

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

До захисту допустити:
Зав. кафедри «___» _____ 2020 р.

Кваліфікаційна робота
за освітнім ступенем «Магістр»
на тему: «**Використання історичних знань з теми «Культурний розвиток греків Приазов'я в другій половині ХХ–на початку ХХІ ст.» в позакласній роботі»**

Студентки історичного факультету
спеціальності «Середня освіта(Історія)»
освітнього ступеня «Магістр»
Гайтан Яни Володимирівни

Науковий керівник: Волоніць Віра
Степанівна
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історичних дисциплін

Рецензент:
Ковальчук Тетяна Вікторівна, кандидат
історичних наук, доцент кафедри
природничо–наукових та гуманітарних
дисциплін Азовського морського
інституту Національного університету
«Одеська морська академія»

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«___» _____ 2020 р.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1.	СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	6
	1.1. Історіографія проблеми	6
	1.2. Джерельна база та методологія дослідження.....	10
	Висновки до першого розділу.....	14
Розділ 2.	ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ КУЛЬТУРИ ГРЕКІВ УКРАЇНИ У 1950-Х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1980-Х РР.....	16
	2.1. Державна національна політика та її вплив на етнічний розвиток греків УРСР.....	16
	2.2. Дослідження та популяризація історико-культурної спадщини.....	23
	2.3. Літературна творчість греків Приазов'я	34
	Висновки до другого розділу.....	44
Розділ 3.	ВІДРОДЖЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ ГРЕЦЬКОЇ СПІЛЬНОТИ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1980-Х – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.....	46
	3.1. Активізація національно-культурного життя греків в роки «перебудови».....	46
	3.2. Розбудова організаційних структур грецької спільноти.....	58
	3.3. Форми і засоби виявлення культурної самобутності та реалізація освітніх потреб.....	67
	Висновки до третього розділу	76
Розділ 4.	ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ІСТОРІЇ..	78
	4.1. Мета і психолого-педагогічні аспекти позакласної роботи.....	78
	4.2. Форми позакласної роботи з історії.....	87
	4.3. Методична розробка позакласного заходу.....	97
	Висновки до четвертого розділу.....	101
Висновки	102
Список використаних джерел.....		106
Додатки.....		125

ВСТУП

Актуальність. Сучасні умови суспільного розвитку України потребують переходу вітчизняної освіти до нової гуманістичної особистісно-орієнтованої парадигми. Національна доктрина розвитку освіти в Україні, закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту» наголошують на необхідності створення умов для формування творчої, ініціативної, активної особистості, її розвитку та самореалізації. Інноваційні процеси, що відбуваються у сучасній освіті, свідчать про посилення вимог до диференціації та індивідуалізації навчання, максимального задоволення освітніх потреб учня.

У зв'язку із загальними процесами реформування, шкільна історична освіта в Україні також зазнає значних змістових та організаційних змін. Сучасний період реформування школи в цілому, та історичної освіти зокрема, потребує значної уваги до особливостей навчання історії, його змісту і методики.

Навчально-виховний процес у школі має включати не тільки уроки, а й доповнюватися позаурочною пізнавальною діяльністю учнів, що може покращити їхню мотивацію до навчання, сприяти підвищенню інтересу учнів до предмета і покращувати їхні освітні результати. Крім того, спеціальноорганізована робота у позаурочний час має відігравати важливу роль у поглибленні знань і вмінь учнів, сприяти розвитку їхніх компетентностей і творчих здібностей

Разом з тим ми можемо констатувати, що як усталені в методиці викладання історії, так й інноваційні форми і види позакласної роботи використовуються не завжди системно, поза увагою залишається їх зв'язок з навчальним предметом, недостатньо враховуються вікові особливості учнів.

Навчання історії в школі спрямоване на реалізацію мети повної загальної середньої освіти яка полягає в різнобічному розвитку, вихованні й соціалізації особистості, яка усвідомлює себе громадянином України. Серед пріоритетних завдань курсу «Історія України» в школі є розуміння національного інтересу, необхідності захисту суверенітету, територіальної цілісності, інформаційних та інших викликів, ознайомлення з культурними надбаннями, зокрема з цінностями та історико-культурними традиціями українського та інших народів.

Враховуючи ці аспекти навчальною програмою для 11 класу з історії України передбачено вивчення загального розділу «Україна в сучасному світі» в межах якого розглядаються основні складові національно-культурних процесів різних етнічних громад які мешкають в Україні. Для багатоетнічного Приазов'я ця проблематика набуває особливої ваги оскільки саме тут компактно мешкає найбільша грецька діаспора України. Зважаючи на необхідність вивчення цього питання у шкільному курсі історії та наявність на Маріупольщині добре організованої, інституціонально згуртованої грецької спільноти яка навіть має музей історії та етнографії греків Приазов'я, доцільно розглянути тему «Культурний розвиток греків Приазов'я у другій половині XIX–на початку XXI ст.» у форматі позакласної роботи.

Вивчення історико-культурного життя національних меншин є вкрай необхідним для виховання етнічної толерантності української молоді, як однієї з найбільш значущих складових розвинутого громадянського суспільств. Ознайомлення учнів з сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених іншим етносом який проживає на українських теренах сприятиме вихованню у молоді поваги до іншого, прийняття різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості.

У цьому сенсі цікавим є досвід перебування на українських землях грецької спільноти. Греки не належать до найбільш численних національних

меншин України. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. в Україні проживало 91,5 тис. греків. З них майже 85% - в Донецькій області. Але їх етнічна історія в Україні свідчить, що представники цієї спільноти відігравали помітну роль у культурному і суспільному житті окремих регіонів, зберігали свою національну ідентичність, незважаючи на централізаторську і русифікаторську політику як царського, так і радянського уряду.

Об'єктом дослідження є національно-культурне життя греків Приазов'я у другій половині ХХ ст.– на початку ХХІ ст.

Предметом вивчення є культурні аспекти життєдіяльності грецької спільноти та використання цих історичних знань у позакласній роботі вчителя.

Хронологічні межі охоплюють середину 1950-х –початок ХХІ ст. Нижня межа зумовлена тим, що саме у роки хрущовської «відлиги» окремі елементи культурного життя греків отримали можливість відновитися після доби сталінських репресій 1930 – 1940-х рр., під час яких постраждала значна частина грецької інтелігенції. Верхня межа дослідження обумовлена тим, що саме наприкінці 90-х років ХХ ст. на початку ХХІ ст. відбулося значне поживлення національно-культурного життя греків Приазов'я.

Територіальні межі дослідження охоплюють умовні кордони компактного розташування грецьких поселень на території Північного Приазов'я.

Тому **мета** роботи – з'ясувати форми використання історичних знань з теми «Культурний розвиток греків Приазов'я в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.» у позакласній роботі.

Для досягнення визначеної мети передбачено розв'язати такі **дослідницькі завдання:**

- розкрити характер і особливості розвитку культури греків Приазов'я у середині 1950-х – першій половині 1980-х рр.;

- визначити і проаналізувати умови та складові відродження культури греків в незалежній Україні;
- дослідити реалізацію грецькою спільнотою культурно-освітніх та громадських ініціатив;
- описати основні принципи та функції організації позакласної роботи з історії;
- охарактеризувати форми та особливості побудови та проведення позакласної роботи з історії;
- надати методичну розробку позакласного заходу із залученням різних форм роботи.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у створенні узагальнюючого дослідження з історії грецької спільноти Приазов'я у другій половині ХХ ст. з урахуванням результатів широкого кола наукових праць вітчизняних дослідників грецької історії та культури кінця ХХ – початку ХХІ ст. Здійснено аналіз ефективності залучення різних форм позакласної роботи для вивчення запропонованої теми.

Практична значущість. Окремі розділи та положення кваліфікаційної роботи можуть бути використані у шкільному курсі з історії України, а також при викладанні факультативних шкільних курсів з історії України, під час проведення позакласної роботи з учнями щодо вивчення історії рідного краю. Теоретичні положення та результати роботи можуть стати підґрунтям для підготовки науково-методичних матеріалів вчителями-початківцями.

Структура роботи. Робота складається з вступу, чотирьох розділів, розділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел, додатків.

Загальний обсяг основної частини роботи складає 105 сторінок. Список використаних джерел нараховує 214 позицій.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми.

Аналізуючи стан наукової розробки теми доцільно виокремити дві складові. Перша предметно-історична складова репрезентує наукові роботи присвячені саме проблемі культурного розвитку грецької громади Приазов'я у другій половині ХХ–на початку ХХІ ст. Друга складова передбачає аналіз стану досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній та методичній літературі.

Перш за все варто виокремити узагальнюючі праці, присвячені висвітленню державної політики щодо етнічних меншин та їх культури у досліджуваній період, а також ті, у яких розглянуті різні аспекти (демографічні, соціальні, культурні) розвитку грецького етносу на теренах України в хронологічних межах, означених темою дослідження.

Історіографія державного регулювання сфери національних відносин радянського періоду представлена великою кількістю праць, присвячених різним аспектам проблематики. Серед них вкажемо праці Ф. Горовського [46], М. Кіма [86], А. Лихолата [115] та ін. Але більшість цих досліджень об'єднує однотипний підбір матеріалу, що демонструє лише позитивну динаміку національно-культурних процесів і слугує коментарем до основних партійних документів, побіжне висвітлення буття національних меншин і визнання процесів асиміляції у їх середовищі за досягнення національної політики радянської держави.

Зовсім інший погляд на національні процеси в СРСР та УРСР дають праці дослідників, що емігрували з СРСР. Так, наприклад, І. Клейнер визначив національну політику КПРС як асиміляторську й русифікаторську, охарактеризував національні рухи тих етнічних груп, які відзначалися протесаною активністю (євреї, німці, кримські татари) [107].

Дослідження з питань національних меншин, що побачили світ у незалежній Україні, можна поділити на дві групи. Першу складають роботи узагальнюючого характеру з вузлових проблем національної політики та національних меншин. Монографії В. Євтуха [150], Ю. Римаренка [172], статті М. Вівчарика [35], М. Панчука [147] та ін. дають сучасне розуміння проблем міжнаціональних відносин, акцентують увагу на демократичності українського законодавства щодо національних меншин, обґрунтовують наукові засади вирішення їх проблем в умовах становлення української державності, її входження до світового співтовариства. Водночас, автори визначають питання, які потребують подальшої розробки: прийняття законів про державну етнополітику і національно-культурну автономію.

Важливим аспектом розробки питань національної сфери є дослідження проблеми національного відродження. Це питання розглядається у працях В. Ребкало [169], П. Магочія [118], Ю. Римаренка [171], О. Рафальського [168]. Узагальнюючу характеристику цьому явищу дає Ю. Римаренко. Дослідник розглядає національне відродження як процес розкриття та реалізації раніше затриманих або нездійснених з тих чи інших причин можливостей нації (народу) до розвитку більш широкого, ніж раніше, задоволення потреб та запитів людей, які належать до певного національного колективу.

О. Рафальський у своїй роботі окреслює комплекс питань, які ще не знайшли достатнього висвітлення в історичній та етнополітичній літературі: «національне пробудження» другої половини 1950-х – початку 1960-х рр., рух за реабілітацію жертв сталінських репресій, життєдіяльність етнічних груп у 1970 – 1980-ті рр. та ін.

Для розкриття теми були також залучені праці О. Антонюка [5], Л. Лойко [116], С. Рябошапко [175], в яких ретроспективно висвітлено правовий статус етнічних меншин України з виходом на сучасність й аналізом теперішнього стану цієї проблеми.

Окрему групу складають праці, у яких безпосередньо розглядається розвиток грецької спільноти в Україні. В радянській історіографії наукові розвідки спрямовувалися на дослідження вузькофахових питань мовознавчого (праці А. Білецького [25], Т. Чернишової [205, 207]), літературознавчого (статті Є. Волошка [40]), етнографічного (праці В. Наулка [136, 137], Ю. Іванової [72–75]) характеру. Важливість цих робіт у контексті нашого дослідження полягає в тому, що вони створюють певне уявлення про ступінь збереження етнокультурної ідентичності греків і сприяють більш глибокому розумінню підґрунтя національно-культурного піднесення кінця 1980-х – початку 2000-х рр.

З кінця 1980-х рр. «грецька» проблематика в різних її ракурсах стає предметом вивчення багатьох дослідників. Вагомим науковим доробком є загальні праці, що висвітлюють історичний розвиток грецького етносу в межах значного хронологічного періоду.

У роботах Н. Терентьевої [182 – 184] особливу увагу приділено економічній і культурно-просвітницькій діяльності етнічних греків в Україні. Дослідниця опрацювала значний джерельний матеріал, що стосується діяльності грецьких національно-культурних товариств на сучасному етапі, освітніх, наукових закладів, діяльність яких сприяє оптимізації культурного розвитку греків України.

Історія виникнення та різні аспекти діяльності грецьких громад в Україні досліджується у працях М. Араджіоні [6], А. Гедьо [44], І. Джухі [59], С. Пахоменка [150], Л. Якубової [211, 212, 213].

Окреме місце в історіографії проблеми належить статтям і тезам доповідей, що опубліковані у збірках конференцій «Україна – Греція» та «Українська державність: історія і сучасність». Багато вміщених у них праць стисло розглядають окремі аспекти процесу національно-культурного відродження грецької спільноти на сучасному етапі.

Слід відзначити, що дослідники, зосереджуючись на розгляді сучасного стану національно-культурного розвитку, залишають поза увагою культурно-

просвітницьку діяльність грецької інтелігенції, прояви національно-культурного життя взагалі, особливо періоду 1950-х – першої половини 1980-х рр. Серед небагатьох праць, що стосуються цих питань, слід відзначити статті Н. Клименко [132], Л. Кузьминкова [138], С. Пахоменка [150].

Таким чином, питання національно-культурного життя греків в Україні у другій половині ХХ ст. поки що не знайшло повного висвітлення у науковій літературі.

Аналіз наукових публікацій показав, що проблема організації шкільної позаурочної роботи з історії досліджувалася в різних аспектах, її вивчення було розпочато відомими методистами 50-80-х років ХХ ст. А.Вагіним, Н.Дайрі, та ін. [31, 53]

Зміст і специфіка позакласної роботи в розвитку творчих здібностей підлітків (В.Белова, Л.Бруднов, М. Вайновська, І.Колесник та ін.) [26, 27, 32, 96]. Методика підготовки та проведення позакласної роботи (Л.Базильчук, Т.Калечиць, Д. Григор'єв, М.Фіцула, М.Чепіль, ін. [10, 81, 50, 193, 129].

Сучасні теоретичні проблеми викладання історії у вітчизняній школі зокрема і організації позакласної роботи, знайшли своє відображення у науковому доробку К.Баханова, А. Булди, О. Пометун, А. Приходько, Т.Мацейків, А. Федчиняка та інш. [20, 21, 29, 155, 156, 157, 126, 189].

Проблеми взаємодії позакласної роботи з навчальним та виховним процесом широко висвітлені в роботах відомих вчених і педагогів-практиків, таких як П.М. Мальковская, Т.В. Калечиц, Н.Ю. Нікуліна, Ф.Левітас [123, 81, 141, 113].

Для нашого дослідження є важливими наукові праці дослідників В. Власова, Я. Камбалової, Ю. Малієнко, П. Мороза, А. Старєвої та ін., в яких сформульовано загальні тенденції та особливості навчання історії у школі, розроблено концептуальні засади курсів за вибором, з'ясовано методичні підходи до проблеми організації навчання історії у школі тощо [36, 83, 122, 132, 178].

Значний внесок у розвиток концептуальних дидактичних засад організації позаурочної роботи та з'ясування психологічних та вікових закономірностей й принципів організації позаурочної роботи у сучасній школі висвітлено у дослідженнях зробили Г. Пустовіт, І. Беха, С. Максименка, та ін. [165, 24, 120].

Психолого-дидактичні підходи до ролі і значення позаурочної діяльності школярів у школі, її цілей та особливостей розглянуто у дослідженнях Г. Балла, І. Кона, А. Самодрина, Н. Шиян [16, 96, 176, 208].

Цікавими з погляду предмета нашого дослідження є праці Т. Дем'янюк, Б. Кобзара, П. Щербаня та ін., в яких визначено зміст і напрями позаурочної роботи з окремих предметів [56, 92, 210].

Науковцями виокремлюються загальні принципи організації позакласної роботи. Найбільш загальним принципом, на їх думку, є добровільність у виборі форм і напрямків позакласної діяльності. Але при цьому спрацьовує і принцип різноманітності наданих у навчальному закладі виховних послуг: гуртки та клуби за інтересами, спортивні секції та суспільно - значущі форми позакласної діяльності.

1.2 Джерельна база та методологія дослідження.

Джерельна база дослідження представлена опублікованими і неопублікованими матеріалами. За функціональним призначенням та місцем зберігання їх можна поділити на такі групи:

Законодавчі акти та політико-правові документи радянського періоду та незалежної України. Їх зміст відображає офіційну позицію держави щодо етнічних меншин та сфери національних відносин. Оскільки за радянських часів питання національного розвитку були майже не врегульовані юридично, цей період представлений лише Конституціями СРСР 1956 р.[100], та 1978 р. [101]. Положення Конституцій, що стосуються національної сфери, проголошували рівність прав усіх національностей. Але

за своїм характером вони були дуже загальними, конкретно не визначали гарантій забезпечення інтересів етнічних меншин.

Республіканське законодавство представлене «Законом УРСР про мови» [68], «Декларацією про державний суверенітет» [55], в яких надано гарантії вільного використання національних мов, розвитку національних культур. Також слід назвати Укази і Постанови Верховної Ради УРСР, Кабінету Міністрів УРСР, що стосувалися організації управління національною сферою [69, 71 – 74, 75].

З документів цього типу, що були створені у незалежній Україні, найважливіше місце посідає Конституція України, де вперше за багато десятиліть було визнано право національних меншин на об'єднання і національно-культурну самобутність, гарантовано їх вільний національний розвиток [102]. Головним документом, що в найбільш повному обсязі визначив права та можливості самореалізації національних меншин, є «Закон України про національні меншини в Україні» [68]. Також слід згадати і ряд галузевих законодавчих актів, які регулюють окремі аспекти культурного життя національних меншин [39, 40, 41].

До цієї групи слід також віднести укази і постанови Президента, Кабінету Міністрів і Верховної Ради України, які регулюють питання допомоги національно-культурному відродженню етнічних меншин [142, 143]. Нажаль, вони свідчать про непослідовність влади у цій справі. До складу цієї групи слід віднести державні програми, спрямовані на розвиток національних меншин. Серед них необхідно звернути увагу на «Державну програму розвитку української мови та інших мов в Українській РСР на період до 2000 року» [34], «Концепцію розвитку культур національних меншин» [54], державних національних програмах «Освіта» («Україна ХХІ століття»), «Діти України» [33], «Комплексні заходи щодо розвитку культури національних меншин України до 2005 р.» [48].

«Національна доктрина розвитку освіти в Україні», закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту»; «Концепція виховання

особистості в умовах розвитку української державності», «Концепція громадянського виховання» наголошують на необхідності створення умов для формування творчої, ініціативної, активної особистості, її розвитку та самореалізації [160, 161, 162]. Так, у Законі про освіту України, державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI ст.) підкреслюється, що реалізація навчально-виховних функцій здійснюється в системі професійної діяльності вчителя. Важливе місце в цій системі посідає позакласна робота, спрямована на всебічний і гармонійний розвиток особистості школяра. У Законі про загальну середню освіту, у Положенні про загальноосвітній навчальний заклад наголошено на тому, що навчання і виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах здійснюється в процесі урочної, позаурочної та позашкільної роботи, а також підкреслено значення чітко організованої позакласної діяльності для гармонійного розвитку школярів. Всі ці актові документи регламентують інноваційні процеси, що відбуваються у сучасній освіті, свідчать про посилення вимог до диференціації та індивідуалізації навчання, до актуалізації позакласної роботи.

Окрему групу джерел становлять збірки матеріалів з'їздів КПРС, пленумів ЦК КПРС [143]. Оскільки у радянську добу саме партія формувала державну позицію у національному питанні, ці документи, безумовно, важливі для розкриття обраної теми. Ці документи розкривають офіційне бачення національного питання радянською владою, що характеризувалося уніфікаційним підходом, твердженням про його без проблемність і цілковите вирішення [159].

Статистичні збірки та інформаційно-довідкові видання включають матеріали всесоюзних переписів населення 1959, 1970, 1979, 1989 і всеукраїнського перепису 2001 р. [76, 77, 78, 138, 139]. У них міститься інформація про кількість та розподіл грецького населення по областях України, про кількість осіб, що визнають грецьку мову рідною. Ці матеріали

дозволяють простежити динаміку етнодемографічних процесів у середовищі греків України.

Матеріали періодичної преси представлені публікаціями в республіканські, обласній, міській пресі та публікаціями у спеціальних виданнях грецьких національно-культурних об'єднань («Эллины Украины», «Хронос», «Логос», «Элпида» та ін.). Вони містять інформацію про діяльність національних організацій, нариси з минувшини, порушують актуальні проблеми сучасного руху греків.

Отже, комплекс опрацьованих джерел являє собою достатньо інформативну базу, використання якої дозволило виконати визначені завдання дослідження.

Методи, використані в процесі дослідження теми, обумовлені методологією суспільно-гуманітарного наукового пізнання. Автор дотримувався принципів історизму, об'єктивності, системності. При розв'язанні конкретних дослідницьких завдань було використано такі історичні методи, як: хронологічний, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, порівняльно-хронологічний. Вони дали змогу простежити особливості національно-культурного життя грецької спільноти в Україні у другій половині ХХ ст. на початку ХХІ ст., його трансформацію у зв'язку з головними віхами вітчизняної та європейської історії цієї доби. При розкритті подій і явищ були використано методи систематизації та класифікації фактів, аналізу документів. Історико-типологічний метод використовувався для аналізу джерельної та історіографічної бази дослідження [149, с. 21].

Для вирішення завдань дослідження на різних етапах роботи було використано комплекс теоретичних та емпіричних методів дослідження а саме, теоретичні: аналіз філософської, педагогічної, психологічної, історико-педагогічної, методичної літератури застосовані для визначення концептуальних засад дослідження, аналіз й узагальнення практичного педагогічного досвіду – з метою з'ясування сучасного стану позаурочної

роботи на основі якого обґрунтовано структуру методики організації ефективної позаурочної діяльності учнів з історії; емпіричні: діагностичні (бесіда, самооцінювання, аналіз продуктів самостійної і творчої діяльності учнів) застосовані з метою вивчення стану розробленості проблеми в масовій практиці навчання і впливу методики на рівень сформованості предметної компетентності учнів з історії [149 с. 22].

Активно застосовувався метод спостереження. Спостереження за позакласною діяльністю старших підлітків було необхідною умовою збирання фактичного матеріалу протягом усієї роботи дало змогу зробити висновки про ефективність застосованої запропонованої форми позакласної роботи. Використання методів рефлексивного аналізу старшими підлітками своїх почуттів, переживань, думок; методу розповіді школярів дало можливість на початковому та заключному етапах відстежувати їх справжні ставлення, почуття, а також сприяло знаходженню і відпрацюванню підлітками оптимальних форм усвідомлення власної значущості та взаємодії з навколишнім світом у процесі рефлексії і практичних дій.

Отже, робота виконана при використанні комплексного, системного й гуманітарного підходів й при дотриманні принципів об'єктивності, науковості, історизму. Задля вирішення поставлених завдань були використані методи гуманітарних досліджень, загальнонаукові та спеціально-історичні методи. Таким чином, завдання поставлені для першого розділу кваліфікаційної роботи виконані в повному обсязі.

Висновки до першого розділу

Аналізуючи стан наукової розробки проблеми, можна виокремити узагальнюючі праці, присвячені висвітленню державної політики щодо етнічних меншин та їх культури у досліджуваній період, а також ті, у яких розглянуті культурні аспекти розвитку грецького етносу на теренах України в хронологічних межах, означених темою дослідження. Проаналізувавши значний масив праць, присвячених культурному розвитку греків України у другій половині ХХ на початку ХХІ ст., слід відзначити, що незважаючи на

наявність великої кількості джерел, мемуарної й наукової літератури, ця тема залишається недостатньо вивченою.

Аналіз літератури щодо питання теорії та практики позакласної роботи доводить, що проблема організації шкільної позаурочної роботи з історії досліджувалася в різних аспектах. Розглядався зміст і специфіка позакласної роботи в розвитку творчих здібностей підлітків, аналізувалася методика підготовки та проведення позакласної роботи, досліджувалися проблеми взаємодії позакласної роботи з навчальним та виховним процесом тощо.

Джерельна база, використана в роботі, дозволяє реалізувати мету та завдання кваліфікаційної роботи.

РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ КУЛЬТУРИ ГРЕКІВ УКРАЇНИ У 1950-Х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1980-Х РР.

2.1. Державна національна політика та її вплив на етнічний розвиток греків УРСР

При висвітленні цього питання важливо з'ясувати, що статус і права національних меншин не були юридично зафіксовані, що пояснювалося державною політикою радянського керівництва у цій сфері. У радянському законодавстві, партійних документах поняття «національні меншини» не використовувалося ще з кінця 1930-х рр. Загальносоюзна та республіканські конституції цього часу, на відміну від попередніх, не тільки обминали питання про гарантії прав національних меншин, а й взагалі ігнорували цей термін. Він був вилученим з вжитку до кінця 1980-х рр. В офіційних документах і науковій літературі були поширені поняття «національності», «національні групи», «народності».

Щодо практики, то державна політика до таких груп населення у 1950-ті – першій половині 1980-х рр. хоча і позбулася відверто репресивного характеру сталінської доби, але зберігала основні пріоритети часів сталінщини. Головною метою національної політики у зазначений період була не реалізація національно-культурних потреб численних народів СРСР, а формування відчуття їх спільності, тотожності, уніфікація національних особливостей.

У доповіді генерального секретаря ЦК КПРС М. Хрущова «Деякі питання нашої національної політики» на XX з'їзді КПРС було заявлено про рішучий намір виправити деформації у цій сфері, що з'явилися за сталінських часів [76, с.23]. Це призвело до скасування рішень про депортацію народів і до певного розширення прав союзних республік. 27 березня 1956 р. було видано Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про зняття обмежень у

правовому становищі з греків, болгар, вірмен і членів їх родин, що знаходяться на спец поселенні» [108, с.123]. В документі не йшлося про реабілітацію репресованих народів, повернення їм конфіскованого майна і повернення їх самих на батьківщину – до Криму. Однак отримана свобода переміщення надавала хоча б мінімальну можливість для самореалізації в радянському суспільстві.

Лібералізація суспільного життя в роки хрущовської «відлиги» призвела до певного відродження культурних традицій етнічних груп України [168, с.167]. Утім наростання уніфікаторських тенденцій у національній політиці партійно-державного керівництва загальмувало цей процес, не дозволило йому вийти за межі фрагментарних проявів.

У 1961 р. XXII з'їзд КПРС прийняв Програму партії, в якій наголошувалося на необхідності продовжувати процес «розквіту і зближення націй» [77, с.152-153]. З того часу поняття «розквіт», «зближення», а згодом – «злиття» націй стали стійкою формулою усіх партійних документів. Наголошувалося також на зближенні національних характерів в умовах соціалізму і формуванні спільних для всіх радянських людей рис: «соціалістичного ставлення до суспільної власності, гармонійного поєднання особистих і суспільних інтересів, колективізму, відповідальності» [155, с.20].

На XXIII з'їзді КПРС у 1966 р. у доповіді генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежньєва й у виступах перших секретарів компартій республік проблеми національного розвитку звузилися до констатації єдності народів СРСР, процесу їх зближення, зміцнення зв'язків між республіками. Також відзначалася важливість інтернаціонального виховання, в ідеолого-пропагандистський обіг вводилося поняття «радянський народ». [78, с.8].

Наукова і пропагандистська література активно вводила ці положення в життя. Національні особливості при такому підході бачилися як тимчасові й незначні, які потребують заміни єдиною інтернаціональною культурою, що базувалася перш за все на культурі російського народу [156, с.22].

З початку 1970-х рр. поряд із тезою про створення «нової історичної спільноти» увага акцентувалася на вирішенні національного питання в СРСР. У 1972 р. Л. Брежнєв у доповіді з нагоди 50-річчя створення СРСР зазначав: «Ми повністю вирішили національне питання в тих його аспектах, у яких воно дісталось нам від дореволюційного минулого... партія постійно тримає ці питання в полі зору, своєчасно вирішує їх в інтересах всієї країни і кожної окремої республіки...» [127, с.11].

Партійно-державне керівництво УРСР, особливо з 1972 р., коли ЦК КПУ очолив В. Щербицький, було майже беззастережним провідником загальнодержавної політики щодо національного питання. Рішення й постанови з'їздів та пленумів КПУ, особисті промови та статті комуністичних лідерів України дублювали загальносоюзні [131; 153].

Поняття «радянський народ» і теза про вирішення національного питання отримали юридичне оформлення в Конституції СРСР 1977 р. та Конституції УРСР 1978 р. Вони декларували рівність прав різних рас і національностей і проголошували, що їх здійснення забезпечується «політикою всебічного розвитку і зближення всіх націй і народностей СРСР, вихованням громадян у дусі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму» [51, с.636; 52, с. 642].

Така політика не передбачала надання уваги етнічним меншинам. Їх національно-культурні права, якщо і згадувалися, то розглядалися як «особливі», реалізація яких залежала від того наскільки самі національні меншини бажають здійснювати ці права [155, с.17]. Але незважаючи на те, що влада в цілому ігнорувала національні потреби етнічних меншин, вона робила певну диференціацію між ними і більш лояльно ставилася до тих націй, що мали радянські республіки, або будували соціалізм за радянським зразком за межами СРСР. Так, в УРСР у місцях компактного мешкання угорців і молдаван існували школи, де викладалися угорська і молдавська мови, виходили газети цими мовами [153, с.52].

У зв'язку з цим показовою є доля греків України. У повоєнні роки не було відновлено жодної із структур національно-культурного розвитку, зруйнованих в часи сталінських репресій. Відсутність національно-культурних осередків, впровадження «соціалістичної обрядності» для витіснення традиційних народних обрядів – усе це робило формування національної свідомості особистою справою і здійснювалося тільки на родинному рівні.

Одним з засобів впливу на історичну пам'ять і свідомість греків стало перейменування майже всіх населених пунктів Приазов'я з історично грецькими назвами. Так, Маріуполь було перейменовано на Жданов, с. Малий Янісоль – на Куйбишеве, с. Мангуш – на Першотравневе, с. Сартана і с. Урзуф отримали однакову назву Приморське. Хоча це перейменування відбулося ще наприкінці 1940-х рр., влада й надалі не ставила під сумнів доцільність цього рішення [90, с.27].

Фактично єдиним позитивним моментом у житті грецької спільноти у 1950 – 1960-ті рр. стала реабілітація безневинних жертв сталінських репресій. Були відновлені добрі імена багатьох греків Приазов'я.

Перешкоджав відродженню національної свідомості страх греків щодо акцентування своєї національності, спричинений репресіями 1930-х рр., коли один тільки факт приналежності до грецького народу міг стати причиною арешту [155, с.36]. Статистика свідчить про відсутність приросту грецького населення і навіть його кількісне зменшення у 1970 – 1980-ті рр. Так, у 1970 р. в Україні налічувалося 106,9 тис. греків (з них 93,9 тис. – в Донецькій обл.) [46, с.152, 173]. У 1989 р. ці показники становили відповідно 98,6 тис. та 83,6 тис. [58, с.78, 80].

Своєрідним віддзеркаленням національної ситуації, її головним індикатором є мовна ситуація. На офіційному рівні проголошувалося право всіх народів на вільне використання національної мови та її вивчення. У програмі, прийнятій ХХІІ з'їздом КПРС, йшлося про намір «забезпечувати й надалі свободу розвитку мов народів СРСР, повну свободу для кожного

громадянина навчати дітей будь-якою мовою, не припускаючи ніяких привілеїв, обмежень, чи примусу» [77, с.153].

Право на вільний розвиток мов було зафіксовано в Конституціях СРСР та УРСР 1977 і 1978 рр. Фактично ж свобода розвитку і вільне використання надавалися лише російській мові, що розглядалася як мова міжнаціонального спілкування та знаряддя для зближення націй. Використання мов корінних національностей республік обмежувалося, а мови етнічних меншин були позбавлені більшості своїх соціальних функцій і залишалися засобом спілкування щонайбільше на побутовому рівні.

Цифри свідчать про катастрофічне зниження кількості греків, що визнавали рідною мовою мову своєї національності. Так, у 1926 р. як рідну грецьку мову назвали 81,4% українських греків, у 1959 р. – 7,9% [153, с.71], у 1979 р. – 8,5% [47, с.3]. Натомість серед греків зростала кількість осіб, що визнали рідною російську мову: у 1979 р. – 88,7%. Не в останню чергу цьому сприяли урбанізаційні процеси.

Така загрозлива ситуація з мовами етнічних меншин в цілому розглядалася радянським керівництвом як природна і позитивна. На всіх рівнях суспільної свідомості насаджувалася думка про закономірність і прогресивність таких асиміляторських процесів, вказувалося на добровільність процесу втрати національно-мовних характеристик [111, с.132]. У цьому контексті будь-яка заява чи згадка про національні проблеми слугувала приводом до негайних звинувачень у націоналізмі та переслідувань.

Але представники українського національного руху, правозахисники та дисиденти у своїх листах до республіканського керівництва і самвидавських працях виступали оборонцями національних прав не тільки українців, а й інших етнічних груп, що мешкали на території України. Так, наприклад, у 1972 р. донецький літератор О. Тихий, згодом засуджений за те, що піднімав національне питання у зверненнях до партійного керівництва, писав: «Національне питання на Донеччині не розв'язане, і розв'язане воно буде

лише тоді, коли кожен українець буде свідомий, що належить до свого народу, коли доброзичливі чужинці (греки, євреї, німці) будуть мати свої національно-культурні товариства, газети, книги рідною мовою, школи» [180, с.20].

Негативну оцінку становищу греків в УРСР дала у своїй публіцистичній статті уродженка с. Сартана Раїса Мороз, яка емігрувала до ФРН. У 1980 р. на сторінках часопису української діаспори в Західній Німеччині «Сучасність» вона писала про відсутність в Україні грецьких шкіл, національних осередків, незнання молоддю національної мови та традицій. Її висновки з приводу ситуації, що склалася, були невтішними: «Катастрофічні тенденції для грецької національної меншини тривають. Так виглядає на ділі «розквіт» націй і національних мов за соціалізму» [90, с.78].

Окремі дослідники, як, наприклад, І. Клейнер, стверджували про наявність таємних інструкцій, що обмежували кар'єрний ріст представникам окремих етнічних груп. Водночас він визнавав, що за умов лояльності режиму і не афішування національної приналежності, перешкод для самореалізації у радянському суспільстві не було [131, с.25]. Н. Терентьева відзначає існування негласних обмежень щодо обіймання керівних посад греками, як і представниками інших етнічних меншин. Водночас, відомі приклади успішної професійної кар'єри осіб грецької національності (академік НАН України, доктор біологічних наук, директор Інституту молекулярної біології Г. Мацука, член-кореспондент НАН України, доктор медичних наук, професор Д. Зербіно, ректор Київського державного торговельно-економічного університету, доктор економічних наук, професор А. Мазаракі та ін.).

Дослідниця пояснює таку успішну самореалізацію непересічним талантом та здібностями вказаних осіб, а також тим, що вони реалізовували себе в царині природничих, технічних наук, не обтяжених ідеологічним контролем [178, с.123].

Індиферентність до національно-культурних проблем етнічних меншин з боку влади всіх рівнів яскраво простежується на прикладі національної політики, що здійснювалася в Донецькій області – регіоні, де мешкає переважна більшість греків не тільки УРСР, а й всього СРСР, і де грецьке населення було третім за чисельністю після росіян і українців.

До самого початку «перебудови» питання грецької меншини тільки один раз було об'єктом розгляду партійного керівництва області, але не в контексті її національно-культурних потреб, а у зв'язку з появою можливості виїзду греків на постійне проживання за кордон. 18 жовтня 1976 р. вийшла постанова ЦК КПРС «Про виїзд з СРСР осіб грецької національності», якою партійні і радянські органи республік та областей, де проживають греки, зобов'язувалися проводити серед них необхідну політичну роботу з метою попередити еміграційні настрої. 30 листопада 1976 р. ЦК КПУ ухвалив рішення про заходи щодо виконання цієї постанови [90, с.33].

Бюро Донецького обкому партії внесло це питання у порядок денний свого засідання від 20 січня 1977 р. До засідання відповідальний секретар бюро обкому підготував доповідну записку, у якій наводилася чисельність грецького населення у містах і районах області, надавалася коротка історична довідка про переселення греків з Криму до Приазов'я. При цьому вказувалося, що на теперішній час греки не володіють грецькою мовою і практично асимілювалися. Відзначалася невелика еміграція греків області за межі СРСР (6 чоловік за 1970 – 1976 рр., причому жоден з них не виїхав до Грецької Республіки) і відсутність будь-яких зв'язків з Грецією [1, арк. 14-15].

Хоча у цій записці рекомендувалося міськкомам і райкомам провести роботу серед греків з метою запобігання еміграційних настроїв, бюро обкому вирішило ніякої особливої роботи не проводити через неактуальність цього питання серед греків Донеччини.

Таким чином, ставлення партійно-державного керівництва до національних меншин (правове «забуття», ігнорування в політичній практиці

їх національно-культурних потреб) вписувалося в загальні тенденції уніфікаторської національної політики і було загрозою для етнокультурної самобутності невеликих за чисельністю етнічних груп, зокрема греків УРСР. Але водночас воно не виключало дій, спрямованих на збереження національної своєрідності.

2.2. Дослідження та популяризація історико-культурної спадщини

За часів хрущовської «відлиги» відбулося певне відродження культурних традицій етнічних груп України, активізувалися наукові дослідження окремих національних меншин, у тому числі і греків Приазов'я. Етнографічні експедиції очолили викладачі Київського державного університету професор А. Білецький та доцент Т. Чернишова. Дослідження українських філологів були присвячені вивченню діалектів греків-еллінофонів (румеїв) Приазов'я. У 1953 р. було здійснено першу експедицію вчених до грецьких сіл регіону.

Протягом 1950 – 1970-х рр. відбулося 12 таких експедицій до селищ Ялта, Урзуф, Сартана, Бугас, Константинополь, Малоянісоль та ін. Науковий внесок А. Білецького та Т. Чернишової у дослідження румейських діалектів є загальноновизнаним. У своїх дослідженнях вчені дали детальну характеристику діалектів, обґрунтували існування самостійної кримсько-румейської мови та визначили її місце серед інших мов світу, розробили румейський фонологічний алфавіт на основі російської та української графіки, що сприяло активізації творчої діяльності грецьких літераторів[178, с. 117].

Уже сам факт проведення етнографічних, фольклорно-діалектичних, лінгвістичних експедицій вказував на значний ступінь збереження етнічних рис у мові, духовній і матеріальній культурі сільського грецького населення Приазов'я. Виявилось, що сільські громади залишилися надійним охоронцем та носієм етнокультурної самобутності, а румейські та урумські діалекти зберігалися у побуті та повсякденному спілкуванні.

У 1958 р. зусиллями А. Білецького та Т. Чернишової у Київському державному університеті була створена група з вивчення новогрецької мови. Це заклало підвалини для наукової та просвітницької діяльності вчених. Старанними помічниками та продовжувачами цієї справи стали відомі сьогодні елліністи-філологи О. Пономарів та Н. Клименко.

У ході перших експедицій зав'язалися тісні ділові та творчі контакти вчених з представниками грецької інтелігенції – А. Шапурмою, Л. Кир'яковим, П. Саравасом, Л. Кузьминковим, В. Константиновим, М. Гайтан. Фактично, всі греки, діяльність яких була пов'язана з національною культурою, були знайомі з А. Білецьким і Т. Чернишовою, знаходили у них моральну та інтелектуальну підтримку. До вчених зверталися з різноманітними проханнями, надсилали свої твори, просили поради. Ця родина стала своєрідним духовним центром у відродженні традицій приазовських греків, сприяла підвищенню інтересу до культурної спадщини грецького населення[178, с. 117].

Етнографічні дослідження грецького населення Приазов'я продовжили наприкінці 1960-х – у 1980-ті рр. науковці-тюркологи Ленінградського державного університету, які вивчали урумські говірки і збирали фольклорний матеріал. Аналогічну роботу виконував філолог О. Гаркавець. Діалектологічні експедиції та вивчення красно полянської румейської говірки проводила наприкінці 1970-х рр. К. Журавльова (Папуш). Співробітниця Інституту етнографії АН СРСР Ю.В. Іванова та О.Р. Будіна у складі Приазовського польового загону протягом 1970-х – 1980-х рр. вивчали житло, обрядовість, господарчий комплекс міжетнічні відносини у грецьких селах Приазов'я[88, с. 31 – 33].

Під час досліджень виявилось, що румейські та урумські діалекти доволі повно зберігалися у повсякденному спілкуванні сільського грецького населення та побутували у різноманітному фольклорному спадку. Це стало справжньою несподіванкою для самих дослідників.

Важливу роль в актуалізації проблем національно-культурного, мовного розвитку греків мала опублікована у 1958 р. дисертація Т. Чернишової «Новогрецька говірка сіл Приморського (Гурзуф) і Ялти Першотравневого району Сталінської області» [192]. У ній автор представила свою концепцію етногенезу приазовських греків, у ретроспективі розглянула їх історичний розвиток. Вперше, починаючи з 1930-х рр. були висвітлені національно-культурні процеси у грецькому середовищі під час еллінізації. Ця робота відновила зв'язок часів, що був перерваний під час репресій проти грецького населення у 1937 – 1938 рр.

Своєрідним шляхом популяризації народної культури стало використання національної тематики і традиційних народних художніх засобів у професійному образотворчому мистецтві. Так, мариупольські художники-монументалісти, греки за національністю Л. Кузьминков і В. Константинов, працюючи в рамках офіційної художньої творчості і реалізуючи ідеї, пов'язані з комплексом трудових, соціальних і патріотичних поглядів народу, водночас намагалися використовувати традиції грецького національного мистецтва, а в окремих випадках відображали національну свідомість безпосередньо у змісті творів. У 1970 – 1980-х рр. вони виконали цілу низку монументальних панно, що прикрасили громадські об'єкти міст Жданова, Бердянська, Слов'яногорська, селищ Урзуф, Ялта [90, с. 49].

Однією з найкращих робіт цих авторів вважають мозаїку «Свято урожаю» на споруді будинку культури с. Урзуф, виконану у 1967 р. У ній було використано грецькі й українські орнаменти та національну символіку (українську – дівчина в національному костюмі з хлібом-сіллю та соняшники, і грецьку – фігури трьох виконавців грецького хорового танцю у національних костюмах, музиканти, що грають на народних інструментах) [80].

Творча діяльність Л. Кузьминкова та В. Константинова вплинуло на розповсюдження у Приазов'ї монументального живопису у візантійському стилі, багатьох елементів, притаманних декоративно-прикладному мистецтву

приазовських греків. Це стало важливою підставою для створення власної творчої школи, пройнятої особливим етнічним колоритом краю.

Фольклорні традиції приазовських греків не згасли навіть за умов нав'язування «соціалістичних» обрядів. Багато свят у греків Донеччини (насамперед весілля) зберегли багато елементів традиційної народної обрядовості, що відзначали дослідники [134, с.151]. Навіть свято «панаїр», що мало до радянських часів релігійний характер і приурочувалося до дня святого покровителя кожного грецького села, у певних своїх елементах (традиція сумісної трапези, виконання народних пісень і танців) зберігалось у грецьких селах, але присвячувалося вже загально радянським святам, як правило 1 або 9 травня [125, с. 74].

Стимулом до популяризації грецького фольклорного мистецтва стала наукова і пропагандистська робота Т. Чернишової. Під час мовознавчих експедицій науковців КДУ було записано чимало зразків румейської народної творчості. На основі цього матеріалу у 1960 р. Т. Чернишова опублікувала статтю «Про грецький фольклор на Україні» [194], у якій вказувала на те, що важливим і самобутнім сегментом румейського фольклору є пісенна спадщина, створена у період їх перебування у Приазов'ї.

Окрім Т. Чернишової у цьому напрямку працювали представники грецької громадськості, як аматори, так і науковці. Особливо плідною була діяльність Е. Хаджинова. Працюючи над кандидатською дисертацією, присвяченою грецькому фольклору, він випустив чотири самвидавські «Збірки фольклору греків Приазов'я». Найважливішою з них була збірка «Народне джерело» («Кузьмуку пігадь»), яка вийшла у 1973 р. У ній було зібрано богатирські пісні, любовні балади, частівки, казки, загадки, дитячий фольклор [139, с.77]. Загалом Е. Хаджиновим було зібрано 1 тис. варіантів виконання 300 румейських та 100 урумських пісень. Одним з найважливіших результатів пошуку фольклориста став повний рукопис тексту поеми «Жертва Авраама» румейського поета кінця ХІХ ст. Д. Богадиці, що являє собою один з перших взірців румейської літературної творчості [185].

У 1974 р. вийшла друком перша книга Е. Хаджинова «Народне джерело: збірник фольклору Донбасу» У ній були представлені усі жанри фольклору. Автор склав опис румейських національних весіль, що відбувалися в селах Сартана і Ялта, а також опис стародавніх звичаїв, забобонів, релігійних свят, підготував кілька наукових статей про новогрецьку мову, грецьку фольклористику, етнографію греків Приазов'я [178, с. 118].

Е. Хаджинов також брав активну участь у створенні ансамблю «Сартанські самоцвіти», на сторінках місцевої преси публікував статті і нариси про фольклорні традиції румеїв, намагався організувати краєзнавчий музей у с. Приморському (Сартана), де були б представлені пам'ятки матеріальної і духовної культури румеїв. У створеному ним рукописному «Настільному календарі грецького народу» містилися найважливіші події з історії етносу і біографії його видатних представників [139, с.79].

У Сартані збиранням народних казок займалася румейська поетеса О. Петренко-Ксенофонтова. Казки з її записів публікувалися в газеті «Приазовский рабочий» і у виданні «Неос Дромос» (новогрецькою мовою) [187]. Вивчення весільних обрядів греків Сартани дозволило дослідниці стати автором статті у збірці «Культурно-побутові процеси на півдні України», яку випустив Інститут етнографії АН СРСР у 1979 р. [137, с.173-184].

У Першотравневому районі вчитель історії С. Кудоконцев, філолог та мистецтвознавець М. Аджавенко, поет Г. Данченко записували прислів'я, складали словники місцевих діалектів, збирали пам'ятки матеріальної культури греків, сподіваючись створити історико-етнографічний музей. У Володарському районі подібною діяльністю займалися учитель Г. Аніміца, поет Ф. Шибаніц, а в урумському селищі Старий Крим – викладач, поет В. Кіор [90, с.56]. В умовах відсутності відповідної інфраструктури збирання пам'яток народної творчості було особистою справою окремих ентузіастів, що не знаходила реалізації на загальносуспільному рівні.

Увага до народних музичних традицій обумовила зацікавленість окремих представників грецької громадськості у створенні національного фольклорного колективу. У 1967 р. директор будинку культури с. Приморське (Сартана) Марія Гайтан почала здійснювати спроби щодо відтворення сартанського фольклорного ансамблю, який існував у 1930-х рр. Її зусилля підтримали односельці та місцеві грецькі поети. До цього процесу активно залучився учений-фольклорист Едуард Хаджинов. Він консультував учасників ансамблю, надавав пісенний матеріал. Колектив отримав назву «Сартанські самоцвіти». Він виконував історичні пісні, колискові, думи, пісні на вірші грецьких поетів А. Шапурми, Л. Кір'якова, Д. Папуша. Ансамбль мав яскраво виражений національний колорит, що призвело до конфлікту його керівника з місцевою владою: у 1968 р. селищна рада прийняла рішення звільнити М. Гайтан з посади директора будинку культури «за розвал ідеологічної роботи». Але обласний відділ культури не підтримав цю постанову [7, арк.123].

Однак в цілому підтримка керівними органами фольклору залишалася на словах і реально виражалася лише демонстрацією виступів фольклорних колективів різних народів СРСР. При цьому фактично не визнавалися фольклорні традиції цілих народів, що проживали на території Донецької області, акцентувалася увага на її інтернаціоналізмі. Навіть існувала думка, що Донбас взагалі не фольклорний край, що нічого цікавого в цьому плані тут немає [95, с.44].

Такий підхід породжував ситуації, коли під час фестивалів народних колективів ансамблі грецьких сіл Володарського, Старобешівського та Тельманівського районів виконували білоруські, польські, навіть в'єтнамські народні пісні, молдавські, гуцульські та азербайджанські народні танці, але взагалі ніяк не презентували творчість свого народу [9, арк. 14].

У таких складних умовах головна заслуга у збереженні і функціонуванні ансамблю «Сартанські самоцвіти» належить енергії та ентузіазму М. Гайтан. З моменту заснування й до середини 1970-х рр.

ансамбль виступав тільки перед односельцями, в кращому випадку – перед мешканцями сусідніх сіл, іноді розпадався. Це відбувалося тому, що колектив не вписувався у домінуючі тенденції розвитку «соціалістичної культури». Ситуація змінилася на краще у другій половині 1970-х рр. У 1978 р. вийшла постанова ЦК КПРС «Про заходи щодо подальшого розвитку самодіяльної художньої творчості», у якій особливо наголошувалося на необхідності розвитку народного мистецтва, фольклору [60, с. 155].

Тоді ж при Донецькому обласному будинку народної творчості було відкрито сектор із збирання та систематизації фольклору, який проводив експедиції, у тому числі і до грецьких сіл. Значну роль у пропаганді грецького фольклору зіграв начальник будинку народної творчості Д. Патрича. Результатом експедиції стали два обласних фестивалі фольклорних колективів у 1978 та 1979 рр. На першому з них ансамбль «Сартанські самоцвіти» посів перше місце серед 12 учасників.

Згодом колектив став постійним учасником святкових заходів у селищах Володарського, Великоновоселківського, Старобешівського, Тельманівського районів, виступали в будинках культури м. Жданова, цехах металургійних заводів міста. Творча діяльність колективу висвітлювалася на сторінках місцевої і республіканської преси. У 1982 р. за наказом Міністерства культури УРСР «Сартанським самоцвітам» було присвоєно звання «самодіяльний народний колектив», а у 1983 р. вони стали лауреатом республіканського телевізійного конкурсу «Сонячні кларнети» [86].

Успіхи на офіційному рівні були обумовлені не тільки поворотом керівних органів до більш сприятливого ставлення до народної творчості. На межі 1970 – 1980-х рр. значно зріс професійний рівень колективу, оскільки у ньому почали працювати професіонали: хореограф О. Зайченко, хормейстер Л. Хандельди, співачка Т. Каці. На початку 1980-х рр. ансамбль налічував близько 70 учасників і мав три групи – вокальну, інструментальну (з використанням грецьких народних інструментів) і танцювальну. Більш різноманітним став репертуар, до якого включали номери з демонстрацією

традиційної народної обрядності. Так, наприклад, одне з відділень концерту займав номер «Наречена» («Нифятка»), у якому демонструвався весь обряд шлюбної церемонії (сватання, випробування нареченого, обмін подарунками і саме весілля) [86].

Концертні виступи «Сартанських самоцвітів» збирали значну глядацьку аудиторію і перетворювалися на свята народної культури, сприяли можливості усвідомлення греками своєї національної спільності, формували відчуття приналежності до грецького етносу. Навіть представники влади, що спочатку підозріло ставилися до діяльності ансамблю, у 1980-х рр. самі брали участь у його виступах.

Музичний робітник М. Хорош на основі зібраного у Великоновоселківському районі матеріалу формував репертуар фольклорного колективу «Тирнихор» («Нове село») [93, с. 14]. Цей ансамбль, створений у 1979 р., за рівнем був значно слабший, ніж «Сартанські самоцвіти», тому не досяг такого визнання.

Таким чином, приклад «Сартанських самоцвітів» демонструє, що в рамках «соціалістичної культури» подекуди знаходилося місце проявам суто народної, національної культури, не обтяженої ідеологічними настановами.

Помітну роль у популяризації фольклорних традицій румеїв і сучасної румейської поезії відіграв самодіяльний композитор В. Аліта. Він поклав на музику вірші А. Шапурми, а народний хор будинку культури «Азовсталь», яким керував В. Аліта, виконував ці твори під час святкових заходів у м. Жданові [90, с.54].

Краєзнавчий напрям національно-культурної діяльності представників грецької інтелігенції у цей період був також важливим і актуальним, оскільки більшість офіційних краєзнавчих видань ігнорувала чи зменшувала етнічний чинник у висвітленні історичного минулого Приазов'я в цілому та його окремих населених пунктів.

Так, наприклад, автор довідника-путівника по м. Жданову, що вийшов у 1959 р., взагалі не згадував етнонім «греки» при висвітленні історії

заснування міста, а також в історичному екскурсі. Замість цього використовувалася нейтральна назва «вихідці з Криму» [112, с. 8]. Цей заміник етноніму «греки» зустрічається і у наступних краєзнавчих виданнях.

Історико-економічні нариси про м. Жданов 1971 р. і 1978 р. також нівелювали етнічний, зокрема грецький чинник в історії краю і міста, приділяючи зовсім мало уваги грецькому періоду Маріуполя (1778 – 1859 рр.) [112]. Публікації жданівських краєзнавців П. Мазура та Л. Яруцького [197] висвітлювали лише питання життя та діяльності окремих видатних представників грецького народу – художника А. Куїнджі, просвітника і суспільного діяча Ф. Хартахая, поета Г. Костоправа. Роль греків у заселенні і освоєнні Приазов'я, заснуванні м. Маріуполя практично не розглядалися [90, с. 56].

Ігнорування етнічного чинника цілком відповідало концепції «зближення націй». Така політика призвела до значних втрат в історичній пам'яті грецького етносу. У свідомості людей закріплювалися уявлення про правильність цієї політики радянської влади, оскільки стверджувалося, що свого найвищого культурного розвитку грецький народ досяг тільки за радянських часів.

Нечисленні свідомі представники грецької спільноти намагалися заповнити вакуум щодо висвітлення історії свого народу. У 1964 р. шкільний учитель С. Темір створив аматорський музей у с. Старомлинівка, де власними силами і за допомогою учнів місцевої школи формував не тільки традиційні для того часу воєнно-патріотичні історичні експозиції, але й етнографічну. У ній були представлені речі домашнього вжитку, одяг, різноманітні предмети побуту греків, а також писемна продукція [190].

З результатами власних розвідок краєзнавчого характеру С. Темір виступав на різноманітних наукових конференціях. Так, у 1976 р. на етнографічній конференції у Москві краєзнавець представив доповідь, в якій розглядалися питання про тлумачення топонімів півдня Донецької області, а

саме – назв населених пунктів слов'янського, грецького та тюркського походження. Редакційна колегія багатотомного видання «Історія міст і сіл УРСР» довірила саме С. Теміру написання статті про історію Старомлинівки [175, с. 79].

С. Темір був чи не єдиною особою, чия діяльність по висвітленню історії греків Приазов'я стала відомою і доступною більш-менш широкому колу громадськості. Краєзнавчі розвідки Л. Кузьминкова «Кальміуська паланка», Ф. Церахто «Історія румеїв», уже згадуваний «Настільний календар грецького народу» Е. Хаджинова залишилися в рукописному варіанті і були відомі виключно в колі друзів і однодумців авторів [188]. Через це названі розвідки не могли впливати на відродження національної свідомості широкого загалу грецької спільноти. Але сам факт існування таких творів, у яких були зафіксовані думки та погляди, відмінні від домінуючої концепції історії краю, звернення до розгляду етнічної історії посилювали національний зміст і робили більш строкатою грецьку національну культуру радянських часів.

Привертає увагу дуже незначна кількість (не більше десятка прізвищ) тих, хто так чи інакше реалізовував себе у національно-культурній діяльності. Слід відзначити їх тісну згуртованість і універсалізм. Адже літератори допомагали формувати репертуар «Сартанських самоцвітів», художники цікавилися краєзнавчими питаннями, багатогранною була діяльність Е. Хаджинова. Більшість з цих діячів національно-культурного відродження добре знали один одного, часто спілкувалися, були однодумцями, яких об'єднала мета збереження і збагачення духовної спадщини свого народу.

Ці контакти здійснювалися виключно на неформальному рівні, національних організацій хоча б культурологічного характеру не існувало. З кінця 1960-х рр. у творчій майстерні Л. Кузьминкова та В. Константинова почали відбуватися зібрання діячів національної культури. На них обговорювалися питання історії, культури, мови грецької діаспори

Приазов'я, проводилися поетичні диспути. У цих зібраннях також брали участь представники грецької інтелігенції з Донецька (літературний критик Р. Чанглі), Дніпропетровська (письменник Д. Демерджі), Івано-Франківська (письменник О. Діамантопуло) [141]. Влітку засідання цього неформального «грецького клубу» переміщувалися до садиби Д. Демерджі «Азовська чайка», що розміщувалася у приазовському селищі Ялта.

У 1970 р. учасники зібрань спробували домогтися офіційного визнання шляхом оформлення грецької секції при літературному клубі «Азов'я» жданівської міської газети «Приазовский рабочий». Ця секція замислювалася не тільки як літературний гурток, але і як об'єднання для розгляду різних проблем соціального і духовного життя греків. Але у вигляді національної літературної секції об'єднанню було відмовлено в реєстрації і формальному існуванні. Після кількох засідань на вимогу редактора газети «Приазовский рабочий» секція припинила діяльність [141].

З приводу всього вищезначеного можна поставити такі взаємопов'язані питання: чи було вироблено в цей період комплексну програму розвитку грецької культури, визначено перспективи культурницької діяльності або ж грецька інтелігенція навіть у планах не виходила за межі окремих конкретних завдань; чи мала діяльність грецької творчої інтелігенції суспільно-політичну забарвленість, чи були у греків прояви політичного дисидентства, пов'язані з невдоволенням національної політикою радянського керівництва?

Безумовно, досить цілісна концепція відродження грецького етносу була викладена у «Науковому плані грецького народу», розробленому наприкінці 1960-х рр. Е. Хаджиновим. Він охоплював практично всі сфери соціального і культурного життя греків. Ряд його положень було реалізовано лише на початку 1990-х рр. (створення національно-культурних організацій, шкіл з вивченням новогрецької мови, етнографічних музеїв, публікація словників, творів національної літератури, фольклору, повернення селам їх історичних назв) [184]. Але цей план не був загальновизнаною програмою,

він являв собою лише бачення проблеми окремим представником грецької інтелігенції. Більш актуальними на той час для більшості грецької інтелігенції були створення грецької періодики і отримання можливості публікуватися рідною мовою.

Не було у грецькому русі цього часу і суспільно-політичних акцентів. Єдиною вимогою діячів цього руху до влади було повернення до принципів ленінської національної політики, з якими асоціювалася еллінізація 1920 – 1930-х рр. Цей період історії грецького етносу був вершиною мрій і сподівань національної інтелігенції аж до початку 1990-х рр. У її свідомості він був ідеалізований до міфу, що нагадує таке ж ставлення попередніх поколінь греків до періоду «золотих вольностей», дарованих Катериною II. Діячі грецького руху не бачили ні себе особисто, ні свій народ і його культуру поза межами радянської батьківщини і соціалістичної системи, грецька національно свідомо інтелігенція навіть і гадки не мала про еміграцію або навіть зв'язки з Грецькою Республікою.

2.3. Літературна творчість греків Приазов'я

Особливу роль у культурному відродженні греків у досліджуваній період відігравала література. Ще у 1930-х рр. на хвилі культурного піднесення, спричиненого еллінізацією, вона показала невичерпність образотворчих можливостей грецького етносу та його культурний потенціал. З 1960-х рр. і до середини 1980-х рр. література була найбільш поширеним засобом етнокультурного самовиявлення. Тому духовне життя грецької спільноти України в цей період доцільно висвітлювати саме через призму літературної творчості.

Традиції румейської літератури були закладені народними поетами кінця XIX – початку XX ст. Л. Хонахбеєм та Д. Богадицею. Поштовхом для розширення меж творчої діяльності грецьких літераторів стали поширювані через театр кращі взірці української літератури. Саме під впливом п'єси І. Котляревського «Наталка-Полтавка» Л. Хонахбей створив соціально-

побутову драму «Грецька п'єса». Через відсутність писемності, втраченої ще за часів перебування в Криму, румейські твори побутували в усно-пісенній формі і лише окремі з них були записані від руки кирилицею [162].

У 1920-х рр. державне керівництво спробувало вирішити мовну проблему греків Приазов'я, сутність якої була не лише у безписемності, а й у діалектній роздробленості. Почалося впровадження як єдиної офіційної, письмової і розмовної мови греків СРСР димотики (розмовної мови народу Греції). Але мова приазовських греків істотно відрізнялася від димотики, і спроби прищепити її до грецької спільноти успіху не досягли [149, с. 95]. Попри все це створення національної преси активізувало літературну діяльність греків й обумовило появу цілої плеяди грецьких поетів, що пристосували димотичну орфографію до місцевих діалектів (Г. Костоправ, Л. Кір'яков В. Галла, П. Саравас, Д. Теленчі, А. Шапурма, та ін.).

Хоча твори грецьких поетів підпорядковувалися ідеалам пролетарської культури і не завжди відзначалися високою художньою цінністю, їх поява ознаменувала вихід національної культури на рівень професійної художньої творчості. Але в роки сталінських репресій очолювана Г. Костоправом група поетів була репресована, що спричинило припинення літературних процесів у грецькому середовищі.

Період другої половини 1950-х – першої половини 1980-х рр. виявився достатньо складним і суперечливим для грецької (румейської) літератури. У цей час окремі елементи літературного життя отримали можливість відновитися. Водночас їх функціонування відбувалося в умовах тоталітарного суспільства з жорстким обмеженням як творчих ініціатив, так і проявів «національного».

Стимулами для відновлення літературного, як і взагалі національно-культурного життя греків України стали з одного боку вже згадувана наукова і популяризаторська робота вчених А. Білецького та його дружини Т. Чернишової, а з іншого – діяльність ряду українських літераторів, що була

спрямована на реабілітацію Г. Костоправа та популяризацію грецької літератури.

У другій половині 1950-х рр. окремі ентузіасти (Р. Чанглі, Л. Кузьминков, Д. Патрича, Г. Патрича, А. Мацука) почали розшукувати матеріали про Г. Костоправа, його твори [104, с. 155]. У січні 1962 р. поета було офіційно реабілітовано. Цей акт сприймався і як реабілітація всієї культури приазовських греків.

Після цього у засобах масової інформації почалася кампанія популяризації творчості поета, вийшла низка статей про нього у республіканській і місцевій пресі. Найбільш авторитетною з них стала стаття М. Рильського «Георгій Костоправ», опублікована у республіканському виданні «Літературна Україна» [149]. У ній також була намічена програма популяризації грецької літератури, видання творів Г. Костоправа мовою оригіналу і в українському перекладі.

Особливу роль у поверненні творчості Г. Костоправа відіграла Донецька організація Спілки письменників УРСР і, насамперед, критики Є. Волошко та Р. Чанглі. Їх зусиллями для показу на донецькому телебаченні було підготовлено передачу, що вийшла в ефір у жовтні 1962 р. у рамках літературно-художнього циклу «Зорі Донеччини». В ході передачі звучали твори грецьких поетів [191].

У 1963 р. у видавництві «Донбас» вийшла збірка поезії Г. Костоправа «Здрастуй, життя» у перекладі російською мовою, який здійснили Р. Чанглі і В. Шадур. Це була перша опублікована після 1939 р. книжка грецької літератури [149, с. 56].

У грудні цього ж року до 60-річчя з дня народження поета Донецька організація Спілки письменників провела у м. Жданові і приазовських селах серію вечорів його пам'яті. Вірші Г. Костоправа в перекладах читали донецькі літератори І. Мельниченко, С. Летюк, П. Шадур, і в оригіналі – грецькі поети А. Шапурма та Л. Кір'яков. На вечорі у міському будинку культури «Азовсталь» було прийнято рішення клопотати перед

міськвиконкомом з проханням присвоїти ім'я Г. Костоправа одній з шкіл-новобудов [8, арк. 36].

Заходи по реабілітації Г. Костоправа обумовили певне пробудження національної свідомості. Але реалії національної політики, що проводилася у цей час радянським урядом, перекреслювали можливі перспективи розвитку грецької культури в Україні. Літературне життя, що знаходилося під партійним контролем, розвивалося або в офіційному руслі, або у підпіллі. Грецькі літератори в таких умовах були змушені зосередитися на перекладацькій діяльності і намагалися вписати свою творчість у рамки «інтернаціональної соціалістичної культури».

Слідування традиціям, закладеним в період еллінізації, призвело до відсутності творів прозового жанру. Між тим, на відміну від 1920-х – 1930-х рр., пристосування до офіційних канонів не зробило безпроблемним творчий шлях багатьох грецьких поетів. Протягом досліджуваного періоду вони не мали можливостей публікуватися рідною мовою. Хоча твори А. Шапурми і Л. Кір'якова, членів Союзу письменників УРСР, регулярно з'являлися на сторінках різноманітних періодичних видань і у власних збірках, це були лише переклади російською або українською мовами.

Єдина книга, що вийшла мовою греків Приазов'я, стала збірка «Ленін живе» (1973 р.). Вона змогла побачити світ лише через особистий дозвіл ідеологічного відділу ЦК КПУ [176, с. 136]. Складності з публікацією грецькомовних творів були пов'язані не тільки з політичними причинами, а й з діалектною роздробленістю греків і відсутністю традицій загальнонародної літературної мови.

У ці роки грецькі поети писали свої твори, використовуючи російську абетку. Таку форму запропонував А. Білецький при публікації збірки «Ленін живе». Однак він вважав такий крок тимчасовим, спричиненим відсутністю грецьких шкіл і грецької періодики [90, с. 80]. У 1973 р. А. Шапурма як редактор цієї збірки вперше в румейській друкованій практиці запровадив російську абетку. Із середини 1980-х рр. і до сьогодні публікація творів

грецької літератури Приазов'я теж здійснюється за допомогою кирилиці, але це не є оптимальним, оскільки у грецькій мові існують звуки, які дуже складно передати у такий спосіб.

Єдиною можливістю реалізувати свою творчість рідною мовою стало для приазовських греків видання рукописних збірок. Всього з 1964 по 1986 рр. вийшло 12 таких збірок. Більшість з них – переклади українських і російських класиків (Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка, М. Некрасова, В. Маяковського, А. Гайдара), що були приурочені до їх ювілеїв. З усіх рукописних збірок лише дві – «50 жовтнів в поезії греків Донбасу» (1967 р.) та «Ленін живе» (1970 р.) містили власну поетичну творчість грецьких поетів, а не переклади.

Переклад «Слова о полку Игореве», здійснений Л. Кір'яковим у 1969 р. з українського тексту М. Рильського, продемонстрував традиційне тяжіння румейської поезії до східнослов'янських літератур. Водночас цей переклад супроводжувався великими труднощами у відтворенні румейською історичних реалій «Слова...» [97, с. 8].

Ці рукописні збірки дарувалися музеям, з'їздам письменників. У такий спосіб грецька поезія заявляла про своє існування, хоча і не ставала загальнодоступною. Незважаючи на те, що такі твори і переклади не мали опозиційної спрямованості, через свою самвидавську форму вони все одно додавалися в один ряд з дисидентською літературою. До того ж на ці неопубліковані і невідомі широкому загалу збірки давались рецензії у літературних виданнях і пресі [103].

Видання друкованих книжок грецьких поетів у російських або українських перекладах почалося лише з 1970-х рр. Цьому сприяв вступ таких поетів, як А. Шапурма та Л. Кір'яков, до Спілки письменників УРСР. Рекомендації обом літераторам дав А. Білецький. У 1970-ті – першій половині 1980-х рр. у видавництві «Донбас» вийшли дві книги А. Шапурми – «Тост» (1972 р.) і «Сорок неблиць» (1979 р.); а також чотири збірки Л. Кір'якова – «Завжди в дорозі» (1976 р.), «Травнева пісня» (1978 р.),

«Пам'ять» (1981 р.), «Слава тебе знайде» (1985 р.). У них розроблялася в основному військово-патріотична тематика, яка домінувала у творчості багатьох донецьких літераторів.

У 1979 р. вийшла збірка «Від берегів Азову», де в українському перекладі була представлена творчість грецьких поетів минулого і сучасності – Г. Данченка, Г. Костоправа, С. Коссе, Д. Теленчі, В. Галли, Д. Папуша, П. Сараваса, Л. Кір'якова, А. Шапурми. Перед її випуском видавництво «Дніпро» зробило запит до відділу культури Донецького обкому партії з проханням розглянути твори і зробити зауваження з приводу їх ідеологічної відповідності, а також надіслати відомості про авторів [2, арк. 28]. Тільки після цього збірка побачила світ.

Важливим фактором для функціонування грецької літератури у несприятливих ідеологічних умовах виявилася підтримка представників творчої інтелігенції України. Невтомним популяризатором грецької поезії у цей період був літературний критик Є. Волошко. Саме йому належала переважна більшість статей і нарисів про грецьку літературу [12].

Можливість існування в рамках офіційного літературного життя тільки перекладених варіантів грецької поезії надавало надзвичайної ваги діяльності перекладачів грецькотворчості. Серед них були найкращі представники української літератури – М. Бажан, І. Драч, В. Коротич, Є. Летюк, П. Світличний, В. Сосюра та ін., а також донецькі поети С. Жуковський, А. Кравченко, І. Курлат, П. Шадур, Б. Шутов та ін. Вони не тільки донесли творчість греків Приазов'я до масового читача, а й спромоглися передати особливості поетики грецьких авторів.

Особливо плідно працював над художніми перекладами дніпропетровський поет, член Спілки письменників УРСР Д. Демерджі, грек-румей за походженням. Володіючи мовою, він не тільки здійснював переклади, але й надавав творчі поради та консультації грецьким літераторам. Він входив до групи, очолюваної О. Діамантопуло, яка у 1970-ті рр. займалася укладанням румейсько-російського словника. Останній мав

значний досвід літературної і перекладацької діяльності, яка розпочалася під час його роботи у грецькомовній пресі Маріуполя ще у 1930-ті рр. [186].

У повоєнні роки О. Діамантопуло працював постійним кореспондентом газети грецьких політемігрантів-комуністів «Неос дромос» («Новий шлях»), що виходила в Ташкенті новогрецькою мовою. Він публікував статті про літературу та фольклор греків Приазов'я, регулярно знайомив читачів з культурними надбаннями одноплемінників з України. У 1974 р. за підсумками експедицій до приазовських грецьких сіл О. Діамантопуло та його дружина М. Давидова підготували румейсько-російський словник на 13 000 слів. У 1980 р. зусиллями колективу авторів, до якого входили Д. Демерджі та Д. Патрича, було укладено російсько-румейський словник на 9 000 слів. Обидва словники й досі залишаються у рукописному варіанті [115].

У 1970-х рр. до літературного життя долучаються представники урумської спільноти В. Кіор та В. Борота [92]. Але в урумів, на відміну від румеїв, не було такого досвіду літературної діяльності часів еллінізації і зовнішньої підтримки творчості. Урумська мова теж була безписемною і діалектно роздробленою, існували проблеми публікації нею. Тому урумські поети публікувалися виключно російською та й писали переважно цією мовою. Тільки в роки «перебудови» з'явилися публікації урумською з використанням кирилиці.

Щодо художнього рівня творів, які побачили світ у цей час, не завжди він був високим. Крім того, лексична і фразеологічна обмеженість румейської мови також не підвищувала якість творів. Певну роль зіграли і кон'юнктурні моменти. Також не слід забувати, що взірцем для більшості поетів досліджуваного періоду була творчість Г. Костоправа, яка спиралася не тільки на фольклорне коріння, але й була орієнтована на радянську, соціалістичну тематику. Усе це не давало особливого простору для виявлення творчої ініціативи.

Одним з головних показників якості у літературі є професійна оцінка критиків. Література греків Приазов'я не мала такої оцінки, не мала ретельного критичного розгляду й аналізу. Причин тому можна знайти декілька. По-перше, дуже обмежене коло літературознавців володіли мовою для того, щоб оцінити поезію грецьких авторів в оригіналі. По-друге, об'єктивності критики перешкоджала ідеологічна складова: опублікована грецька поезія часто виходила лише з особистого дозволу партійних структур. Зрозуміло, що через це вона була недосяжною для критики. З іншого боку, дуже прискіпливий контроль влади за творчістю грецьких літераторів викликав обережне ставлення нечисленних критиків до рецензованих творів. Зауваження стосувалися лише незначних недоліків [82].

Певний свіжий підхід у грекомовну поезію, що розширив її тематику та традиції, вніс Г. Данченко-Меотіс. Поет писав на ялтинсько-урзуфському діалекті, який раніше не використовувався в літературі греків-румеїв. У його творчості з'явилася філософська лірика, твори відрізнялися більшою індивідуальністю, новими розмірами класичного віршу. Визнанням таланту Г. Данченка стало включення його віршів до республіканської збірки «Дніпрові райдуги» (1978 р.), в якій було представлено творчість кращих молодих поетів СРСР [140].

Через літературний офіціоз, що панував у творах цього періоду, більшість грецькомовної поезії характеризувала ідеологічна кон'юнктура, підкорення національного інтернаціональному, висвітлення історії грецького народу виключно в контексті його розквіту в братній сім'ї радянських народів. Але при цьому і в творчості, і в особистій свідомості митці визнавали себе саме грецькими поетами, і саме це зазначали у численних анкетах [11].

Отже, сам факт існування грецької поезії в умовах звуження вжитку і функціонування грецької мови певною мірою мав сприяти підтримці національної свідомості грецької спільноти. Але відгуки на книжки поетів, їх публікації в пресі не задовольняли потреб популяризації національної

культури. В умовах відсутності грецьких шкіл і національно-культурних осередків пропагандою грецької літератури могли займатися лише бібліотеки. Однак у тих ідеологічних умовах вони майже не приділяли уваги творчості представників етнічних меншин, у тому числі і греків.

У цьому плані у більш-менш кращому становищі, ніж інші грецькі автори, були Л. Кір'яков та А. Шапурма, оскільки ці автори входили до складу Спілки письменників УРСР. Вони були визнані на офіційному рівні, частіше публікувалися, користувалися громадським авторитетом і загалом знайшли собі місце в офіційному культурному і суспільно-політичному житті. Відсутність цілеспрямованої пропаганди грецької літератури стала однією з причин, що ускладнювали контакт з читачем.

Попри всі вказані недоліки, грецькомовних поетів досліджуваного періоду можна вважати чи не єдиними офіційно визнаними виразниками національної культурної традиції, що покладало на них особливу відповідальність за долю культури свого народу, надихало на творчість, нехай і заангажовану панівною ідеологією. Їхня діяльність стимулювала певне відновлення інших галузей національної культури, розвивалася у невідривному зв'язку з ними.

Таким чином, підсумовуючи дослідження розвитку культури греків України у середині 1950-х – першій половині 1980-х рр., можна зробити такі висновки.

У досліджуваний період не було здійснено спроб правового виокремлення етнічних меншин і надання їм гарантій вільного національного розвитку. Національна політика хоча й позбавилась відверто репресивного характеру, але продовжувала ігнорувати потреби національного розвитку. Державою здійснювалася політика денаціоналізації і русифікації етнічних груп, зокрема греків УРСР.

Водночас грецька культура цілком не заборонялася, але її прояви регламентувалися критеріями і нормами соціалістичної культури і відповідністю до лінії партійно-державного керівництва. Відновлення

національно-культурної діяльності стало можливим в умовах «відлиги», стимулювалося пропагандистською та науковою роботою вчених-елліністів, спиралося на традиції культурного розвитку доби еллінізації і відбулося лише в середовищі румейського субетносу приазовських греків.

Грецька спільнота інших регіонів України в силу своєї нечисленності і дисперсного розселення не відзначалася активністю. Не виявили себе у національно-культурному відродженні цього часу греки-уруми, які не мали вагомих культурних здобутків у роки еллінізації, що могли б стати основою для відновлення національно-культурного розвитку.

Вивчення і популяризація фольклору, образотворче мистецтво, краєзнавство були основними формами етнокультурного самовиявлення греків. Однак їх реалізація залишалася справою одиниць-ентузіастів і не могла повною мірою забезпечити розвиток культурної самобутності греків. Одночасно ця діяльність стала важливим фактором збереження культурних традицій.

Творчість грецьких літераторів цього періоду розвивалася в жанрі поезії і була важливим фактором відновлення національної літератури і збереження рідної мови. Але несприятливі суспільно-політичні умови існування, а також власні творчі орієнтири, переконання і здібності більшості грецьких літераторів перешкождали творчому пошуку і виходу за межі ідеології «соціалістичного реалізму».

Осередки національно-культурного життя греків не розвилися у більш-менш сталу організаційну структуру, а вимоги, цілі і діяльність представників національної інтелігенції не змогли вийти за рамки культурологічного характеру.

Висновки до другого розділу

У середині 1950-х – I пол. 1980-х рр.: не було здійснено спроб правового виокремлення етнічних меншин. Декларативне проголошення Конституціями СРСР і УРСР права вільного розвитку всіх національностей не супроводжувалося його реальним забезпеченням. Оцінки національних

процесів науковою та пропагандистською літературою підпорядковувалися єдиній меті – надати наукове обґрунтування партійним тезам про «зближення та злиття націй», формування «єдиної спільноти – радянського народу».

Літературна творчість греків-румеїв була чи не єдиним дозволеним на офіційному рівні засобом вираження культурної самобутності. Форми і жанри літературної творчості греків, успадкувалися ними від попередників, насамперед Г.Костоправа. Зазначимо позитивну роль українських літераторів, які підтримували творчу діяльність грецьких колег, перекладали їх поезію, тим самим торуючи їй шлях до масового читача. Зазначається змістовна та стилістична підпорядкованість літератури греків Приазов'я офіційно визнаним канонам (зображення «квітучої» радянської сучасності).

Серед форм та засобів етнокультурного самовиявлення було також використання народних традицій в образотворчому мистецтві, вивчення і популяризація фольклору, акцентування грецького чиннику історії краю в аматорських краєзнавчих рукописних творах, збирання пам'яток матеріальної та духовної культури. Головна заслуга у підтримці культурних традицій етносу, збір до сприятливіших часів елементів національно-культурного буття належить невеликій групі ентузіастів – керівникові ансамблю «Сартанські самоцвіти» М.Гайтан, фольклористу Е.Хаджинову, художникам Л.Кузьмінкову та В.Константинову, поетам А.Шапурмі, Л.Кір'якову, Г.Данченку, краєзнавцю С.Теміру тощо.

Висновки до розділу другого

В цей період не було здійснено спроб правового виокремлення етнічних меншин. Декларативне проголошення Конституціями СРСР і УРСР права вільного розвитку всіх національностей не супроводжувалося його реальним забезпеченням. Продемонстровано негативний вплив уніфікаторської національної політики на етнічний розвиток греків УРСР, визначено асимілятивну тенденцію в їх середовищі, що найбільш яскраво виявлялася у прогресуючій втраті мовної складової етнічної ідентичності і посилювалася

відсутністю інституцій, спрямованих на підтримку національно-культурної традиції – національних шкіл, культурних закладів, періодичних видань.

Наукова та популяризаторська робота вчених Київського державного університету, дослідників мови і традицій приазовських греків, діяльність українських, зокрема донецьких, літераторів з популяризації творчості грецького радянського поета Г.Костоправа та грецької (румейської) поезії, за часів «відлиги», сприяли відтворенню певних компонентів національної культури.

Єдиним дозволеним на офіційному рівні засобом вираження культурної самобутності була літературна творчість греків-румеїв звернення до фольклорних образів. Зазначимо, також і акцентування літераторами своєї національної належності.

Серед форм та засобів етнокультурного самовиявлення розглядаються також використання народних традицій в образотворчому мистецтві, вивчення і популяризація фольклору, акцентування грецького чиннику історії краю в аматорських краєзнавчих рукописних творах, збирання пам'яток матеріальної та духовної культури.

РОЗДІЛ 3. ВІДРОДЖЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ ГРЕЦЬКОЇ СПІЛЬНОТИ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1980-Х – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

3.1. Активізація національно-культурного життя греків в роки «перебудови»

Період 1985 – 1991 рр. увійшов у вітчизняну історію під назвою «перебудови». Він характеризувався спробами оновлення різних сфер життя, намаганням знайти шляхи реформування, модернізації соціалістичної системи. Пошуками нових підходів визначалася і партійно-державна політика в національній сфері, зокрема в тому її аспекті, що стосувався національних меншин.

На січевому пленумі ЦК КПРС 1987 р. було офіційно констатовано, що негативні явища і деформації проявилися у сфері національних відносин. Підкреслювалася необхідність об'єктивного висвітлення реальних проблем у цій сфері, на перший план ставилися не абстрактні і формальні принципи, а врахування конкретно-історичного становища [56, с. 58].

Зростання напруги в національних відносинах, розгортання міжетнічних конфліктів у різних регіонах СРСР спонукало до активізації пошуків теоретичного і практичного обґрунтування нових підходів у національній сфері. ХІХ Всесоюзна партконференція (червень 1988 р.) прийняла резолюцію «Про міжнаціональні відносини», у якій передбачалося проводити політику, спрямовану на забезпечення більших можливостей для реалізації національно-культурних запитів у сфері освіти, спілкування, народної творчості, використання засобів масової інформації, створення осередків національної культури, задоволення релігійних потреб [59, с. 643].

З цього часу питання національних меншин дедалі частіше фігурували як у партійних документах, так і у промовах вищого партійно-державного керівництва СРСР, засобах масової інформації. 18 серпня 1988 р. вийшла

Постанова Політбюро ЦК КПРС «Про осіб грецької національності, що постійно мешкають в СРСР». У ній вказувалося на необхідність детального вивчення інтересів і запитів грецького населення для реалізації його національно-культурних потреб, сприяння вивченню рідної мови, розвитку національної культури, засобів масової інформації, залучення греків до суспільно-політичного життя [146, с. 172].

На вересневому Пленумі ЦК КПРС 1989 р. була прийнята партійна платформа «Національна політика партії у сучасних умовах», в якій значну увагу було приділено становищу етнічних меншин, передбачалося адання їм можливості етнічної самоорганізації у вигляді не тільки громадських об'єднань, але й національно-територіальних одиниць (районів та сільрад) [62, с. 38]. У подальшому це було зафіксовано у Законі СРСР «Про вільний національний розвиток громадян СРСР, які проживають за межами своїх національно-територіальних утворень або які не мають їх на території СРСР», прийнятому Верховною Радою СРСР 26 квітня 1990 р. Цей закон закріплював не тільки право національних меншин на створення національно-культурних автономій, а й на реалізацію культурно-мовних потреб, збереження традицій, організацію культурних осередків, системи національної освіти [36].

До 1989 р. національна політика, що здійснювалася керівництвом УРСР, традиційно йшла у загальносоюзному фарватері. 27 серпня 1987 р. була прийнята постанова ЦК КПУ «З питань національних відносин, посилення національного і патріотичного виховання, довгострокових культурно-просвітницьких програм для некорінних національних груп». Цей документ розпочав роботу щодо задоволення етнокультурних потреб національних меншин України [90, с. 64].

Після цього ЦК КПУ доручив Президії Верховної Ради УРСР розробити пропозиції про утворення і функціонування територіальних одиниць в місцях компактного проживання національних меншин. Але це доручення не було виконано [173, с. 206].

Формування нової національної політики почалося в УРСР після прийняття Закону «Про мови в УРСР» (28 жовтня 1989 р.). Стаття 8 цього закону надавала право вільного розвитку і використання мов всіх національностей республіки [66]. Також було гарантовано право на виховання й здобування освіти національною мовою і створення для цього в місцях компактного проживання народів дитячих дошкільних установ з вихованням національною мовою, загальноосвітніх шкіл, а також груп з навчанням національною мовою у вищих навчальних закладах.

Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.) забезпечувала рівність перед законом громадян усіх рас і національностей, їм надавалося право на вільний національно-культурний розвиток [32]. Для виконання цих постанов у 1990 р. було створено Державний комітет УРСР у справах національностей, у 1991 р. реорганізований у Комітет у справах національностей при Кабінеті міністрів УРСР. Його завданнями було проведення єдиної державної політики в галузі національних відносин, участь у підготовці законопроектів, здійснення контролю за дотриманням законодавства у національній сфері, створення умов для задоволення соціально-культурних і духовних потреб національних меншин [75, с. 208].

12 лютого 1991 р. була прийнята Державна програма розвитку української мови та інших національних мов, яка передбачала створення належних умов для функціонування і розвитку державної мови і мов інших національностей, насамперед в місцях їх компактного проживання [34].

Донецький обком у серпні 1987 р. також прийняв постанову, де містився комплекс заходів для забезпечення запитів грецької меншини: вирішення питання з впровадження вивчення новогрецької мови, створення музею етнографії греків Приазов'я, випуск грамплатівки з грецьким фольклором, організація фольклорних свят, видання творів грецьких письменників і газети грецькою мовою [3, арк. 19-20].

Обласна організація КПУ доповнювала загальнодержавні акти щодо національного питання додатковими заходами з реалізації культурних потреб

грецького населення, зокрема комплектування бібліотек грецькою літературою, створення в м. Маріуполі етнографічного музею, організацію підготовки викладачів новогрецької мови [4, арк. 54-56].

Але практичне втілення партійних та державних постанов наштовхувалося на ряд проблем економічного, соціального, організаційного плану як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні.

З початком процесу самоорганізації грецьких громад постало питання про узгодження їх національно-культурної діяльності з заходами партійно-державних органів. Між тим, програмні документи, що приймалися національними громадськими і державними структурами, не координувалися. Так, програма культурного і соціально-економічного розвитку греків Приазов'я була прийнята Республіканським товариством греків без ознайомлення з нею представників управління культури. У свою чергу, комплексна програма із задоволення культурних потреб національностей, складена управлінням культури у 1991 р., не охоплювала всього спектру проблем культурного розвитку національностей, акцентуючись лише на заходах фольклорно-етнографічного характеру [90, с.82].

Сприятлива ситуація у розвитку греків в УРСР склалася в першу чергу в літературі. Активізація національного літературного життя проявилася у регулярному (починаючи з 1986 р.) виданні грецькомовної літератури різних жанрів і форматів, у підвищенні суспільної ролі грецької літератури, зростанні її ваги як у літературному розвитку Донеччини, так і в культурному житті грецької меншини.

У 1986 р. у видавництві «Радянський письменник» вийшла книга А. Шапурми «Кардъком ту Приазовье» («Рідне моє Приазов'я») мовою оригіналу. Це була перша і остання прижиттєва публікація поета грецькою мовою у форматі окремої книжки. У січні 1987 р. на засіданні секретаріату правління Спілки письменників України відбулося обговорення творчості і

бесіда з А. Шапурмою та Л. Кір'яковим. Були намічені перспективні напрями розвитку й популяризації грецької літератури [150, с.149].

З кінця 1987 р. Донецький обком патії створює сприятливі умови для видання творів грецьких письменників: публікації грецькомовної літератури повинні були вноситися до щорічних планів видавництва «Донбас». При видавництві було створено громадську редакцію за участю грецьких літераторів, яка редагувала грецькомовну літературу. Її очолив Л. Кір'яков, який ініціював випуск альманаху грецької поезії «Пірнешу астру» («Ранкова зірка»), що виходив у 1988, 1989 та 1991 рр. [130]. Ці видання поновили практику публікації альманахів поезії приазовських греків, що була поширеною у 1930-х рр.

Ці альманахи продемонстрували, що помітно зросла кількість авторів, що писали грецькою мовою, був представлений жанр прози (оповідання А. Балджі та Н. Харакоз), вперше з'явилися публікації оригінальної румської поезії, презентованої творами В. Кіора та В. Бороти. Змінилася і тематична спрямованість грецької поезії. Збірки 1989 та 1991 рр. включали ліричні, національні та філософські сюжети.

Протягом 1988 – 1991 рр. у видавництві «Донбас» окремими книжками вийшли твори поетів Л. Кір'якова, В. Бахтарова, В. Кіора, Д. Папуша. Подією в літературному житті приазовських греків стала публікація у 1989 р. румейського перекладу творів М. Лермонтова, здійсненого Д. Папушем.

Культурні установи області проводили роботу з популяризації грецької літератури. Але не завжди ця діяльність була активною і ефективною. Так, соціологічна служба з вивчення запитів читачів обласної бібліотеки ім. Н.К. Крупської, проводячи у 1988 р. дослідження про попит на грецькомовну літературу, констатувала, що бібліотеки районів, де компактно мешкають національні групи, мало уваги приділяють вивченню читацьких інтересів. Жодна бібліотека не придбала альманах «Пірнешу астру», відсутні навіть книжки грецьких поетів Приазов'я у перекладах. Намагаючись виправити таке становище, обласна бібліотека склала ядро фонду

національної літератури, розробила методичні рекомендації щодо бібліотечного обслуговування національних груп і заходи з популяризації грецької літератури [90, с. 74].

У 1988 – 1990 рр. поновилася практика проведення літературних вечорів у бібліотеках Володарського, Старобешівського, Тельманівського районів, м. Маріуполя. У їх рамках відбувалися зустрічі з грецькими літераторами, презентації книг. Грецькі поети часто виступали в засобах масової інформації, висловлюючи своє ставлення до суспільно-політичної ситуації в країні, знайомлячи громадськість з власним баченням перспектив відродження національної культури.

Важливим проявом відновлення народних традицій стали свята народної культури. Слід відзначити, що етносоціологічні дослідження показали, що в структурі етнічної самосвідомості приазовських греків перше місце належить саме духовним елементам традиційно-побутової культури. Саме вони, а не мова, література чи релігія, сприймаються членами грецької спільноти як визначальні, і становлять ту основу, на якій тримається національна свідомість [159, с. 217]. Тому ініціативи культурних установ області у справі відродження таких свят були сприйняті як ознака відродження національної культури.

З 1987 р. національні елементи почали впроваджуватися в сценарії масових свят у грецьких селах та в м. Жданові. Так, у 1988 р. у місті відбулося обласне свято фольклору «Коло дружби», в якому брали участь більше 100 фольклорних колективів, з них 13 – грецьких, були оформлені національні кутки, які відображали побут, культуру, страви національної кухні етнічних груп області [10, арк. 16].

У ході цього заходу з'явилася ідея організації свята народної творчості греків Приазов'я. З нею виступив Д. Патрича, головним організатором став очолюваний ним обласний науково-методичний центр при управлінні культури. Це свято було названо «Мега юрти» («Велике свято»). Вперше воно пройшло у вересні 1988 р. у с. Приморське (Сартана) і наділі стало

традиційним. Під час свята відбувалися виступи фольклорних колективів, змагання з національної боротьби куреш, дегустація страв національної кухні та ін. У імпровізованій літературній вітальні грецькі поети читали свої вірші, продавалася грецька література, були організовані виставки професійних і самодіяльних художників, творів декоративно-прикладного мистецтва [10, с. 17-18]. Прямим наслідком таких масових заходів стало інтенсивне залучення грецького населення до участі у фольклорних колективах.

На тлі загального падіння кількості фольклорних колективів в області відбувалося помітне зростання кількості грецьких ансамблів. Так, у 1987 р. в області налічувалося лише два таких колективи, у 1988 р. – 17, у 1989 р. – 30. З'явилися нові цікаві виконавці, як, наприклад колектив «Пірнешу Астру» с. Куйбишеве (Малоянісоль), дитячий ансамбль «Пігадиць», молодіжний гурт «Елліни» (Сартана) та ін. Розширилася географія виступів і межі визнання «Сартанських самоцвітів». У 1987 р. ансамбль став лауреатом Всесоюзної творчої майстерні з проблем фольклору у Москві, а в 1990 р. в межах фестивалю мистецтва і культури греків СРСР виступив в Греції і на Кіпрі, ставши першим представником культури українських греків за кордоном [93, с.25].

У другій половині 1980-х рр. на новий рівень вийшло збирання фольклору. Викладач музичної школи м. Жданова О. Ашла у 1985 р. організував фольклорну експедицію, в якій взяли участь представники Естонського радіо і телебачення. Вони збирали в грецьких селах пісні і танцювальні мелодії в оригінальному виконанні. Результатом експедиції стала платівка «Пісні і танці греків Приазов'я», видана у 1988 р. [95, с.34].

Справа відродження національної освіти, вивчення рідної мови виявилася набагато складнішою. У 1988 – 1990 рр. дві третини листів з питань національного розвитку, що надійшли до Донецького обкому КПУ, були присвячені мовним проблемам [5, арк. 36-37].

Ще у 1985 р. керівник «Сартанських самоцвітів» М. Гайтан ініціювала у с. Приморському (Сартана) збір підписів до листа в Міністерство освіти

СРСР з проханням організувати вивчення грецької мови. Працівники обласного управління освіти разом з першим секретарем Іллічівського райкому партії м. Жданова Ф. Ліштовним на зустрічах з мешканцями селища намагалися їх переконати у безперспективності вивчення грецької мови і змусити відмовитись від подальшого клопотання з цього питання [90, с.78].

Через півтора роки ставлення партійних органів до цієї проблеми змінилося. З 1987 р. було заплановано розпочати організацію факультативного вивчення національної мови, але освітяни і партійні керівники одразу зіткнулися з проблемою – якою мовою навчатися приазовським грекам? Через цю проблему окремі представники грецької інтелігенції, і перш за все – урумський поет В. Кіор вважали за доцільне впровадити в навчання саме румейську та урумську мови [128, с.147]. Водночас вони протестували проти підміни вивчення місцевих мов новогрецькою мовою.

Але діалектна роздробленість, лексична обмеженість місцевих грецьких мов, відсутність учителів та будь-якої навчальної літератури, невирішеність проблеми писемності унеможливлювали швидке впровадження місцевих мов в систему освіти і потребували довготривалої теоретичної і практичної роботи, на яку в обласних структурах не було ні можливостей, ні коштів, ні компетенції.

Через непросту мовну ситуацію постало питання про створення національного педагогічного закладу на зразок грецького педагогічного технікуму, що існував у часи коренізації. На запити громадськості з цього приводу партійне керівництво відповідало, що не знає, яку мову впровадити в навчальні програми і не може, враховуючи невдалий досвід коренізації, нав'язувати будь-який з можливих варіантів [149, с. 54]. Водночас створювалися факультативи з вивчення новогрецької мови.

Значного імпульсу питання створення національних освітніх закладів отримало після створення грецьких національно-культурних товариств. Величезну роботу в цьому напрямку проводило Маріупольське товариство

греків, засноване у січні 1989 р. Уже у лютому 1989 р. при Маріупольському металургійному інституті було відкрито курси з вивчення новогрецької мови. У травні 1989 р. за сприянням Маріупольського грецького товариства було проведено регіональну конференцію з проблем викладання новогрецької мови за участю Інституту підвищення кваліфікації працівників освіти [136, с.6-7].

У вересні 1990 р. було сформовано перший в Україні клас із вивченням новогрецької мови як іноземної в загальноосвітній школі №66 м. Маріуполя. Викладач новогрецької Н. Чапні пройшла стажування в Москві під керівництвом професора М. Ритової. У січні 1991 р. на прохання Маріупольського грецького товариства Міністерство освіти СРСР дало згоду на проведення в Маріуполі першого семінару з підвищення кваліфікації вчителів новогрецької мови [136, с.8].

Усього у 1991 р. у 9 школах шести районів області діяли 19 факультативних груп по вивченню новогрецької мови. Впровадженню таких факультативів передували опитування, що проводилися обкомом для вивчення громадської думки з цього приводу. Орієнтація на новогрецьку, навіть за умов браку навчально-методичної літератури і кадрів, була обумовлена низкою факторів. За роки уніфікаторської національної політики значно зменшився відсоток тих, хто володів урумською чи румейською мовами і визначав їх як рідні. Для грецької молоді рідною стала переважно російська. З огляду на це для неї не існувало етичної проблеми відмови від рідної мови заради чужої, яка хвилювала старше покоління приазовських греків. Місцева грецька молодь вивчала новогрецьку мову як іноземну.

Новогрецьку мову запроваджували й інші грецькі громади СРСР. Ще з 1980 р. вона вивчалася в Грузії, наприкінці 1980-х рр. її стали вивчати греки Краснодарського краю, Одеси. Ця мова сприймалася як символ етнічності, покликаний об'єднувати всіх греків [121, с.175].

У 1991 р. з ініціативи Маріупольського товариства греків, за підтримки Маріупольської міської ради депутатів трудящих, а також ректора

Донецького державного університету В. Шевченка наказом Міністерства освіти УРСР у Маріуполі було відкрито гуманітарний коледж при ДонДУ. На всіх його спеціальностях вивчалася новогрецька мова. Цей навчальний заклад мав стати важливим джерелом формування педагогічних кадрів. Донецький державний університет надав кадрову підтримку новому навчальному закладу, а міська влада знайшла можливість забезпечити постійним житлом викладачів, що переїжджали до Маріуполя для роботи в коледжі.

Румейська та урумська мови у цей час викладалися на рівні гуртків, з ініціативи окремих ентузіастів. Помітне місце в духовному пробудженні приазовських греків належить відновленню історичної пам'яті, підвищенню інтересу до пам'яток власної духовної і матеріальної культури. Популяризація історичного минулого греків здійснювалася шляхом публікацій у пресі і окремих виданнях нарисів місцевих краєзнавців-аматорів та діяльністю музейних установ, як державних, так і самодіяльних.

У численних публікаціях в пресі наводилися загальні відомості щодо процесу освоєння греками земель краю, пропагувався досвід еллінізації [109, 133, 174]. Мали місце спроби простежити на широкому історичному тлі історію окремих місцевостей і роль грецького етносу у їх заселенні та освоєнні.

У 1988 р. з секції при клубі книголюбів «Азов'я» будинку культури «Азовсталь» м. Жданова утворилося культурно-просвітницьке об'єднання греків Приазов'я ім. Ф. Хартахая. Його організаторами і учасниками були краєзнавці і робітники культури С. Буров, І. Налчаджі, В. Харабет, А. Проценко. Основну увагу краєзнавці приділяли пошуку біографічних відомостей про митрополита Ігнатія, збиранню матеріалів і відтворенню історії грецького державного драматичного театру, що існував у 1932 – 1937 рр. у Маріуполі, реабілітації імен діячів науки і культури, репресованих у 1930-х рр. [99, с. 146]. Дискусії, що відбувалися на засіданнях об'єднання, були стимулом для здійснення місцевими краєзнавцями подальших

досліджень з етнічної тематики. Один з членів об'єднання – Л. Яруцький у 1990 р. видав книгу «Маріупольські греки», у якій було зібрано короткі біографічні відомості про відомих вчених, письменників, суспільно-політичних діячів – уродженців Маріуполя, греків за походженням [149].

Державні музеї області, намагаючись відобразити національний склад Донеччини на усіх етапах історичного розвитку, дати уявлення про побут і традиції основних етнічних груп, розширювали тематику своїх експозицій. Ще з 1986 р. науковими співробітниками Донецького і Жданівського краєзнавчих музеїв проводилися дослідження районів області з метою вивчення особливостей розвитку, побуту, народної творчості представників різних національностей.

У ході експедиції, здійсненої співробітниками Донецького краєзнавчого музею у 1988 р. було обстежено 5 грецьких сіл Великоновосілківського району, досліджені житла, складено опис чоловічого та жіночого одягу, зібрано більше 60 експонатів. Цей матеріал став основою для створення серії етнографічних стаціонарних і пересувних виставок, серед яких були «Народна творчість і побут греків Приазов'я XIX – XX ст.», «Грецькі прикраси XIX – початку XX ст.» [90, с.82].

У 1987 р. було реалізовано ініціативу мешканців с. Сартана щодо створення музею селища. Його експозиції відображали історію селища, побут і традиції грецького населення, був оформлений куточок інтер'єру грецького житла. Було зібрано близько 1 000 експонатів, але не всі вони могли бути виставлені, оскільки музей не мав належного приміщення [91].

Зусиллями ентузіастів етнографічні експозиції створювалися у самодіяльних народних музеях інших грецьких сіл (Володарському, Гранітному, Староігнатіївці). Але проблема розширення їх експозиції не вирішувалася через незначні фінансові можливості шкіл і колгоспів, при яких вони діяли.

Важливу роль в активізації національно-культурного життя греків цього періоду відігравали засоби масової інформації. З 1988 р. на

Донецькому обласному телебаченні один раз на три місяці почала виходити передача «Калімерас – Вітаємо», у якій були сюжети про грецькі фольклорні колективи, творчість грецьких літераторів, розширені репортажі з народних свят. Аналогічним змістом були наповнені радіопередачі мовами приазовських греків, що з'явилися в радіоефірі Маріуполя та грецьких сіл з червня 1988 р. Програми виходили один раз на місяць без жорсткого графіка. Зміст програм укладався за допомогою громадських редакцій, створених при місцевих радіо пунктах [146, с. 173].

Ставлення греків до національної газети характеризувалося значною зацікавленістю. Спочатку було рекомендовано зробити щотижневий вкладник грецькою мовою в газеті «Радянська Донеччина». Справу створення власної газети здійснило Республіканське товариство греків України. З червня 1990 р. почала виходити російською мовою газета «Логос», яка мала загальносоюзний статус. У ній містилася інформація про життя грецьких громад України та СРСР, діяльність Республіканського товариства греків, статті з історії греків України, літературні твори грецьких письменників. У газеті порушувалися актуальні питання вивчення мови, організації автономії, виїзду греків за кордон. Але відсутність професійних журналістів скоро позначилася на якості видання, почали публікуватися у великій кількості матеріали бульварних видань, які не мали жодного відношення до національної тематики. Труднощі з фінансовим забезпеченням перешкоджали регулярності виходу номерів [149, с.84].

Отже, протягом 1985 – 1991 рр. унаслідок об'єднання зусиль влади і грецької громадськості такі елементи національної культури, як література, фольклор, історичні розвідки, отримали можливість вийти з напівпідпільного становища і значно розширити межі свого функціонування. Інші – освіта, преса – уперше відновлювалися з часів еллінізації. Відповідно до впроваджуваних владою демократичних перетворень розпочалася етнічна самоорганізація грецьких громад, відбувалися їх перші кроки у суспільному житті.

3.2. Розбудова організаційних структур грецької спільноти

Утілення в життя заходів, спрямованих на оптимізацію національно-культурних процесів, відродження національної культури було неможливим без тісної взаємодії органів влади і національних громад. Для останніх важливою умовою розвитку була наявність певної структури, організації, яка б очолювала і організовувала процес духовного відродження. Такими організаціями стали національно-культурні товариства, центри та земляцтва, через які згідно з законодавством етнічні меншини мали реалізовувати своє право на національно-культурну автономію і взаємодіяти з органами влади.

Організація і становлення грецьких громад у масштабах УРСР почалося у 1988 р. Враховуючи існування певних елементів національно-культурного життя у 1950-ті – першій половині 1980-х рр. у середовищі греків Приазов'я, компактне їх проживання, можна було б очікувати, що саме ця громада першою реалізує ідею етнічної самоорганізації. Але першими стали греки Одеси, кількість яких складала всього 1800 осіб [118, с. 8]. Хоча ця організація була більшою мірою клубом для спілкування, ніж національно-культурним товариством.

Відродження греків Одещини мало глибоке й особливе коріння і ґрунтувалося не на кількості грецького населення та мірі збереження ним своїх етнічних характеристик, а на історичній пам'яті про роль греків в економіці, громадському і культурному розвитку Одеси у ХІХ ст., на пам'яті про значення міста у грецькому національно-визвольному русі. Збереженню історичної пам'яті сприяла діяльність з популяризації історії та культури Греції, яку здійснював створений у 1979 р. музей грецької військово-патріотичної організації «Філікі етерія» [149, с. 3].

Певні умови для відродження одеських греків створювало одеське відділення товариства «СРСР – Греція». Хоча організація мала міждержавний характер, вона згуртувала греків Одеси, які прагнули зберегти і розвивати культуру свого народу, вивчати його історію, рідну мову [172, с.39].

Організатором і керівником грецького національно-культурного товариства Одеси став Аристотель Папуніді. Він особисто розшукав і перезнайомив греків міста, був ініціатором їх зустрічей на Приморському бульварі та БК моряків і утворення клубу «Еллада». Він був створений для вивчення мови і як осередок спілкування, а також для укріплення дружніх зв'язків з Грецією, вивчення її історії, проведення національних свят [146, с. 112].

Наступне товариство сформувалося у Маріуполі, який мав численну грецьку громаду (24 078 осіб) і досвід національно-культурного та громадського життя греків в минулому. Організація утворилася на ґрунті руху «За чистий Маріуполь», який поряд з вимогою вирішити екологічні проблеми міста мав ще одну – повернення місту його історичного імені [136, с. 4]. У січні 1989 р. членами руху – греками за національністю на чолі з О. Ашлою було створено «Товариство грецької мови і культури при металургійному інституті і БК «Азовсталь». На відміну від Одеси, Маріупольське грецьке товариство, деякі члени якого виявляли певну опозиційність до місцевої влади, не одразу отримало юридичну реєстрацію і спочатку було зареєстровано як секція грецької мови товариства рідної мови ім. Т.Г. Шевченка, заснованого Донецьким відділенням Радянського фонду культури [90, с.87].

З перших днів існування організація почала активну діяльність, спрямовану на згуртування грецької спільноти міста, реалізацію ідей національно-культурного відродження. Воно здобуло статус базової первинної організації національно-культурного руху етнічних греків. 25 березня 1989 р. товариство вперше організувало святкування Дня Незалежності Греції, отримало дозвіл влади на урочисте винесення національного прапора Грецької Республіки і виконання її державного гімну, що стало резонансною подією для всієї грецької спільноти в СРСР [136, с. 78].

Засновані грецькі товариства формально вважалися осередками Всесоюзного товариства радянських греків, створеного у 1988 р. у Москві на чолі з відомим суспільно-політичним діячем і науковцем Г. Поповим, уродженцем с. Чермалик на Донеччині. Але насправді широких зв'язків між українськими товариствами і центральним не було.

Грецьке населення неоднозначно ставилося до утворення національних організацій. Зростання міжнаціональної напруги в СРСР, ескалація конфліктів на ґрунті міжетнічних стосунків викликали побоювання будь-яких національних новацій. Поширеною була думка, що об'єднання за національною ознакою сприятиме розпалюванню ворожнечі.

Паралельно з організаційним становленням грецьких громад України розпочався процес їх об'єднання. Його очолили представники грецької спільноти Донецька. З 1988 р. представники ініціативної групи, депутат облради О. Холін, науковці С. Калоєров та І. Ялі, працівник типографії газети «Радянська Донеччина» М. Колле проводили роботу по об'єднанню греків спочатку Донецьку, потім – у сільських районах області. Вони особисто виїжджали до сіл, були у Маріуполі, Одесі, Мелітополі, Дніпропетровську, намагалися створити осередки, налагодити зв'язки з уже існуючими товариствами [163, с. 270].

23 грудня 1989 р. у Донецькому обласному будинку політпросвіти було скликано установчу конференцію Республіканського товариства греків України (далі - РТГУ). У ній взяли участь 416 делегатів. Було ухвалено програму товариства і його статут. Метою і завданнями організації були: консолідація грецького населення України, сприяння реалізації його національно-культурних та релігійних потреб, сприяння підготовці національних кадрів, видання літератури, розвиток грецьких культурних центрів [68]. Очолив РТГУ І. Ялі.

У 1990 – 1991 рр. сформувалися товариства в Києві, Харкові, Мелітополі, містах Криму, грецьких селах Донецької області. При цьому слід відзначити, що в останніх організаційний процес фактично здійснювався

силами РТГУ. В інших регіонах це залежало від окремих енергійних осіб, що ставали лідерами національно-культурного руху місцевих греків. У Києві це був І. Хачик, у Харкові – Н. Артеменко-Кацаран, у Мелітополі – В. Макропуло. Основна діяльність товариств була спрямована на освітні потреби та проведення національних свят, літературних вечорів, концертів за участю національних фольклорних колективів [90, с. 90].

У лютому 1991 р. РТГУ провело у Донецьку науково-практичну конференцію «Греки СРСР: пошук і формування національної культури», яка зібрала відомих науковців і громадських діячів, що обговорювали проблеми історії і перспективи національно-культурного буття греків. Республіканське товариство також брало участь у заходах, що проводилися Всесоюзним товариством греків. Делегація РТГУ була учасником науково-практичної конференції «Греки в СРСР: історія і сучасність» (1990 р., Москва). Ця конференція викликала значний науковий і суспільний резонанс. Одним з її рішень було скликання у 1991 р. з'їзду греків СРСР [134].

Установчий з'їзд відбувся 29 – 31 березня 1991 р. у м. Геленджик. На ньому були присутні 297 делегатів від 43 грецьких товариств. На з'їзді було створено Всесоюзне об'єднання греків СРСР на чолі з Г. Поповим. Одним з його заступників було обрано лідера грецького руху України І. Ялі. Виконавчим органом об'єднання стала Національна Рада (включала 61 особу), яка повинна була підготувати й представити до Верховної Ради СРСР доповідь про можливість створення грецького національно-територіального утворення на території СРСР, внести пропозиції до комісії Верховної Ради СРСР про представництво греків в органах влади [55, с. 18-23].

Така автономія могла бути створена у Приазов'ї, де компактно мешкало 83 691 греків, або в Криму, де грецька громада налічувала лише 2 684 особи, але могла у перспективі значно збільшитися у зв'язку з поверненням депортованих. Однак, ні у Приазов'ї, ні в Криму греки не склали б більшості населення у своїх національно-територіальних утвореннях. Враховуючи невдалий досвід інших національних меншин СРСР

та негативне ставлення більшості грецького населення до такої ідеї, лідери грецького руху України поставилися до цього питання досить обережно. Тому офіційні документи Республіканського товариства обминали питання автономії у будь-якій формі. Голова товариства І. Ялі неодноразово на засіданнях Президії товариства, на сторінках газети «Логос» висловлювався проти запровадження грецької автономії в Україні [55].

Усвідомлюючи практичну складність чи взагалі ілюзорність запровадження національно-територіальної одиниці саме в межах України, лідери грецького руху схильні були відмовитися від цієї ідеї.

Завдання створення реальних умов для рівноправного розвитку всіх етнічних спільнот в Україні були поставлені після проголошення її незалежності. Вагомим поступом у цьому напрямі стала Декларація прав національностей, ухвалена Верховною Радою 1 листопада 1992 р. У ній держава гарантувала рівність усіх національностей і зобов'язувалася забезпечувати права національних меншин на вільне користування і навчання рідною мовою, збереження традиційного розселення, розвиток національної культури, традицій, організації власних культурних центрів, товариств, здійснення вільних контактів з історичною батьківщиною, право на створення національно-адміністративних одиниць [31, с.35].

Багато її норм Декларації згодом увійшли до Закону про національні меншини від 25 червня 1992 р., який визначив правовий статус національних меншин і містив гарантії їх національно-культурного розвитку. Але право на створення національно-територіальних одиниць у законі відображено не було. Національно-культурна автономія, гарантована цим законом, трактувалася тільки як форма культурного самовизначення [42, с.12]. Формами національно-культурної автономії фактично стали національно-культурні товариства, статус яких був визначений Законом України «Про об'єднання громадян» [43, с.20].

У Конституції України вперше за багато років на конституційно-правовому рівні етнічним меншинам було надано право на об'єднання і

національно-культурну самобутність. Статті 11 та 24 наголошували на тому, що держава повинна сприяти розвитку етнічної, мовної, культурної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин, їх рівність перед законом [103].

Протягом 1990-х рр. було прийнято серію законодавчих актів щодо прав національних меншин у галузі освіти і культури [37; 40; 61], які гарантували громадянам України право на освіту незалежно від національної приналежності, рівні права у галузі духовного життя.

Законодавство України щодо захисту прав національних меншин спиралося на важливі міжнародні документи: Європейську конвенцію прав людини, Рамкову конвенцію про захист національних меншин, Європейську хартію регіональних мов та меншин [61].

Важливість реалізації прав національних меншин на вільне користування рідною мовою, створення і підтримку освітніх та культурних установ була врахована в Концепції розвитку культур національних меншин, що була прийнята Кабінетом Міністрів у 1995 р.

Центральним органом виконавчої влади у сфері національних відносин у 1993 – 1995 рр. було Міністерство у справах національностей та міграції. При ньому було створено Фонд розвитку культури національних меншин, який мав би організовувати та фінансувати програми з цього питання. Але складне економічне становище в країні спричинило його ліквідацію у 1996 р. [188].

У другій половині 1990-х – на початку 2000-х рр. головний виконавчий орган у справах національних меншин зазнав численних і не завжди зрозумілих реорганізацій, що не йшло на користь справі підтримки розвитку етнічних меншин. У 1996 – 2000 рр. замість ліквідованого Міністерства функціонував Комітет у справах національностей та міграцій, який теж був ліквідований, а його функції розпорошені між різними міністерствами.

Незважаючи на декларативний характер українського законодавства щодо національних меншин, грецький рух у 1990-х рр. набув значних

масштабів. У грудні 1991 р. у Донецьку відбувся установчий з'їзд Союзу греків України (саме так було перейменовано РТГУ). На ньому були представлені 43 товариства з п'яти областей [173]. Більшість делегатів представляли Донецьку область. На з'їзді було прийнято статут організації, який зазначав її добровільний характер та головну мету: координування діяльності первинних осередків з відродження та розвитку грецької культури і мови, розв'язання соціально-економічних проблем, відродження і збереження традицій грецького етносу [174]. Керівний склад організації майже не змінився. Президентом Союзу було обрано В. Бар'яхтара.

Але оптимістичні плани швидкого етнокультурного піднесення не виправдалися. Союз зіткнувся з цілою низкою проблем постсоціалістичного життя: фінансових, особистісних, внутрішнім розколом у грецькому русі, орієнтацією окремих лідерів лише на певні види роботи у силу власних уподобань і таке інше.

Залишаючись протягом 1991 – 1995 рр. єдиною всеукраїнською організацією греків, Союз здійснював певну роботу в окремих напрямках культурно-просвітницької діяльності (видавничому, культурно-масовому), але так і не спромігся стати реальною, а не формальною об'єднуючою структурою грецьких громад. Керівництво не знайшло спільної мови з двома найбільш впливовими і дієвими товариствами – Маріупольським і Донецьким. Постійні конфлікти, з'ясування відносин з лідерами цих організацій йшли не на користь справі.

Кризові явища у грецькому національному русі призвели до його організаційного розколу. У квітні 1995 р. у Маріуполі з ініціативи Маріупольського і Донецького міських товариств було утворено Федерацію грецьких товариств України (ФГТУ). На установчій конференції були представлені 17 товариств від шести областей країни [187]. Було прийнято статут Федерації, обрано керівні органи. Метою організації проголошувалася координація діяльності первинних осередків у справі відродження мови, культури, організація викладання новогрецької мови, підготовка

національних кадрів, створення професійних і самодіяльних творчих колективів, установлення зв'язків з Грецією і Кіпром [29]. Були чітко визначені структура організації та колективне членство у ній. Головою ФГТУ було обрано О. Проценко-Пічаджі, колишню голову Маріупольського товариства греків, заступниками – ректора Маріупольського гуманітарного інституту К. Балабанова, голову Донецької облради профспілок В. Хару, главу Донецького товариства греків Ф. Стамбулджі [149, с. 38].

Керівництво обох організацій спочатку толерантно поставилося одне до одного, але не спромоглося вийти на рівень співробітництва. Ситуація у відносинах погіршилася, коли Союз греків наприкінці 1996 р. очолив громадянин Греції Х. Агурзендіс і між організаціями почалася конкурентна боротьба за залучення до своїх лав районних і селищних осередків. У результаті склалася ситуація, коли в одному райцентрі існували 2 товариства, що належали до різних структур і перебували між собою у конфронтації [90, с. 115].

У травні 1997 р. у Донецьку відбувся другий з'їзд Союзу греків, в якому взяли участь 44 організації. Він прийняв новий статут, на посаду президента було обрано Х. Агурзендіса. З'їзд прийняв доволі авантюрну програму, яка стосувалася практично всіх аспектів буття українських греків від створення у Донецькій області грецького університету до запровадження для культивування невідомих у Приазов'ї сільськогосподарських культур [14; 51].

З цього часу керівництво і ФГТУ, і СГУ саме існування конкурентної організації сприймали як загрозу для власної роботи, відволікалися на взаємні закиди, звинувачення й викриття, до яких в окремі моменти втручалися й інституції Грецької Республіки. На IV з'їзді понтійських греків у червні 1997 р. у Салоніках грецьким організаціям України було рекомендовано провести об'єднавчий з'їзд. Проте він так і не відбувся. Замість цього у листопаді 1997 р. пройшов I з'їзд ФГТУ, на якому конфронтація була загострена ще більше [149 с. 45].

Оскільки СГУ швидко втрачав популярність і підтримку грецьких громад, у 1999 – 2000 рр. він проводив діяльність лише як міська донецька організація, не маючи навіть власного приміщення. Це змусило його керівництво шукати компромісів з ФГТУ. У грудні 2000 р. на черговому конгресі Федерації планувалося включити організацію до її складу. Але лідери Союзу не прийняли умов Федерації і не хотіли втрачати всеукраїнський статус. Спроби об'єднання продовжувалися і на початку 2000-х рр.

Свідченням посилення компромісної тенденції, а також показником зростання авторитету ФГТУ стали спільні проекти з Федерацією греків Криму, створеною у 1993 р. в Сімферополі. Вона існувала і існує автономно від усіх інших структур греків України. У 1997 – 1998 рр. вона підтримувала стосунки тільки з Союзом греків [13]. Але втрата ним впливу та престижу змусила лідерів кримських греків переорієнтуватися на співробітництво з Федерацією на початку 2000-х рр.

Особливе місце серед грецьких товариств України посідають організації Одеси. У 1994 р. було створено грецьку обласну громаду «Відродження». Протягом другої половини 1990-х рр. її діяльність гальмувалася внутрішніми чварами, відсутністю коштів. Довгий час громада не мала власного приміщення. Національно-культурне життя греків Одещини багато в чому живилося активною діяльністю Одеської філії Грецького фонду культури, заснованої у 1994 р. [90, с. 122–123].

Грецькі організації Києва, Львова, Харкова, Дніпропетровська, Запоріжжя у 1990-х рр. теж переживали період організаційного роздроблення. Позбавлені численної соціальної основи, вони зосередили свою діяльність лише на акцентуванні «грецьких» сюжетів історії своїх міст, навколо яких і будували програми власної національно-культурної діяльності.

Загальною рисою районних, селищних та сільських товариств у цей період стала значна залежність ефективності їх діяльності від організаційної і

фінансової допомоги ФГТУ та прагнення активно співпрацювати з органами місцевої влади, представники якої або входять до цих товариств, або обіймають у них керівні посади.

Отже, процес становлення і розгортання національно-культурного руху греків України у роки «перебудови» відбувався у декілька етапів, які включали збирання носіїв етнічності, мобілізацію їх навколо певних ідей і політизацію етнічності. Ці процеси у середовищі грецької спільноти відбувалися територіально і якісно нерівномірно. Слабше був охоплений етнічним структуруванням південноукраїнський регіон і Крим. Зовсім не було створено грецьких товариств у Західній Україні. Та й на Донеччині структурування національного руху тривало протягом усіх 1990-х рр. Усе це призвело до формування багаторівневої структурованої системи національно-культурних товариств. Функції об'єднуючого центру національних організацій здійснює Федерація грецьких товариств України.

3.3. Форми і засоби виявлення культурної самобутності та реалізація освітніх потреб

Ініціативи грецьких організацій спрямовувалися на відродження й розвиток культурної самобутності у всьому розмаїтті її форм. Ефективним засобом залучення грецького населення до надбань народної культури стали масові свята, фольклорні фестивалі. Враховуючи компактний і переважно сільський характер грецьких громад Приазов'я, домінування у їх етнічній само ідентифікації елементів традиційної народної культури, такі свята і фестивалі найбільшого поширення набули саме у цьому регіоні, а увага до фольклорної складової стала головним пріоритетом сільських товариств Донеччини і одним з важливих напрямів роботи Федерації грецьких товариств України.

У 1990-х рр. були продовжені традиції проведення масових національних свят «Мега юрти». За період до початку 2000-х рр. пройшло вісім фестивалів, з них фестивалі 1993 р., 1996 р., відбувалися у кілька етапів,

у різних населених пунктах області. Головний тягар господарсько-організаційної роботи несла на собі Федерація грецьких товариств. Фінансову підтримку надавали окремі спонсори – місцеві агрофірми та підприємства м. Маріуполя.

У 1993 р. у межах фестивалю у с. Велика Новоселівка відбувся дитячий національний фестиваль «Пірнешу астру», організований Донецьким товариством греків [120]. Практика оглядів-конкурсів дитячої творчості у галузі фольклорного та естрадного мистецтва поновилася наприкінці 1990-х рр. як частина програми олімпіад з новогрецької мови, історії і культури Греції і греків України [90, с. 147].

З початку 1990-х рр. у приазовських грецьких селах відроджувалася традиція пан аїру, що перетворився на головне свято села з розмаїттям культурно-розважальних заходів [121, с. 175]. Маючи виражений релігійний контекст, пан аїри сприяли не тільки відчуттю єдності односельців, але й поверненню до духовності та релігійних традицій, підвищенню ролі церкви у житті сільських громад.

Елементи народної культури, насамперед фольклор, стали «візитними картками» товариств Бердянська, Дніпропетровська, Києва, Львова, Запоріжжя та ін. під час їх участі у святах національних культур. Такі свята організовувалися міськими органами влади, передбачали виступи народних колективів, дегустацію страв національної кухні.

Організація фольклорних свят вимагала від грецьких товариств всілякої підтримки національних фольклорних колективів. На початок 2000-х рр. таких колективів нараховувалося 58 (34 танцювальні і 24 вокальні) [181]. Проблеми їх функціонування здебільше були матеріальними: бракувало національних костюмів, інструментів і апаратури. Багато в чому їх робота у цей період залежала від ентузіазму керівників колективів.

Відомим у 1990-х рр. став колектив Донецького товариства греків «Панаїр», створений у 1992 р. Керували ансамблем досвідчені майстри – хореографи Костянтин і Віра Хайтулови. З 1997 р. ансамбль увійшов до

штату обласного Палацу дитячої та юнацької творчості. Репертуар ансамблю складався на основі матеріалів, зібраних його учасниками під час експедицій до грецьких сіл Донеччини. У 1997 р. «Панаїр» став лауреатом Всеукраїнського фестивалю національних меншин «Всі ми діти твої, Україно», а у 2002 р. отримав звання «Зразковий художній колектив» [189].

Постійним учасником грецьких національних свят у Києві, концертних виступів перед грецькими делегаціями є ансамбль народної пісні і танцю «Зорбас», на основі якого у 1996 р. утворився культурний центр [30]. Професіональне визнання здобули фольклорний інструментальний ансамбль «Пірнешу астру» с. Малооянісоль, ансамбль «Тірнихор» с. Велика Новоселівка, колективи «Ілюс» с. Чермалик та «Грація» м. Бердянськ, «Плеяда» м. Львів та ансамбль народного танцю тоді ще Маріупольського гуманітарного інституту.

Важливою є діяльність грецького народного пошуково-дослідницького фольклорного ансамблю «Бір Тайфа» с. Старий Крим – одного з небагатьох колективів, що виконує пісні урумською. Цей колектив плідно співпрацює з поетами В. Кіором та О. Харсахалой. Пісні для ансамблю також писав відомий грецький поет Д. Патрича. Ансамбль став відомим у Греції та Туреччині.

Особливе місце у пісенному мистецтві греків України належить творчості Т. Каці. Співачка починала як самодіяльний виконавець у «Сартанських самоцвітах», а згодом розпочала сольну кар'єру. У 1990-х рр. вона своїм талантом підкорила публіку Греції, ставши чи не найголовнішим символом самобутньої культури греків України. У 1999 р. на фестивалі «Гостинні Салоніки» співачка представила концертну програму, що складалася на основі фольклору приазовських греків [161, с. 56]. У цьому ж році її життєвий шлях трагічно обірвався. На її пам'ять Федерація грецьких товариств організувала конкурс молодих виконавців грецької пісні [149, с. 145].

Тиждень грецької культури, починаючи з 1995 р., регулярно проводився в Одесі. Його головним організатором є Одеська філія Грецького фонду культури при участі грецьких товариств міста. Програма заходу включає виставки художників, лекції з історії та культури Греції, виступи професійних музичних виконавців і лише фрагментарне вкраплення виступів самодіяльних фольклорних колективів. Популярним став конкурс дитячого малюнка «Греція очима дітей». Перший такий конкурс відбувся у 1996 р.

У Києві такі свята приурочені до святкування Дня Незалежності Греції та Дня Охі. На них збираються представники посольства Грецької республіки, вчені елліністи, діячі культури. На святкових концертах традиційними стали виступи співачки Т. Оленевої-Стаматі, голови Київського грецького товариства «Еллада», дитячого ансамблю «Зорбас». У 1996 р. зусиллями товариства була підготовлена концертна програма «Греки України в мистецтві» [110].

Масштабними культурними заходами супроводжувався Місячник грецької культури в Україні, організований у вересні 1998 р. ФГТУ, Генеральним секретаріатом у справах греків Зарубіжжя, Міністерством закордонних справ Греції, Посольством та консульствами Грецької республіки в Україні. Урочисті вечори та концерти у рамках фестивалю відбувалися у Сімферополі, Донецьку, Києві, Одесі, селах Приазов'я. У Донецьку пройшли виставки художників-греків та творчий вечір грецьких літераторів [90, с. 153].

Значного розвитку набуло у цей час образотворче мистецтво греків. Продовжили працювати Л. Кузьминков, В. Константинов, з'явилися й нові імена – О. Фісулакi, А. Пічахчі, Л. Джарти, Г. Зербі, В. Васалмакі та ін. Ряд художників грецького походження входять до групи «Маріуполь – 1987», неформального об'єднання митців, що презентувало різні напрями сучасного живопису. За допомогою ФГТУ, Маріупольського, Донецького товариств, Харківського товариства «Геліос» з другої половини 1990-х рр. організовуються пересувні виставки місцевих грецьких художників, у тому

числі – і у Греції. Грецький тематиці належить важливе місце у роботах усіх митців [90, с. 155].

З початку 1990-х рр. активізувався і літературний процес у середовищі грецьких громад. Наприкінці 1991 р. при видавництві «Донбас» було створено грецькомовну редакцію, яку очолив Д. Патрича. Вона готувала і публікувала твори грецьких авторів. Їй допомагали ФГТУ, Маріупольське і Донецьке товариства. Протягом 1990-х рр. вийшло 30 книжок з творами грецьких авторів і з записаними зразками усної народної творчості греків Приазов'я. Серед них «Казки греків Приазов'я», «Тисяча перлин: збірник афоризмів, приказок та прислів'їв приазовських греків», «Народне джерело: пісні греків Приазов'я», «Малятам-дошкільнятам: збірник грецького фольклору для дітей» та ін. Вийшли збірки поетичних творів Д. Папуша, Ф. Шебанця, В. Бороти, Г. Патричі, В. Бахтарова та ін. Дев'ять літераторів-греків вступили до лав Союзу письменників України. Визнанням заслуг Л. Кір'якова стало вручення йому у 1995 р. літературної премії ім. М. Рильського [130].

Поезія залишалася домінуючим літературним жанром у творчості грецьких літераторів. Але були опубліковані і кілька прозових творів Н. Харакоз, А. Балджі, Л. Кір'якова, Д. Патричи. Практично всі збірки виходили національною мовою, причому урумські твори, як і раніше, презентували тільки В. Кіор та В. Борота [162]. Частина збірок була білінгварною і містила російські чи українські переклади.

Грецькі періодичні видання «Логос», «Елліни України», «Хронос» містили літературну рубрику, що знайомила читачів з творчістю грецьких поетів та письменників минулого і сучасності, публікували матеріали творчого характеру. Незаперечною є роль Л. Кузьминкова та Д. Патричи у популяризації творів та книжок грецьких письменників.

Але при цьому у грецькій літературі цього періоду існував ряд серйозних проблем, озвучених Д. Патричею на II з'їзді Союзу письменників

України у 1996 р.: відсутність фінансування, проблема попиту, зв'язку з молодим поколінням [90, с. 157].

Особливістю культурного розвитку грецьких меншин у 1990-х рр. стало відновлення традицій театрального мистецтва, яке не було представлено у культурі українських греків з кінця 1930-х рр. З 1992 р. грецька громадськість Маріуполя намагалася відновити грецький театр, що існував у місті у 1932 – 1937 рр. Особливу наполегливість у цьому питанні виявила заввідділу освіти і культури Маріупольського товариства греків В. Коноп-Ляшко і художній керівник будинку культури «Азовсталь» І. Налчаджі. Завдяки їх зусиллям почала діяти театр-студія при Маріупольському товаристві під керівництвом П. Ніколаєнко [90, с. 159].

Складним і суперечливим був розвиток засобів масової інформації грецьких товариств. Через фінансові труднощі газета «Логос», яка мала у 1990 р. загальносоюзний статус, виходила нерегулярно і тільки в межах Донецької області, а у 1998 – 2001 рр. призупинила своє існування.

Друкованим органом ФГТУ стала газета «Елліни України», що виходила з березня 1996 р. У перші роки свого існування вона також пережила значні матеріальні труднощі, виходила раз на два місяці, без повного штату журналістів. Але наприкінці 1990-х рр. ситуація стабілізувалася [94, с. 257].

З 1994 р. виходила газета «Хронос» Маріупольського грецького товариства. До 1997 р. вона видавалася епізодично під назвою «Елліни Приазов'я». З 1998 р. вийшло лише декілька номерів газети «Елпіда» Київського товариства ім. К. Іпсіланті, газета «Камбана» Донецького товариства почала виходити тільки з 2003 р.

З 1992 до 1997 рр. на регіональному «Радіо Приазов'я» два рази на тиждень виходили радіопередачі урумською і румейською мовами. Їх вели Н. Чапні та В. Кіор [129]. З 1998 р. до 2001 р. почала виходити передача «Каліспера» російською і новогрецькою. Матеріали до неї готували В. Коноп-Ляшко, Л. Кузьминков, О. Хаджинова [83].

У 1990-ті рр. активно досліджувалися і осмислювалися процеси національного розвитку грецької меншини, її історія. Грецькій тематиці були присвячені науково-практичні конференції «Греко-слов'янська духовна єдність» (1993 р.), «Україна – Греція: досвід дружніх зв'язків та перспективи співробітництва» (1996 р.), «Україна – Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва» (1999 р.). Останні дві проводилися ФГТУ разом з Маріупольським гуманітарним інститутом та відділом «Кабінет українсько-грецьких відносин» Інституту історії України НАН України, яким керувала відома дослідниця історії українсько-грецьких стосунків Н. Терентьєва.

У 1996 р. з ініціативи одного з активістів грецького руху С. Калоєрова у Донецьку був утворений Приазовський елліністичний центр, який здійснює дослідження у сфері історії, культури, мови приазовських греків, а також сприяє національній освіті в регіоні. У цьому ж році був створений науковий відділ Маріупольського товариства греків на чолі з Л. Кузьминковим, який здійснював подібну роботу. За підтримки ФГТУ у ці роки вийшла ціла низка краєзнавчих публікацій С. Теміра, М. Аджавенка, А. Проценка, Л. Яруцького, С. Калоєрова, П. Мазура, Р. Саєнко, Л. Кузьминкова, В. Джухи, І. Папуша та ін. [90, с. 166-167].

Грецька тематика була представлена в музейних експозиціях. У 1993 р. на основі аматорського музею побуту греків Приазов'я у Сартані було створено філію Маріупольського краєзнавчого музею – Музей історії і культури греків Приазов'я. Завдяки зусиллям його керівника І. Папуша було створено чотири відділи за темами «Історія», «Побут та етнографія», «Література і мистецтво», «Грецький рух на сучасному етапі». У 1990-х рр. була створена низка аматорських музеїв у грецьких селах та при національно-культурних товариствах [143].

Грецькими товариствами, і особливо ФГТУ, у 1989 – 1999 рр. було ініційовано повернення історичних назв грецьким населеним пунктам Урзуф, Сартана, Бугас, Малий Янісоль, Чермалик. У 1998 р. ФГТУ була розроблена

програма відновлення і відбудови храмів у грецьких селах, яка включала дослідження історії грецьких церков Приазов'я [21]. Фінансову підтримку цій справі надавали також і зарубіжні, в основному грецькі спонсори. Традиційним для Маріуполя стало проведення різноманітних заходів, присвячених пам'яті митрополита Ігнатія, канонізованого у жовтні 1997 р. рішенням Святішого Синоду Української православної церкви.

Одне з чільних місць у процесі духовного відродження греків належить освіті. Саме через неї відбувалося вивчення рідної мови, засвоєння культурних здобутків народу.

Джерелом виховання педагогічних кадрів з новогрецької мови і важливою ланкою культурно-освітньої інфраструктури в Приазов'ї став Маріупольський гуманітарний інститут, який у 2004 р. отримав статус університету. У 1996 р. у ньому була відкрита спеціальність «Новогрецька мова і література» та кафедра новогрецької філології. З 1999 р. на його базі проводяться Всеукраїнські студентські олімпіади з новогрецької мови, у яких беруть участь студенти з різних вищих навчальних закладів України [90, с. 133].

У загальноосвітніх школах протягом 1990-х – початку 2000-х рр. новогрецька мова вивчалася переважно в межах факультативів. На кінець 1990-х рр. її викладали у 66 навчальних закладах України. Головним ініціатором цього процесу стали національно-культурні товариства, що власними зусиллями формували матеріально-технічну та науково-методичну базу. Але фінансові складності, неузгодженість навчальних програм і методики, аматорський підхід до справи значно впливали на якість процесу.

У другій половині 1990-х рр. грецькі об'єднання намагалися виробити концепцію системи національної освіти. ФГТУ і Союз греків прийняли схожі за змістом програми, але найбільшою мірою вдалося їх реалізувати Федерації, яка здійснювала освітянську роботу цілеспрямовано й ефективно. Одним з факторів успіху стала і фінансова, навчально-методична та кадрова допомога, що здійснювалася Грецькою Республікою.

Одним з найбільш ефективних засобів оптимізації процесу викладання новогрецької мови стало впровадження наприкінці 1990-х рр. так званих опорних шкіл. Першою з них стала у 1998 р. ЗОШ № 46 с. Старий Крим м. Маріуполя. Тут було створено методичний кабінет з вивчення новогрецької, з Греції отримано необхідну літературу. У 2002 р. таких шкіл було вже п'ять [90, с. 138].

На рівні Посольства Грецької Республіки в Україні справами, пов'язаними з вивченням новогрецької мови та допомогою у розвитку національної освіти займається спеціалізований відділ з питань освіти, створений у 1998 р.

Поширеною формою вивчення новогрецької мови, історії та культури греків стали недільні школи [70]. У 1997 р. їх нараховувалося в Україні сім, при багатьох з них працювали дитячі театральні гуртки.

Протягом 1990-х рр. через свою значну проблемність майже не ставилося питання про впровадження у систему грецької освіти Приазов'я румейської та урумської мов. З цього приводу у лідерів національного руху існували різні думки – від збереження та впровадження у систему освіти на новій графічній основі до консервації, ретельного дослідження і укладання словників. Передбачувана з цієї проблеми конференція науковців так і не відбулася [135].

Визначними подіями культурного життя греків Приазов'я та всього Донецького краю є проведення Еллінського фестивалю — Міжнародний фестиваль грецької культури «Мега-Йорти» ім. Д. Патричі — та Фестиваль грецької пісні імені Тамари Каці.

16 квітня 2008 року у Маріуполь як центр еллінізму в Україні із дводенним візитом прибув Президент Грецької Республіки Каролос Папуляс. Під час свого візиту він взяв участь в урочистому відкритті культурно-просвітницького центру «Меотида», а також Інституту українсько-грецької дружби на базі Маріупольського державного університету. Це єдиний в Європі, крім Греції та Кіпру, інститут, де грецьку

мову, культуру й історію Греції і греків України вивчають як першу дисципліну.

Традиційною та важливою подією у культурному житті греків Приазов'я є міжнародний фестиваль грецької пісні імені Тамари Каці. Цей пісенний фестиваль відбувається раз на два роки у Маріуполі під егідою Федерації грецьких товариств України та за участю видатних майстрів пісенного жанру. Змагання між учасниками фестивалю проводиться у чотирьох номінаціях: сольне виконання, дует, ансамблі, авторська пісня.

Фестиваль носить ім'я грецької співачки Приазов'я Тамари Каці — лауреата республіканських, всесоюзних, міжнародних фестивалів народної творчості, що проходили в Україні, Греції та на Кіпрі.

Отже, культурне відродження грецької спільноти в Україні у другій половині 1980-х – 1990-х рр. мало багатоаспектний характер. Культура греків офіційно вийшла на загально визнаний суспільний рівень. З іншого боку, діячі грецького руху і пересічні греки сприймали розвиток національної культури як буденну справу і в основному актуалізували у діяльності національних товариств соціальні та економічні питання, що часто приводило до конфліктів і навіть до розколу грецького національного руху у цей період.

Висновки до третього розділу.

Розглядаючи культурне і суспільне життя грецької меншини у середині 1980-х – на початку XXI ст., можна зробити наступні висновки. Складні процеси відродження у роки «перебудови» забезпечили підґрунтя для потужного грецького національно-культурного руху у перше десятиліття існування незалежної України. Був забезпечений законодавчий захист прав греків, почалася розбудова організаційних структур грецької меншини, що тривала протягом усіх 1990-х рр. і завершилася створенням мережі національних товариств на різних територіальних рівнях, а також становленням всеукраїнських грецьких об'єднань, що консолідували грецьку спільноту і координували роботу грецьких громад.

Основним напрямом реалізації освітніх потреб грецької спільноти у цей період стала організація вивчення новогрецької мови у межах факультативів і дисциплін навчального плану. Національно-культурна самореалізація греків здійснювалася в основному в напрямках, які окреслилися у другій половині 1980-х рр.: популяризація народної культури і професійного мистецтва, просвітництво, задоволення інформаційних потреб.

На початку XXI ст. незважаючи на суспільно-політичну кризу та складне соціально-економічне становище в Україні, цей процес набув масштабності та результативності.

РОЗДІЛ 4. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ІСТОРІЇ

4.1. Мета і психолого-педагогічні аспекти позакласної роботи.

Урочна і позакласна робота з історії поєднані спільністю мети, завдань та змісту, тобто остання є продовженням, важливою складовою шкільної історичної освіти в цілому, однак позаурочна робота має певні особливості порівняно з навчальною, її зміст, методи й організаційні форми менше регламентовані, ніж у навчальному процесі і більше орієнтовані на потреби конкретних учнів. Вона організовується добровільно, на основі вільного вибору учасниками конкретних форм і видів позаурочної діяльності з предмета. Тематика позаурочних занять, коло історичних джерел і форми роботи є ширшими і різноманітнішими, ніж на звичайних уроках.

Терміном «позакласна робота», зазначає Т. Ільїна, найчастіше позначається виховна робота, яка проводиться класним керівником і вчителем з учнями своєї школи в позанавчальний час. Аналогічним є визначення М. Фіцули. За його формулюванням, позакласна робота – це різноманітна освітня і виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей, її організовує з учнями в позаурочний час педагогічний колектив школи [193].

Отже, під позакласною роботою в школі ми розуміємо цілеспрямовану навчально-виховну роботу зі школярами, що її організовують і здійснюють учителі, вихователі, органи дитячого самоврядування в школі після уроків. Вона спрямована на досягнення єдиної дидактико-виховної мети – гармонійного розвитку школярів, задоволення їхніх інтересів і запитів, виявлення талановитих і обдарованих вихованців, а також створення умов для самоосвіти, самовиховання й самореалізації кожного учня. Використовуючи термін «позакласна робота», ми маємо на увазі цілеспрямовану діяльність суб'єкта навчання і виховання, тобто шкільного педагога. І якщо мова йде про діяльність школяра як суб'єкта навчально-

виховної роботи школи, доцільніше буде використання термін «позакласна діяльність».

У нашому дослідженні позакласна робота з історії визначається як невід’ємна складова шкільної історичної освіти – організація пізнавальної діяльності учнів під керівництвом учителя на добровільних засадах у позаурочний час, що здійснюється у різноманітних формах і забезпечує додаткові можливості для вирішення освітніх, виховних і розвивальних завдань шкільної історичної освіти у школі, тим самим сприяє задоволенню індивідуальних освітніх запитів школярів, розвитку їх інтересів, нахилів і здібностей.

У педагогічній енциклопедії «позакласна робота» визначається як «складова частина навчально-виховного процесу в школі, одна з форм організації вільного часу учнів». Позакласній роботі завжди приділялася значна увага з боку багатьох вчителів, методистів і вчених. Більшість авторів вважають, що позакласна робота – це навчальний процес, що реалізується в позаурочний час понад навчальний план і обов’язкову програму колективом вчителів і учнів або працівників установ додаткової освіти на добровільних засадах, обов’язково з урахування інтересів усіх учасників, будучи невід’ємною частиною виховного процесу. Сутність позакласної роботи визначається виховною діяльністю школярів у позаурочний час при організуючій ролі вчителя. Але ця організація проводиться таким чином, що творчість та ініціатива учнів повинні проявлятися завжди на першому плані. С. Г. Карпенчук вважає безсумнівним той факт, що позакласна робота відіграє величезну роль для сучасної школи [84, 85].

В умовах нинішнього соціального й економічного життя суспільства зростає значення позакласної роботи у вихованні нової особистості. Ця робота вносить значні зміни в такі якості особистості, як ініціативність, активність, творчість, здібність до саморозвитку, самовиховання, самоосвіти.

Позакласні заняття мають такі ж цілі і функції у вивченні історії України, що необхідні і в курсі навчальної програми. Однак, позакласна

робота надає досвід, який не є включеним до формальних курсів навчання у школі.

Позакласна робота з історії має більш загальноосвітнє, виховне і розвиваюче значення. Окрім того, що така робота має велике значення для засвоєння і розширенню знань з історії, вона ще допомагає підвищити мотивацію та інтерес до вивчення історії та культури країни. Позакласна робота може компенсувати недоліки класної роботи, які важко усунути в рамках навчальної діяльності через її великої насиченості обов'язковими заняттями [93, с. 5].

Робота поза класом з історії дозволяє забезпечити виконання наступних функцій: підвищити рівень навчання у класі та надання учням можливості викладання знань та навичок на практиці; сприяти втіленню в життя певних цінностей, які іноді можуть спричинити труднощі у формальному класі; сприяння розвитку особистості учнів, розширюючи їх інтереси, розвиваючи свій потенціал та надаючи їм можливості формування характеру та лідерських якостей; виховання любові і поваги до людей свого рідного краю і країни, сприяння соціальному розвитку, пропонуючи можливості для розширення їх соціального досвіду, соціальних навичок та інтернаціоналізація моральних та соціальних цінностей; зробити шкільне життя більш цікавим.

Позакласна робота визначається наступними функціями: виховна, навчальна та розвиваюча [92, с. 49]. Розвиваюча функція має велике значення у позакласній роботі, яка через відповідну діяльність сприяє розвитку індивідуальних можливостей, схильностей та інтересів дитини.

Якщо дитину щось зацікавило, то вчитель може знайти цікаву інформацію щодо цього питання, запропонувати літературу, відповідно до його інтересу. І тому вчитель може зробити такі умови, щоб учень отримав задоволення від того, що він дізнався. Також це посприяє затвердити дитину у колективу, так як після отриманої інформації він буде більш компетентним

за даним питанням, і це відкриває нові можливості для дитини і тим самим зміцнює його інтереси [24].

Щодо розвиваючої функції позакласної роботи, то тут варто відзначити, що різноманітна позакласна робота сприяє розвитку у дітей інтересу до різних видів діяльності, бажання активно брати участь у продуктивній, схвалюваній суспільством діяльності.

Вивчення історії у позакласовій формі поєднується з моральним, етичним і патріотичним вихованням учнів з урахуванням екстралінгвістичної, країнознавчої інформації. Ця функція припускає виховання в учнів терпимості до «прояви іншого» а саме: до іншого способу життя та думок, позицій, повага до народу країни, готовності і вмінню розуміти іншу картину світу і тим самим збагачувати власну. У разі успішної реалізації проведення позакласної роботи з історії виховна функція допоможе забезпечити учнів корисними знаннями, навичками і вміннями, які є необхідними для досягнення цілей поставлених при проведенні позакласної діяльності [132, с. 17].

Важливою є й навчальна функція. Ця функція виконує роль допоміжної для більш ефективної реалізації виховної і розвиваючої функцій. Навчальна функція полягає не у формуванні системи наукових знань, навчальних умінь і навичок, а полягає більш у тому щоб навчити дітей певним навичкам поведінки, навичкам спілкування, навчити, як знаходити спільну мову та вмінню працювати у колективі [128, с. 9]. Також важливою складовою є організаційні принципи позакласної роботи з історії. Н.Ю. Нікуліна пропонує принцип добровільності, зв'язок роботи у класі та поза класом, принцип масовості, принцип урахування і розвитку індивідуальних особливостей та інтересів учнів [141, с. 10]. Добровільний принцип долучає учнів до роботи у позакласовій діяльності лише за власним бажанням. Учень добровільно бере на себе відповідальність у вивченні історичних процесів.

Організація добровільної роботи учнів поза уроком під керівництвом вчителя дозволяє виявити пізнавальні інтереси і творчу самодіяльність учнів

для розширення і доповнення шкільної програми з історії. Робота на добровільній основі допомагає дітям повірити в свої пізнавальні можливості, тим самим це сприяє підвищенню пізнавальної активності.

Одним з найголовніших є принцип зв'язку роботи у класі та позакласом. Цей принцип полягає в тому, щоб забезпечити єдність практичних, розвиваючих і виховних цілей позакласних занять та уроків. Праця поза класом робить навчання більш осмисленим. У свою чергу, праця на уроці збагачує життєвий досвід школярів, дає їм конкретний матеріал, який в подальшому може використовуватись в позакласній роботі для формування наукових понять і узагальнень, розкриття наукових закономірностей [26, с. 110]. ㄱ

Принцип масовості передбачає залучення як найбільшу кількість учнів в активну участь в позакласних заходах. Крім того, заняття масовими роботами, у дітей виховуються такі важливі людські якості, як колективізм, взаємодопомога, дружба, почуття відповідальності за доручену справу, цілеспрямованість, свідомо дисципліна, розвиваються навички комунікації [26, с. 114]. Масова робота долучає учнів до участі в суспільно-корисних справах, організовує для широких мас дітей розумне проведення дозвілля. Принцип урахування і розвитку індивідуальних особливостей та інтересів включає в себе участь дітей у позакласовій роботі з різним рівнем знань, з різним досвідом, інтересами, світоглядом, бажаннями, нахилів, емоційно-почуттєвої сфери та статусу в колективі [26, с. 120]. Таким чином, використовувані функції, описані вище, показують, що позакласові заходи, мотивують учнів до навчання. Позанавчальна діяльність є також ефективною платформою для поглинання цінностей, таких як соціальна, естетична, культурна, рекреаційна та дисциплінарна поведінка учнів.

Домінуюча роль в організації позакласної роботи належить вчителю, який є передусім організатором виховних заходів, діє у співдружності з іншими педагогічними працівниками школи. Завдання позакласної роботи є

закріплення, збагачення та поглиблення знань, набутих у процесі навчання, застосування їх на практиці; розширення загальноосвітнього кругозору учнів, формування в них наукового світогляду, вироблення вмінь і навичок самоосвіти; формування інтересів до різних галузей науки, техніки, мистецтва, спорту, виявлення і розвиток індивідуальних творчих здібностей та нахилів; організація дозвілля школярів, культурного відпочинку та розумних розваг; поширення виховного впливу на учнів у різних напрямках виховання. Її зміст визначається загальним змістом виховання учнівської молоді, який передбачає розумове, моральне, трудове, естетичне і фізичне виховання.

Позакласна робота будується на розглянутих раніше принципах виховання, проте вона має і свої специфічні принципи. По – перше добровільний характер участі в ній, який сприяє тому, що учні можуть обирати профіль занять за інтересами. Педагоги за таких умов повинні ретельно продумувати зміст занять, використовуючи нові, ще не відомі учням факти, форми і методи, які б посилювали їх інтерес [26, с. 122].

Суспільна спрямованість діяльності учнів. Цей принцип вимагає, щоб зміст роботи гуртків, клубів та інших форм діяльності, відповідав потребам розбудови української держави, відображав досягнення сучасної науки, техніки, культури і мистецтва.

У позакласній діяльності слід урахувувати бажання школярів, їх пропозиції, щоб кожен із них виконував цікаву для себе роботу. Розвиток винахідливості, дитячої технічної, юннатської та художньої творчості. Під час занять перед учнями слід ставити завдання пошукового характеру: організувати захід, удосконалення наявних; приділення особливої уваги творчому підходу до справи тощо [20, с. 45].

Позакласна та позашкільна робота повинна бути логічним продовженням навчально-виховної роботи, яка здійснюється на уроках.

Саме на уроках вчитель ставить перед учнями питання, які повинні стимулювати їх допитливість, дати перші імпульси пошуку додаткової

літератури з предмета, викликати прагнення власними руками виконати завдання. Шлях до організації масової і групової позакласної роботи лежить через складання і читання невеликих додаткових повідомлень учнів на уроках, проведення спочатку епізодичних, а потім все більш систематичних масових заходів. Залучення в цікаву позакласну діяльність йде, таким чином, від уроку до масової роботи [24,с. 26].

Потім із загального числа учнів, охоплених масовою роботою, формується актив – учасники гуртів та окремі учні, який особливо допомагає вчителю в організації масової діяльності. Так поступово створюється в школі атмосфера захопленості предметом, причетності кожного до справ всього колективу і виникає чітка система позакласної роботи, в якій кожен елемент існує не окремо, не паралельно іншим, а в тісному взаємозв'язку з ними і з урочною роботою. Вся позакласна діяльність у школі будується на основі принципу добровільності. Тому, особливо на перших зустрічах, важливо знайти стимули, які могли б зацікавити учнів ще до того, як вони глибше ознайомляться з предметом згідно з порядком проходження шкільної програми. Таким стимулом можуть бути елементи цікавості, зовнішньої ефективності різних демонстрацій, елементи гри і театралізації.

Позаурочна робота надає унікальні можливості для пробудження інтересу учнів, тому необхідно вводити цікаві елементи в позаурочних заняттях. Вони, проте, не повинні бути самоціллю, а мають підкорятися загальним завданням навчання. Для учнів, інтерес яких до навчання вже виразно визначився, цікавість, як така, згодом поступається місцем глибшій зацікавленості в сутності виконуваної роботи. Тому доречно проведення таких експериментів, які дають чіткий конкретний результатів [21, с. 38].

Активно використовують ігрові форми роботи. Реалізація цього принципу потребує широкого використання пізнавальних ігор, ігор з комп'ютерами, демонстрування цікавих дослідів та ін.

В умовах реформування української освіти завдання вдосконалення соціального виховання і розвитку креативних здібностей дітей і підлітків є

однією з пріоритетних. Соціальне виховання повинно досягати двох цілей: успішності соціалізації підрастаючих поколінь у сучасних умовах і саморозвитку людини як суб'єкта діяльності і як особистості [19, с. 36].

Вміло організована в навчальному закладі позакласна робота формує і розвиває особистість дитини, підвищує мотивацію навчання того чи іншого навчального предмета, розвиває самостійність і надає можливість самореалізації особистості. Організаційна частина здебільшого покладається на класного керівника або вчителя-предметника [24, с. 45].

Керувати виховним процесом це не тільки розвивати й удосконалювати закладені в людині розумові і фізичні здібності, коригувати небажані соціальні відхилення в її поведінці та свідомості, але і формувати в неї потребу в постійному саморозвитку, самореалізації фізичного, розумового і духовного потенціалу.

Для виявлення кола інтересів учнів можна використовувати анкету на тему про те, чим чином учні хотіли займатися після уроків. Важливо, щоб будь-який вид занять, до яких залучаються підлітки, мав громадську чи соціально значущу спрямованість. За цих умов у молоді виникають мотивація діяльності, усвідомлення власної ролі в цьому процесі, причетність до спільної справи школи (або групи однолітків). Дуже важливо враховувати й самодіяльність учнів. Не можна недооцінювати ступінь самостійності, ініціативності, новизни та неординарності мислення молодої людини в організації форм позакласних занять. Педагог при цьому може бути тільки в ролі старшого наставника або консультанта [21, с. 39].

Успіху роботи сприяє чітка організація всієї системи позакласної роботи в навчальному закладі, так і роботи конкретних гуртків, секцій або клубів за інтересами. Здійснення комплексного підходу до виховання вимагає, щоб при організації всіх заходів вирішувалася не тільки одна профільна, але і передбачалися кілька інших виховних завдань.

Для більшої ефективності у ході позакласної роботи важливо звертати увагу не тільки на психологічні особливості однієї особистості, а і усього

колективу. При виконанні позакласної діяльності у колективі треба також враховувати рівень організаційної, інтелектуальної та емоційної єдності. Тому для того, щоб правильно визначити форму позакласної роботи треба знати властивостей особистості того чи іншого віку [24, с. 85].

Учні з середньої школи тобто (5-8 класи). Це контингент школярів підліткового віку. Навчання і розвиток в середній школі специфічно відрізняється від молодшої школи. До того ж цю специфічність надає і сама «кризисність» віку. Підліткам притаманна більш соціальна активність, яка спрямована на пізнання, можливо нових для них, зразків поведінки та цінностей. Поява нового, їх іноді лякає та одно час приваблює. Тому вони сприймають усе нове не завжди позитивно, з цікавістю.

Фантазії і уява підлітка допомагає зняти напруженість, так як через невиконання потреби і бажання підлітка, він часто демонструє агресією до реального життя. І тому саме фантазія допомагає легко побороти внутрішній конфлікт у собі [22, с. 239]. Їх пам'ять на даний період розвивається у напрямі інтелектуалізації, запам'ятовування інформації набуває цілеспрямованого характеру. Мовленнєва діяльність у цьому віці стає більш розвиненим і керованим. Підлітки не люблять обмеження своєї самостійності з боку дорослих, бажають щирого і серйозного ставлення до своїх інтересів.

Бажання підвищити свою соціальну значущість молодші підлітки можуть проявляти прагнення до глибоких знань, так як думка оточуючих товаришів для молодших підлітків дуже значуще, чим думка дорослої людини. Він характеризує перехідний вік, як особлива спрямованість прагнень і ідеалів, думок і почуттів, також помічаються різкі зміни настрою та підвищена емоційність.

На старшому ступені (9-11 класи) всебічний розвиток своєї особистості це одне з прагнучих цілей учня. Коли старший підліток (14-18 роки) починає порівнювати себе з дорослими, він приходить до висновку, що між ним і дорослим ніякої різниці немає. Тому йде на конфлікти відстоюючи свою «дорослість», вимагає, щоб до нього відносились рівноправно. Одні діти

вступають у підлітковий вік раніше, інші – пізніше. Весь період кризи зазвичай протікає важко і для дитини, і для близьких йому дорослих. Тому підлітковий вік іноді називають тривалою кризою. Світогляд цього віку розширюється, набуває росту соціальна активність. Збільшується інтерес до проблем людських взаємин. Дорослий для дитини починає грати роль наставника. Старший підлітковий вік починає цінувати не тільки особистісні якості, а й професіоналізм [21, с. 303]. Прагнення до дорослості і самостійності підлітка часто стикається з неготовністю, небажанням або навіть нездатністю дорослих зрозуміти і прийняти це. Особливо це характерно для молодшого підліткового віку. Спілкування є невід’ємною частиною їх життя. Вид діяльності, у процесі якої відбувається формування індивідуального стилю поведінки старшокласників.

Отже, необхідна передумова успішного виконання організації та проведення позакласової діяльності це знання психологічних особливостей особистості того чи іншого віку. І також слід зазначити, що основна мета позакласної діяльності з історії повинна бути зорганізована з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів. Важливою умовою дієвості всіх видів виховної роботи є забезпечення їх єдності, наступності та взаємодії.

3.2. Форми позакласної роботи з історії.

На думку більшості вчених і педагогів-практиків, найбільш поширеними формами позакласної роботи за критерієм кількості учасників поділяють на фронтальну (масову), групову та індивідуальну роботу.

Індивідуальна робота – це самостійна діяльність окремих учнів, спрямована на самовиховання, наприклад, підготовка окремої доповіді або номера. Але при цьому педагогу важливо визначити роль і місце конкретної індивідуальної роботи дитини або підлітка у загальній соціальнозначущій справі. Ця діяльність вимагає від вихователів знання індивідуальних

особливостей учнів, що досягається шляхом бесід, анкетування, вивчення їх інтересів.

Індивідуальні форми це читання краєзнавчої, історичної та народознавчої літератури, виготовлення наочних посібників, експонатів для шкільного музею, опрацювання архівних документів, підготовка рефератів, повідомлень, доповідей, складання маршрутів екскурсій та походів, запис спогадів учасників та очевидців історичних подій, опис пам'яток, складання діаграм тощо.

Групова позакласна робота сприяє виявленню і розвитку інтересів і творчих здібностей у певній галузі науки. Найбільш поширені такі її форми, як гуртки та секції (предметні, технічні, спортивні, художні). Групові форми: гурток, лекторій, товариство (клуб), видання стінних газет, бюлетенів, рукописних журналів і книг, ведення літопису школи, населеного пункту тощо.

Форми масової роботи, як правило, найбільш поширені в загальноосвітніх закладах. Вони розраховані на одночасне охоплення багатьох учнів, їм властиві урочистість, яскравість, великий емоційний вплив на дітей. Масова робота містить у собі великі можливості активізації учнів.

Масові форми – це екскурсії, експедиції, походи, вікторини, конкурси, вечори, олімпіади, ігри, зустрічі, створення шкільних краєзнавчих та народознавчих кутків і музеїв [113, с.27].

Так, конкурс, олімпіада, змагання, гра вимагають безпосередньої активності кожного. При проведенні ж бесід, вечорів лише частина школярів залучена як організатори й виконавці. У таких заходах, як відвідування спектаклів, зустрічі з цікавими людьми, усі учасники стають глядачами. Співпереживання, що виникло під впливом участі в загальній справі, є важливим засобом згуртування колективу [114, с. 45].

Традиційною формою масової роботи є шкільні свята. Вони присвячуються датам календаря, ювілеям письменників, діячів культури. Вони розширюють світогляд, викликають відчуття залучення до життя

країни. Широко використовуються конкурси, олімпіади, огляди, які стимулюють дитячу активність, розвивають ініціативу. У зв'язку з конкурсами зазвичай організуються виставки, що відбивають творчість школярів: малюнки, твори, вироби.

Формою масової роботи з дітьми є класні години. Вони проводяться в межах відведеного часу і є складовою частиною виховної діяльності. Будь-яка форма позакласної роботи має бути наповнена корисним змістом.

Характерною рисою позакласної роботи є те, що в ній найбільш повно реалізується принцип взаємодії учня та вчителя [113, с. 48].

Школа є першим організовано-діючим середовищем, яке тривалий час впливає на дитину в період, коли вона проходить три найважливіших етапи розвитку – дитинство, отрочтво, юність. Перетворення соціальної позиції підлітка розглядається в органічному взаємозв'язку з перетвореннями соціального середовища.

За тривалістю форми позакласної роботи можна поділити на дві групи: систематичні та епізодичні. Систематичні (постійні) розраховані на поглиблену, більш тривалу роботу з постійним або змінним складом учнів.

До них відносяться: позакласне читання, гуртки, товариства, клуби, дослідницькі групи тощо. Епізодичні (разові) розраховані на притягнення в позакласну діяльність якомога більшої кількості учнів. Це вечори історії і сучасності, обговорення, конференції, екскурсії, походи, експедиції, зустрічі тощо. На думку Ф. Левітаса, найбільш ефективними формами позакласної роботи є шкільні історичні вечори, історичні і краєзнавчі екскурсії та походи, історичні вікторини та ігри, науково-практичні і читацькі конференції; факультативні заняття; історичні гуртки, товариства; «тижні історії» [114, с. 39].

Досвід показує, що в більшості випадків, найбільш ефективні систематичні тривалі за часом форми позакласної роботи (гурткові заняття, читання і обговорення художньої літератури), які тісно пов'язані з курсами,

що вивчаються. Звичайно, можливий і вибір тематики, який випереджає вивчення курсів або пов'язаний з пройденими курсами історії.

Однією з дієвих форм позакласної роботи з історії в школі є історичний гурток. Він допомагає задовольнити індивідуальні інтереси учнів, розвинути їх творчі здібності, розширити і поглибити знання, втягнути в практичну діяльність. Він дозволяє організовувати систематичні знання за певною програмою і з постійним, причому зацікавленим, складом. Добре налагоджена робота в гуртку може стати запорукою успішного проведення інших групових і масових форм позакласної роботи в школі, в тому числі краєзнавчих експедицій і походів, організації кутка чи музею, а самі гуртківці стають активними помічниками вчителя як у проведенні позакласних заходів, так і в підготовці обладнання до уроків [113, с. 54].

Шкільні історичні вечори переважно проводяться з нагоди святкування: знакових дат календаря; загальнодержавних заходів; важливих історичних подій; ювілеїв відомих історичних постатей; декади історії в школі; за планом виховної роботи навчального закладу.

Важливою ділянкою навчання й виховання учнів у позакласній роботі з історії є екскурсійна робота. По-перше, вона сприяє більш глибокому засвоєнню учнями матеріалів, пов'язаних з історичними подіями, розширює й поглиблює їх знання; по-друге, дає можливість більше уваги приділити вивченню краєзнавчих матеріалів. По-третє, формує історичну пам'ять про величне минуле свого народу. Існують такі види навчальних екскурсій: по місцях історичних подій; до історичного, історико-краєзнавчого пам'ятника; у музеї; архівні установи і бібліотеки; на виробництво; у ближнє і дальнє зарубіжжя [122, с. 38].

Ще однією формою організації позакласної роботи є проведення вікторин та ігор на історичні теми. Цікава захоплююча гра — складова частина навчально-виховного процесу, спосіб поглиблення знань з історії. Вона постійно використовується педагогами не тільки як засіб розваг, а й як важливий елемент навчання і виховання.

У процесі гри учні не тільки відпочивають, а й докладають чимало зусиль, волі і праці для вирішення історичних завдань. Найбільш поширеними є такі види ігор на історичні теми: хронологічні, мета яких — допомогти учням запам'ятати найважливіші історичні дати і події, вміти їх зіставляти; ігри на запам'ятовування імен видатних історичних персоналій і характеристики відомих історичних діячів; картографічні ігри, які дають можливість розвивати пам'ять, формують вміння і навички запам'ятовувати географічні назви та історичні події; ігри на запам'ятовування деталей і ходу історичних подій [126, с. 62].

Працюючи з учнями 10-11 класів слід звернути увагу на розвиток мислення старшокласників, на становлення нових мотивів професійного та життєвого самовизначення, допомагати їм визначати та складати плани свого індивідуального розвитку.

Слід враховувати їх вікові особливості (потребу в життєвому самовизначенні, спрямованості на майбутнє, визначенні свого життєвого шляху, майбутньої професії), рекомендовано проводити такі форми уроків, як: диспут, брифінг, відверту розмова, етичний тренінг, конкурс, ділову зустріч, етичний тренінг, тестування, екологічний десант, турнір ораторів, моделювання розвивально-виховних ситуацій, проект, брейн-ринг, сократівську бесіду, філософський стіл, дебати, бенефіс, колаж, презентацію, прес-шоу, круглий стіл, прес-конференцію, фоторепортаж, презентацію-захист, відкриту кафедру, тематичний діалог, захист проектів, поетичну вітальню, самотестування тощо.

Однією з сучасних форм позакласної роботи інтерактивні форми, які передбачають обов'язкове включення аудиторії, яка стає учасником дійства, і його умови потребують від глядача певних дій, знань, вчинків. Інтерактивні форми дають змогу одночасно як подавати інформацію й формувати певні навички, так перевіряти наявний рівень знань та вмінь [126, с. 45].

Інтерактивні форми роботи мають такі переваги як: висока результативність у засвоєнні знань та формуванні практичних вмінь і

навичок; дозволяють за той самий проміжок навчального часу збільшити обсяг виконаної роботи; сприяють формуванню вміння співпрацювати в команді; розвивають гуманні, толерантні стосунки між учасниками навчально-виховного процесу; активізують власний досвід, знання та вміння учасників навчально-виховного процесу, розвивають пам'ять та здатність до самоконтролю [29, с. 26].

Найпоширеніші форми інтерактивної роботи є: театралізовані, інтерактивні ігри, інтелектуально-пізнавальні, художньо-прикладні, проекти (дослідження), тощо.

Театралізовані форми роботи - найскладніші й найцікавіші форми. Вони розкривають тему за допомогою художніх образів, засобів театралізації, використання творчих здібностей. Під час їх підготовки відбувається креативна діяльність педагогів та учнів.

Літературно-музична композиція - композиційно побудоване подання літературного матеріалу (у нашому випадкові - необхідної інформації) у музичному оформленні. Намагайтеся подавати інформацію не в лекційній, розповідній манері, а з допомогою виразних сценічних прийомів. Концерт - поєднання різних за жанром художніх номерів у одній програмі.

Публіцистична вистава (раніше дана форма роботи мала назву агітбригада) – цей жанр народився як можливість вести агітаційну роботу за допомогою сценічних прийомів. Віршовані тексти, відомі пісні які набули нового змісту, використання прийому «апорт» (яскраві словесні заклики, звернення до глядача), театралізовані мініатюру – ось ознаки цього жанру.

У ньому документальний, публіцистичний зміст набуває художніх форм. Публіцистична вистава – це монтаж різноманітних епізодів, сценічних жанрів, деякі з них можуть мати навіть гумористичний гатунок. У цілому, така вистава може стати насправді дієво – профілактичною якщо інформація в ній буде викладена яскраво і переконливо.

Інтерактивна вистава. Цей жанр обов'язково передбачає включення в події вистави глядачів, які цю виставу дивляться (interaction - взаємодія). Хід

інтерактивної вистави потребує від глядача певних дій (можливо, голосування, відповідей на поставлені питання, виконання певної ролі в окремих сценах). Така вистава, як і всі інші, повинна розвиватися за чітким сюжетом, але тут сюжет передбачає й участь глядача, який, можливо, впливає й на розвиток самого сюжету [29, с. 28].

Інтерактивна вистава є дуже ефективною в соціальному театрі, бо створює відчуття задіяності усіх присутніх в аудиторії, дає можливість не тільки акторам театру, а і глядачеві брати участь у продуктивній діяльності.

Змагання команд КВН - найпопулярніший серед молоді жанр. Він легкий, рухливий, емоційний, гумористичний. Дуже важливим у цьому жанрі є «здоровий» гумор, який має викривати вади легковажної поведінки, сценічна культура, жвавість, гнучкість мислення.

Художньо-прикладні форми. Ідеться про відомі конкурси малюнка, виставки квітів, захист технічних проектів тощо. Ці форми здатні містити візуальну інформацію, впливати на свідомість завдяки образотворчим засобам, до того ж адресовані великій і різномірній аудиторії.

Потрібно знайти сучасні ідеї щодо художньо-прикладного жанру (це може бути створення авторських малюнків на футболках, проектів пам'ятника, зйомка рекламного ролика, конкурс графіті чи показ тематичної колекції) і широко використовувати їх.

Читацька конференція — важливий засіб пропаганди художньої та науково-популярної літератури серед учнів. Конференція допомагає учням глибоко зрозуміти зміст та образи твору, особливості мови та стилю, більше знати про особистість письменника, дати правильну естетичну оцінку подіям, описаним у творі. Структура проведення читацької конференції залежить від теми, класу [123, с. 38].

Тематичні вечори — присвячуються суспільно-політичним подіям, державним святкам, пам'ятним і знаменним датам в історії України. Цінність тематичного вечора полягає в тому, що в його підготовці та проведенні беруть участь самі учні, вони проявляють ініціативу, самостійність,

ерудованість у доборі теми, запрошують гостей, оформляють приміщення, готують книжкові виставки, художню самодіяльність, підбирають кінофільми тощо.

Інтерактивні ігрові форми передбачають обов'язкове включення аудиторії, яка стає учасником дійства, і його умови потребують від глядача певних дій, знань, вчинків. Інтерактивні форми дають змогу одночасно як подавати інформацію й формувати певні навички, так перевіряти наявний рівень знань та вмінь [122, с. 41].

Ігрова програма є основним засобом вираження у цій формі є гра. Саме через гру подається зміст, за допомогою неї моделюються різні ситуації, у яких формуються й відпрацьовуються необхідні навички. Ця форма допомагає створити атмосферу активних, позитивних дій, яскраво показати ідею програми. Сюжет ігрової програми (як і у випадку тематичного концерту) потребує певної логіки і сценічного рішення.

Інтерактивна акція. На відміну від ігрової програми, не мають певного сценарію, а лише сценарний план. Це низка заходів інформаційно-просвітницького спрямування з історичної тематики (наприклад, розповсюдження спеціальної літератури, буклетів, пам'яток, тематичних календарів, наліпок; «обмін» знань на «товар»; презентація організацій, діяльність яких спрямована на попередження негативних явищ в освітньому середовищі тощо) [113, с. 74].

Ці заходи можуть бути як окремим заходом, так і складовою частиною тематичного концерту або ігрової програми. Інформаційні матеріали можна розповсюджувати в рамках проведення будь-якої з театралізованих форм (на початку або після закінчення заходу).

Ток-шоу. Інтерактивна програма (від англ. talk show — розмовне шоу), в якій один або декілька запрошених учасників ведуть обговорення запропонованих ведучим тем. Як правило, при цьому присутні запрошені у студію глядачі. Іноді глядачам надається можливість задати питання або висловити свою думку [114, с. 54].

В умовах закладу освіти: «уявна телепередача», але з обов'язковим запрошенням до участі в заході спеціалістів відповідного профілю, залежно від питання, яке виносить на обговорення, а також експертів – людей, в житті яких були подібні ситуації. Спілкування учасників ток-шоу з аудиторією повинно бути діалогічним, рухливим, цікавим.

Тематична дискотека. Розважальний захід пізнавально-профілактичного спрямування. Для отримання «вхідного квитка» на дискотеку висувуються певні умови, пов'язані з тематикою заходу (наприклад, дати відповідь на питання; пригадати приказку тощо).

Такий захід може стати своєрідним діагностичним інструментарієм для з'ясування вже наявного рівня обізнаності учнів з обговорюваної проблеми.

Гра станціями (квест). Інтерактивний жанр, де учасникам пропонуються рухатися від «станції» до «станції» і, зупиняючись, отримувати чи демонструвати свої знання, набувати чи демонструвати певні навички. Для проведення превентивної та профілактичної роботи можна влаштовувати станції, які за темою відповідають різним аспектам соціальних проблем та негативних явищ в освітньому середовищі [126, с. 45].

Флеш-моб (англ. flash mob — «спалахуючий натовп») — це заздалегідь спланована масова акція, зазвичай організована через Інтернет або інші сучасні засоби комунікації, у якій велика кількість людей оперативно збирається у громадському місці, протягом декількох хвилин виконує заздалегідь узгоджені дії (сценарій), і потім швидко розходяться. Начебто спонтанне дійство. Заборона збиратися або привертати увагу на місці до акції, одночасний початок і закінчення акції її учасниками. Після акції потрібно миттєво зникати з місця дії в різні сторони, і робити вигляд начебто нічого й не було. Треба дотримуватися особливих умов, а саме сценарій не повинен привносити абсурдність у те, що відбувається. Він має не викликати агресивної реакції. Не порушувати законів і моральних засад, не показувати ніяких політичних поглядів [123, с. 52].

Поширеними є інтелектуально-пізнавальні форми. Найчастіше це варіанти інтелектуально-пізнавальних телевізійних програм. Стандартний підхід: використання сценаріїв вже існуючих інтелектуально-пізнавальних телевізійних програм: «Що? Де? Коли?», «Слабка ланка», «Брейн-ринг», «Найрозумніший» тощо [122, с. 32].

Незмінним залишається зміст, основа якого «запитання – відповіді» та винахідницький підхід до підбору форм постановки запитань: саме запитання може містити в собі часткову інформацію; воно може бути поставлене у формі малюнка, пантоміми; до запитання можна додати варіанти відповідей тощо.

Представимо й форму проведення, яка надасть можливість глядачам приймати не пасивну, а активну участі у програмі разом з учасниками команд. Вечори запитань і відповідей — одна з ефективних форм організації виховання учнів, це цікавий і живий засіб роз'яснення учням різноманітних питань внутрішнього і міжнародного життя України, виробництва, науки, техніки, культури, спорту, явищ природи. [42, с. 36]

Відкритий мікрофон — це форма публіцистичної діяльності учнів у школі. Звичайно учні критикують негативні сторони життя школи, розмірковують над життєво важливими проблемами. Вчитель повинен допомогти учням добре підготуватися, взяти участь у відкритому мікрофоні. Теми виступів можуть бути сформульовані таким чином: «Що я хочу сказати...», «Увага, проблема», «Прошу слова». Виступи можуть бути побудовані за схемою: «Теза — аргумент — ілюстрація». Для організації відкритого мікрофона створюється робоча група, яка бере на себе організаційну, технічну та естетичну підготовки, встановлює кількість ораторів, забезпечує тишу під час виступів. Проекти (історичні дослідження) - це самостійне дослідження різних тем, що проводиться учнями протягом тривалого періоду часу, в кінці якого вони представляють певний результат [32 с. 41].

Переваги проектів: допомагають побачити зв'язок між індивідом та зовнішнім світом; вчать самоорганізації для ведення будь якої діяльності, планування власного часу і роботи за графіком; дозволяють керувати процесом спілкування під керівництвом педагога; створюють можливості для взаємодії як один з одним, так і з різними людьми поза навчальним закладом; вчать представляти і захищати публічно результати своїх досліджень і свою думку, що є важливими навичками і в особистісній сфері, і в професійній діяльності, зокрема щодо реалізації та захисту прав людини (прав дитини).

Позакласна робота має величезні можливості для залучення дітей до формування особистості, більше ніж звичайні шкільні заняття. Величезна розмаїтість позаурочних виховних методик і прийомів дозволяє робити це всебічно.

4.3. Методична розробка позакласного заходу.

Результатом аналізу теоретичних засад та обґрунтування методичних умов організації позакласної роботи з історії стало розробка заходу для формування історичних компетентностей у учнів 10-11 класів Маріупольської спеціалізованої школи I-III ступенів №8 імені Героя України Бойка В.С. яка розташована в селищі Сартана – місці компактного проживання представників грецького населення Приазов'я.

Методична розробка передбачає використання учителем масової та індивідуальної форми позакласної роботи з історії та різних систем навчальних впливів.

Теоретичні дослідження проблеми показують, що складниками методики формування історичної компетентності старшокласників у процесі позакласної роботи з історії засобами дослідницької діяльності є цільовий, змістовий та діяльнісний компоненти.

Цільовий компонент полягає в тому, що формування історичної компетентності відбувається в умовах позаурочної роботи з історії через спеціальну доцільну пошуково-дослідницьку діяльність старшокласників.

Змістовний компонент ґрунтується на тому, що зміст позакласної навчальної діяльності формується у відповідності до навчальної програми з історії України для учнів 10 та 11 класу шкіл суспільно-гуманітарного напрямку. Метою є поглиблення знань учнів з предмету, формування та розвиток умінь застосовувати отримані знання, уміння та навички у практичній діяльності.

Діяльнісний компонент містить основні види позаурочної роботи з історії, а саме, організація та проведення екскурсії до музею історії та етнографії греків Приазов'я, інтерв'ю у активістів національно-культурного руху греків Приазов'я.

На нашу думку найцікавішим та ефективним з точки зору формування та розвитку в учнів історичної компетентності й її окремих компонентів, а також практичного застосування знань, умінь та навичок є саме краєзнавчий аспект.

Враховуючи учнівський контингент, загальноісторичну проблематику та місцезнаходження навчального закладу нами була обрана у якості форми позакласної роботи підготовка та проведення екскурсії у музеї з активним залученням індивідуальних форм як то: опрацювання архівних документів, підготовка повідомлень, складання маршруту екскурсії та запис спогадів учасників й очевидців подій. Була запропонована загальна тема екскурсії «Культурний розвиток греків Приазов'я у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.» з орієнтацією на наявні у музеї експозиції.

Мету цього заходу ми вбачали у можливості не лише формувати і розвивати історичні компетентності учнів з означеної історичної проблематики у хронологічній, просторовій, інформаційній, логічній, мовленнєвій та аксіологічній площині, а й представити роботу над ним як інструмент для розвитку творчих здібностей учнів, їх здатності оцінювати власні досягнення, відчувати власну комунікативну компетентність, отримати нові враження та досвіди, виявити самостійність.

На перших етапах планування позакласної роботи з історії України ми керувалися розробленою О. Пометун структурою предметно-історичної компетентностей, згідно з якою кожен із складників історичної компетентності (просторова, хронологічна, інформаційна, логічна, мовленнєва, аксіологічна) передбачає наявність певних умінь та навичок.

Так, рівень сформованості хронологічної компетентності передбачає уміння учнів: а) розглядати суспільні явища в розвитку та в конкретно-історичних умовах певного часу; б) співвідносити історичні події, явища з періодами; в) використовувати періодизацію як спосіб пізнання історичного процесу; пояснювати причини і наслідки історичних подій, основні тенденції суспільних відносин, характеризувати, історичні процеси та їх регіональні особливості тощо [6, с. 7].

Важливим кроком організації позакласної роботи у нашому досвіді було зібрати групу учнів 10-11 класів на засадах добровільності та з урахуванням індивідуальних інтересів й зацікавленостей, задля підготовки та проведення екскурсії за окремими експозиціями у музеї історії греків Приазов'я (селище Сартана).

Всі бажаючі взяти участь у позакласному заході були поділені на дві групи по 5 осіб. Кожній групі були запропоновано, упродовж двох тижнів, підготувати текст міні екскурсії у співпраці з учителем за експозиціями музею. Учитель запропонував підготувати екскурсії за двома тематичними експозиціями: «Недоспівана пісня Тамари Каци» та «Співає небо солов'їне» дотичними до нашої проблеми та провів необхідний інструктаж.

Учнів було поінформовано у необхідності попередньо відвідати музей та познайомитися з обраними експозиціями, окрім цього передбачалося провести самостійну дослідницьку роботу щодо пошуку джерел інформації за обраною проблематикою у фондах музею, періодичній пресі, спеціальній історичній літературі.

У нагоді стали й розроблені нами теоретичні матеріали представлені у кваліфікаційній роботі. З метою розвитку комунікативних компетенцій,

учням було запропоновано взяти інтерв'ю у учасників подій а саме у активістів грецького національно-культурного руху мешканців селища Сартана. Так учні за сприяння вчителя історії взяли інтерв'ю у Марії Георгіївни Гайтан та Тетяна Кузьмівни Богадіци. Саме Тетяна Кузьмівна як директорка музею історії та етнографії греків Приазов'я дала учням інтерв'ю у стінах музею (Додаток А).

За науково-методичною допомогою вчителя учні проаналізували матеріал знайдений у процесі пошуково-дослідницької діяльності, систематизували факти, зрозуміли співвідношення теоретичного матеріалу з експозитами музею, з'ясували основні етапи викладення екскурсійного матеріалу, роль і значення кожного експозита, склали текст міні-екскурсії (Додаток Б).

На наступному етапі була безпосередньо проведена міні-екскурсія. Кожна група, за власним бажанням, обрала особу яка у ролі екскурсовода презентувала екскурсію за експозиціями музею. (Додаток В, Додаток Г). Усі інші учасники позакласного заходу брали участь у заході у ролі відвідувачів музею. Наприкінці основної частини представленої екскурсії вони мали змогу поставити питання та обговорити екскурсію.

По закінченню заходу учитель провів узагальнюючу підсумкову бесіду, пояснив матеріал, який було важко зрозуміли, учні ділилися враженнями, відповідали на питання, які вчитель поставив на початку проведення заходу, оформили презентацію де презентували результати своєї пошуково-дослідницької роботи. Під час підведення підсумків з учнями були розглянуті й обговорені інші формати проведення позакласного заходу, які допомогли оптимізувати теоретичний матеріал, популяризувати культурницьку діяльність грецької громади та розвинути ключові компетентності учнів як то: розробка анкети та проведення онлайн опитування серед учасників грецького культурного руху другої половини ХХ ст. мешканців селища Сартана, підготовка учнями промороліка з теми, тощо.

Висновки до четвертого розділу

Позакласна робота з історії у сучасній практиці українського педагога передбачає діяльність школярів, яка здійснюється на основі добровільного прийняття участі у заході, має у своєму змісті пізнання історичного минулого та дійсності, керується вчителем й сприяє поглибленню знань учнів у галузі історії, розвитку його різносторонніх інтересів та можливостей, формуванню особистості. Жоден підручник, жоден урок не може дати учням такого яскравого уявлення про минуле та теперішнє рідної країни, рідного краю.

Побудована на принципах добровільності, така робота надає вчителю відносно вільний вибір змісту, тоді коли зміст уроків визначається державною програмою з історії. Для учня така форма роботи створює більше можливостей для формування інтелектуальних та практичних вмінь дозволяє оволодівати практиками виконання завдань репродуктивного та пошукового характеру.

Позакласна робота у формі організації та проведення музейної екскурсії сприяла розвитку у учнів старшокласників історичних предметних компетенцій, дозволило поглибити знання з теми «Культурний розвиток греків Приазов'я у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.». Організація дослідницької діяльності під час позакласної роботи з історії допомагає формуванню в учнів активної громадянської позиції, розвиває самостійність і відповідальність, надає можливість формулювати й висловлювати власну думку, усвідомити відчуття власного місця в минулому, сучасному і майбутньому.

ВИСНОВКИ

Одним із важливих напрямів оновлення освіти, що значною мірою залежить від зміни світових освітніх орієнтирів, є розвиток в Україні нової школи, для якої характерним є перенесення головних акцентів зі знаннєвої складової змісту освіти на оволодіння учнями способів пізнання та формування у них системи освітніх компетентностей.

Інноваційні процеси, що відбуваються у сучасній освіті, свідчать про посилення вимог до диференціації та індивідуалізації навчання, максимального задоволення освітніх потреб учня, особливо у старшій школі. Саме позакласна робота найбільш адекватно відповідає реалізації завдань сучасної освіти, оскільки вона має орієнтуватися на потреби учня, найбільш повно забезпечувати його суб'єктну позицію у навчально-виховному процесі, надавати вільний розвиток його здібностям, можливостям та інтересам, сприяти визначенню власної траєкторії розвитку, надавати учню право самостійно приймати рішення на рівні вибору змісту, форм, методів навчання, оцінки його результатів.

До змісту навчання історії мають бути включені завдання, що потребують дослідницької діяльності і спрямовані на розвиток спеціальних здібностей, творчого мислення учнів, ціннісного ставлення до процесу пізнання. Сформований у такий спосіб зміст навчального курсу може забезпечити учням як предметну історичну, так і суспільствознавчу компетентність.

Метою вивчення історії України в школі є виховання громадянина і патріота України, людини, яка сприймає себе невід'ємною частиною українського народу, а український народ становлять усі народи, що мешкають на території України, які поділяють, поширюють та примножують національні цінності.

Серед пріоритетних завдань курсу «Історія України» в школі є ознайомлення з культурними надбаннями, зокрема з цінностями та історико-культурними розвитком українського та інших народів.

Задля вивчення і розуміння проблем сучасності, осмислення історичної спадщини, виховання культури пам'яті, міжетнічної толерантності, педагогам необхідно знаходити шляхи включення інформації про історію та культуру національних меншин до шкільних програмних курсів. На нашу думку ефективним з точки зору формування та розвитку в учнів історичної компетентності та її окремих компонентів, а також практичного застосування знань, умінь та навичок, є саме етнокраєзнавчий аспект. У нашому випадку ми звернулися до проблеми національно-культурного розвитку греків Приазов'я у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., оскільки Маріупольщина та селище Сартана, зокрема, є місцем компактного проживання греків.

Етнічна історія греків України неодноразово привертала увагу дослідників. Натомість проблеми суспільного буття грецької спільноти у другій половині ХХ ст., зокрема національно-культурні аспекти її життєдіяльності, комплексно не досліджувалися.

Найважливішою детермінантою культурного і громадського життя греків України, чинником, який обумовлював характер і його динаміку, у досліджуваний період була державна національна політика. Її загальні засади у 1950-х – першій половині 1980-х рр. призвели до політико-правового забуття національних меншин та майже цілковитого ігнорування їх національних потреб. Водночас лібералізація суспільного життя періоду «відлиги» активізувала культурницьку діяльність грецької інтелігенції, що призвело до відновлення у другій половині 1950-х – у 1960-ті рр. низки елементів національно-культурного життя (література, збирання і популяризація фольклорної спадщини, інших пам'яток народної культури). Їх існування аж до кінця 1980-х рр. відзначалося фрагментарністю,

підтримувалося зусиллями невеликої групи національно свідомої грецької громадськості.

Обмеженість поширення культури греків України рамками дозволеного культурного простору все ж залишила можливість для її збереження. Використання національної мови в літературних творах, вивчення й популяризація фольклору, звернення до сюжетів етнічної історії стало достатнім для того, щоб зберегти елементи національно-культурного буття до більш сприятливих часів.

Демократичні процеси «перебудови» викликали піднесення суспільної активності грецької спільноти, консолідацію на етнічній основі, що виявилось у заснуванні національно-культурних товариств. Розбудова організаційних структур грецької меншини відбувалася і на Донеччині, і у регіонах дисперсного проживання грецького населення. Саме вона стала першим кроком національно-культурного самовиявлення.

Процеси, що відбувалися у культурно-суспільному житті греків України за часів незалежної держави, у комплексі можна охарактеризувати як етнокультурне відродження. Його основним змістом стали освіта, культурно-просвітня робота, інформаційно-видавнича діяльність, фольклорне мистецтво, професійна художня творчість, створення культурно-освітньої інфраструктури для задоволення потреб етнічного розвитку. Найрозвиненішою ця інфраструктура стала на Донеччині, особливо у Приазов'ї, що пов'язано з діяльністю найвпливовішого громадського об'єднання грецької меншини – Федерації грецьких товариств України.

Центром збереження історико-культурної спадщини греків Приазов'я став зоорганізований на добровільних засадах єдиний в Україні музей історії та етнографії греків Приазов'я розташований у селищі Сартана місці компактного проживання греків. Саме це місце й було обрано нами для організації та проведення позакласного заходу.

Під час планування заходу ми надали перевагу одній з найпоширеніших форм позакласної роботи, а саме музейній екскурсії. Був

розроблений план підготовки та проведення екскурсії. Учні ознайомилися та обрали для підготовки міні-екскурсії наявні музейні експозиції дотичні до обраної нами історичної проблематики. Ми намагалися враховували рекомендований поетапний шлях формування у учнів компетенцій. На початковому етапі з огляду на вікові та психолого-педагогічні особливості учнів передбачалося надати їм можливість виявити уміння пошуково-дослідницької діяльності, набуті комунікативних компетенцій, здатності самостійно здобувати знання, аналізувати та застосовувати їх (організація та запис інтерв'ю з місцевими активістами грецького національно-культурного руху).

Наступний етап передбачав підготовку плану та тексту екскурсії за методичною допомогою вчителя. У подальшому були проведені міні-екскурсії обговорені результати та підведені підсумки.

Отже, позакласна робота мотивує учнів на навчальну діяльність шляхом їх залучення до пошуково-дослідницької роботи внаслідок якої формуються та розвиваються базові історичні компетентності.

Позакласна форма роботи дозволяє врахувати індивідуальні вікові та психолого-педагогічні особливості учнів за умови послідовного і поетапного формування у них умінь, знань та навичок. Використаний нами етнокраєзнавчий місцевий контекст позакласного заходу справив значний мотиваційний і виховний вплив на учнів, що є запорукою постійної зацікавленості та активної позиції учнів у процесі навчання й повністю відповідає сучасним тенденціям переходу національної освіти до нової гуманістичної особистісно-орієнтованої парадигми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеев Ю. «Музы Ольвии» и всей Украины. *Эллины Украины*. 2005. №9.
2. Александров В. От книги к книге. *Радуга*. 1986. №8.
3. Алексеева Н. Будь з нами, «Каліспера»! *Хронос*. 2001. Январь.
4. Анатолев Б. Дни греческой культуры и языка в Днепропетровске и Запорожье. *Эллины Украины*. 2006. №6.
5. Антонюк О.В. Формування етнополітики української держави: історичні та теоретико-методологічні засади. Київ : Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 1999. 284 с.
6. Араджиони М.А. Греки Крыма и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в. – 90-е гг. XX в.). Симферополь: Амена, 1999. 132 с.
7. Аракелян И. Праздник с греческим колоритом. *Эллины Украины*. 2005. №10.
8. Ашла А.А. Искусство греков Приазовья. *Музыкальная жизнь*. 1983. №9. С.19 – 21.
9. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения Москва : Просвещение, 1977. 192 с.
10. Базильчук Л.В. Проблема організації позакласної роботи в загальноосвітній школі. *Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки*. 2008. № 129. С.6–10.
11. Балабанов К.В. Національно-культурне та громадське життя греків України в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. Маріуполь, 2006. 260 с.
12. Балджи А. Музей греков Приазовья. *Приазовский рабочий*. 1997. 21 ноября.
13. Балджи А. Поэзия греков–урумов. *Приазовский рабочий*. 1996. 18 декабря.

14. Балджи А. Проблеми становлення журналістики еллінів Приазов'я. *Україна – Греція: Досвід дружніх зв'язків та перспективи співробітництва: Тез. доп. міжнар. наук.-практ. конф.*, Маріуполь, 24 – 26 травня 1996 р. Маріуполь : МГІ ДонДУ, 1996. С.257 – 259.
15. Балджи А. Эллины Приазовья: вчера, сегодня, завтра (греческое национальное движение в Украине – глазами мариупольского журналиста). Мариуполь, 1995. 244 с.
16. Балл Г. Взаємодія гуманітарної та природничонаукової традицій в опрацюванні категорії особистості у психології. *Психологія і особистість*. 2013. № 1. С. 6–20.
17. Баханов К. О. Професійний довідник вчителя історії. Харків : Основа, 2012. 239 с.
18. Баханов К.О. Проблема дослідження історичних джерел у шкільній освітній практиці ХХ століття: організаційно–технологічний аспект. *Історичні джерела в українському інформаційному та освітньому просторі: верифікація та інтерпретація*. Вінниця, 2018. С. 292–345.
19. Баханов К.О. Проблема імпорту західних теорій на прикладі запровадження цивілізаційного підходу до шкільної історичної освіти в Україні. *Українська історична наука в сучасній освіті та інформаційному просторі*. Вінниця, 2018. С.304–323.
20. Баханов К.О. Теорія і методика навчання технології навчання історії в школі : навч. посіб. Умань 2014. 480 с.
21. Баханов К.О. Формування предметних компетентностей засобами проектного навчання. Харків : Вид. гр. Основа, 2018. 128 с.
22. Бахарев В. К истории становления и развития клубного дела и музыкального художественного творчества трудящихся Донбасса в годы советской власти. Київ: Знання, 1981. 83 с.
23. Белецкий А.А. Греческие диалекты Юго-Востока Украины. *Ученые записки ЛГУ*. № 343. Сер. Филол.наук. Вып.73 : Балканская филология. 1970. С.5 – 15.

24. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник для студ. Вузів. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
25. Білецький А. А. Передмова / Кір'яков Л. Логос пас Игор ту стратою. Слово про Ігорів похід. Грецький (румейський) переклад. Київ : Дніпро, 1987. С. 6 – 9.
26. Белова Ю.В. Педагогика. Саратов: Вузовское образование, 2018. 83 с.
27. Бруднов А.К. Развитие дополнительного образования в условиях общеобразовательного учреждения. *Воспитание школьников*. 1993. № 2. С.2.
28. Будина О. Р. Жилище болгар, греков, албанцев. Матеріальна культура компактних етнічних груп на Україні. *Жилища*. Москва, 1979. С. 83–150.
29. Булда АА Практична підготовка вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України (етапи і особливості) : монографія. Київ, 1999. 321 с.
30. Буров С.Д. Из опыта работы культурно-просветительского объединения им. Феокиста Хартахая по возрождению национального самосознания греков Приазовья. *Донбасс и Приазовье: пробл. соц., нац. и духовн. развития*: Тез.междунар. науч.-практ.конф, Мариуполь, 26 – 27 мая 1993 г. Мариуполь, 1993. С.146–148.
31. Вагин А. Методика обучения истории в школе : методические рекомендации. Москва : Просвещение, 1972. 351 с.
32. Вайновська М.К. Формування творчої особистості підлітка в навчально–виховному процесі. Запоріжжя, 2004. 214 с.
33. Венцева Н. Де народжується істина? *Історія в школах України*. 2004. № 7. С.12–17.
34. Виховна робота в закладах освіти України. Випуск II. *Збірник нормативних документів та методичних рекомендацій*. Київ, 1998. 89 с.
35. Вівчарик М.М. Етнонаціональна політика на стадії українського державотворення. *Розбудова держави*. 1994. №12. С. 23–27.

36. Власова В. Г. Творчі завдання з формування естетичного ставлення молодших школярів до навколишнього світу засобами комплексу мистецтв . *Народна освіта*. 2016. Вип. 2. С. 60–65.
37. Волошко Е. Предисловие. Костоправ Г. Здравствуй, жизнь. Стихи и поэмы. 1932 – 1937. Донецк : Донбасс, 1963. С.3–5.
38. Волошко Є. Кобзар мовою греків Донбасу. *Донбас*. 1964. №3. С.111–114.
39. Волошко Є. Українські нащадки Гомера. *З вічних джерел: Розвідки, статті, есе*. Київ : Рад.письменник, 1987. С.196 – 212.
40. Волошко Є. Честь поета реабілітована. *Донбас*. 1962. №1. С.155–157.
41. Воронов В. Разнообразие форм воспитательной работы. *Классному руководителю*. №1. 2001. С. 26–28.
42. Гаврилюк Ж.М. Методичне забезпечення вивчення культурологічних тем на уроках історії України. *Історія України. Уроки з історії культури по-новому*. 7–11 класи. Харків : Основа, 2006. С.5–40.
43. Гаркавець О. Уруми Надазов'я. Алма-Ата : Український культурний центр, 1999. 624 с.
44. Гедьо А.В. Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.). Київ : Інститут історії України НАН України, 2001. 245 с.
45. Гетманец Н.И. Современное монументальное искусство греков Приазовья. *Україна – Греція: Досвід дружніх зв'язків та перспективи співробітництва: Тез.доп.міжнар.наук.-практ.конф.*, Маріуполь, 24–26 травня 1996 р. Маріуполь: МГІ ДонДУ, 1996. С.228–229.
46. Горовский Ф.Ф. Советский народ как историческая общность. Київ : Высш. Школа, 1982. 223 с.
47. Греки в Приазовье: край наш Донецкий. *Вечерний Донецк*. 1989. 10 июля.
48. Греки на українських теренах. Нариси з етнічної історії, документи, матеріали, карти / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлева, О. Ясь. Київ : Либідь, 2000. 488 с.

49. Греки України в мистецтві. *Эллины Украины*. 1997. Январь.
50. Григорьев Д.В. Внеурочная деятельность школьников. Методический конструктор: пособие для учителя. Москва : Просвещение, 2010. 223 с.
51. Грушевский Д.Н. Жданов. Историко-экономический очерк. Донецк : Донбасс, 1978. 75 с.
52. Гутянський С.К. Єдність інтернаціонального і національного в розвитку радянської культури. *Комуніст України*. 1979. №5. С.82–95.
53. Дайри Н.Г. Обучение истории в старших классах. Познавательная активность учащихся и эффективность обучения. Москва: Просвещение, 1966. 440 с.
54. Декларация прав национальностей України. *Вісник Верховної Ради України*. 1991. № 53. Ст. 799.
55. Декларація про державний суверенітет України. *Вісник Верховної Ради України*. 1990. № 3. Ст. 429.
56. Дем'янюк Т. Організація виховного процесу в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі : навч.-метод. посіб. Київ, 2006. 416 с.
57. Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття». Київ : Райдуга, 1994. 62 с.
58. Державна програма розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 р. *Українська мова і література в школі*. 1991. № 6. С. 13–17.
59. Джуха И. Одиссея мариупольских греков: Очерки истории. Вологда : ЛиС, 1993. 160 с.
60. Диамантопуло К. В начале было слово. *Хронос*. 2001. №2.
61. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. *Права людини в Україні*. Вип. 21. С. 161–175.
62. Євтух В.Г. Етнополітика в Україні: політичний та культурологічний аспект. Київ : Інтел, 1997. 216 с.

63. Закон СССР «О свободном национальном развитии граждан СССР, которые проживают за пределами своих национальных территориальных образований или не имеют их на территории СССР». *Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР*. 1990. Ст.331.
64. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону УРСР «Про освіту». *Вісник Верховної Ради України*. 1996. №21. Ст.84.
65. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні». *Засоби масової інформації: Зб. Законів*. Київ, 1995. С. 27–45.
66. Закон України «Про інформацію». *Засоби масової інформації: Зб. Законів*. Київ, 1995. С. 5–26.
67. Закон України «Про музеї та музейну справу». *Закони України*. Київ : Наукова думка, 1997. Т. 9. С.86–94.
68. Закон України «Про національні меншини в Україні». *Вісник Верховної Ради України*. 1992. №36. Ст.529.
69. Закон України «Про об'єднання громадян». *Вісник Верховної Ради України*. 1992. №34. Ст.504.
70. Звезда надежд (репортаж с обласного фестивалю дитячого творчості). *Логос*. 1993. №5. Октябрь.
71. Звернення Верховної Ради України до громадян України всіх національностей. *Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Зб.док. і матеріалів*. Київ : Наукова думка, 2000. С.462–463.
72. Иванова Ю.В. Греки России и Украины. СПб.: Алетейя, 2004. 624 с.
73. Иванова Ю.В. Из истории заселения Южной Украины. *Культурно-бытовые процессы на юге Украины*. Этнографический сборник. Москва : Издание Института этнографии Академии Наук СССР, 1979. С.3–11.
74. Иванова Ю.В. Особенности формирования хозяйственного комплекса многонационального района Приазовья. *Культурно-бытовые процессы на юге Украины*. Этнографический сборник. Москва : Издание Института этнографии Академии Наук СССР, 1979. С.70–91.

75. Иванова Ю.В. Межэтнические отношения в Северном Приазовье
URL:<http://www.azovgreeks.com/gendb/rus/ivanova.htm>.
76. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 г. Украинская ССР. ЦСУ СССР. Москва : Госстатиздат, 1963. 210 с.
77. Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. В 7 т. Т.4. Национальный состав населения СССР, союзных и автономных республик, областей и национальных округов. ЦСУ СССР. Москва: Статистика, 1974. 648 с.
78. Итоги Всесоюзной переписи населения 1979 года. В 7 т. Т.4. Национальный состав населения СССР, союзных и автономных республик, краев, областей и национальных округов. Кн. 1 –3. ЦСУ СССР по статистике. Москва : Статистика, 1989. 280 с.
79. Іваха Т. С. Підготовка студентів до організації позакласної роботи з хімії : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2003. 232 с.
80. Калечиц Т. Школа, семья, общественность. Москва : Просвещение, 1972. 96 с.
81. Калечиц Т. Внеклассная и внешкольная работа: Учеб.–метод. пособие для студентов–заочников пед. ин–тов. Москва : Просвещение, 1972. 96 с.
82. Калмакан И.К. Одесская греческая община: прошлое и настоящее (1795 – 1996). Одесса – Афины : Аполлон, 1996. 160 с.
83. Камбалова Я. Застосування новітніх методологічних підходів до викладання шкільного курсу всесвітньої історії як основа формування міжетнічної та міжконфесійної толерантності в учнів. *Історія в школах України*. 2011. № 6. С. 32–37.
84. Карпенчук С. Г. Виховний процес: вивчення ефективності. Рівне, 2009. 203 с.
85. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: Навч. посіб. 2-ге вид., допов. і переробл. К.: Вища шк., 2005. 343 с.
86. Ким М.П. Советский народ – новая историческая общность. Москва : Политиздат, 1972. 263 с.

87. Киор В. Возвращаясь к истокам. *Эллины Украины*. 1996. Май.
88. Киор В. О некоторых парадоксах языковой ситуации в регионе Приазовье. *Україна – Греція: Досвід дружніх зв'язків та перспективи співробітництва: Тез.доп.міжнар.наук.-практ.конф.*, Маріуполь, 24 – 26 травня 1996 р. Маріуполь : МГІ ДонДУ, 1996. С.147–148.
89. Кирьяков Л. Они были первыми. *Эллины Украины*. 1999. № 21.
90. Клименко Н. Елліністка з Божої ласки. *Записки науково-філологічного товариства А. Білецького*. Вип.2. 1997. С.7–21.
91. Кобец Л. На языке предков. *Социалистический Донбасс*. 1989. 30 декабря.
92. Кобзар Б.С., Петухов Е. І. Запобігання відхилення у поведінці школярів. К. Вища школа, 1992. 143 с.
93. Кожем'яка О. Л. Учитель – організатор науково-дослідницької діяльності школярів. *Історія та правознавство. Позакласна робота*. 2014. № 1. С. 4–6.
94. Колле Н. Греки в СССР: история и современность. *Логос*. 1990. №1.
95. Комплексні заходи щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2005 року. *Вісник Держкомнацміграції України*. 2002. № 1. С. 17–26.
96. Кон И. Психология ранней юности. Москва: Просвещение, 1989. 254 с.
97. Конвенція про захист національних меншин. *Інформаційний бюлетень Міністерства України у справах національностей, міграції та культур*. 1995. №4. С. 5–14.
98. Коноп В. Мариупольскому греческому обществу – 10 лет: историческая справка. Мариуполь, 1999. 10 с.
99. Коноп-Ляшко Е. Приазовские диалекты: пора ли справлять панахиду? *Хронос*. 2000. №33.
100. Конституция Украинской Советской Социалистической Республики. *Конституция СССР. Конституции союзных советских*

- социалистических республик*. Москва : Государственное изд-во юрид. лит., 1956. С. 82 – 99.
101. Конституція Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Хрестоматія з історії держави і права України. У 2-х т. Т.2 / За ред.. В.Д.Гончаренко. Київ : Юрінком, 1997. С. 634–639.
 102. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 26 червня 1996 р. Київ: Просвіта, 1996. 80 с.
 103. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки. *Хрестоматія з історії держави і права України*. У 2-х т. Т.2 / За ред.. В.Д.Гончаренко. Київ : Юрінком, 1997. С. 640–647.
 104. Концепція розвитку культур національних меншин України. *Інформаційний бюлетень Міністерства у справах національностей, міграції і культур*. 1995. №5. С. 35–37.
 105. Ксенофонтова-Петренко О. Семейные обряды в селе Сартана. *Культурно-бытовые процессы на юге Украины*. Этнографический сборник. Москва : Издание Института этнографии Академии Наук СССР, 1979. С.173–184.
 106. Кузьминков Л. Дорога жизни Г. Меотиса. *Приазовський робочий*. 1996. 2 октября.
 107. Кузьминков Л. Н. Ассимиляция или перспективы национального развития? Переселение крымских греков в Северное Приазовье в 1778 – 1780 гг. Мариуполь : Приазовский рабочий, 1997. С. 37–45.
 108. Кузьминков Л. Предистория. *Хронос*. 1999. №1.
 109. Кузьминков Л.Н. Греческий «самиздат» на Украине. Эдуард Хаджинов. *Україна – Греція: архівна та книжкова спадщина греків України*. Тез.доп.міжнар.наук.-практ.конф., Київ, листопад 1998 р. Київ, 1998. С.76– 80.
 110. Куличенко М.И. Расцвет и сближение наций в СССР: Проблемы теории и методологии. Москва : Мысль, 1981. 448 с.
 111. Кучугура М. Экспозиция в музее Сартаны. *Эллины Украины*. 1996. №3.

112. Левітас Ф., Розвадовська Л. Робота з підручником на уроках історії. *Історія в школі*. 2007. № 5. С.22–27.
113. Левітас Ф.Л. Методика викладання історії. Практикум для вчителя. Харків : Основа, 2007. 102 с.
114. Левітас Ф.Л., Салата О.О. Методика викладання історії. Посіб. для учителя. Харків, 2006. 109 с.
115. Лихолат А.В. В единой семье народов: дружба и сотрудничество народов СССР в условиях развитого социализма. Москва : Мысль, 1979. 384 с.
116. Лойко Л.І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність. Київ : Фоліант, 2005. 634 с.
117. Лыков В.В. Возрождение культуры греков Приазовья во второй половине 80-х годов. *Человек: мир и дом. Духовная культура в современном мире*. Київ, 1993. С.172–173.
118. Магочій П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура. Український історичний журнал. № 3 1997. С. 100–116.
119. Майборода О. Етнонаціональна політика і перспективи етнонаціонального розвитку в Україні. *Сучасність*. 1995. №2. С.79–83.
120. Максименко С.Д., Соловієнко В.О. Загальна психологія: Навч. посібник. Київ : МАУП, 2000. 256 с.
121. Маланчук В. Исторический опыт КПСС по решению национального вопроса и развитию национальных отношений в СССР. Москва : Высш.школа, 1972. 294 с.
122. Малієнко Ю. Дослідницька діяльність старшокласників на уроках історії. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2011. № 1 С. 35–39.
123. Мальковская Т. Н. Теоретические основы исследования ценностных ориентаций и интересов школьника. Ценностные интересы и познавательные интересы школьников: Сб. науч.тр.Москва : НИИОП, 1983. С.5–19.

124. Материалы I (учредительного) Всесоюзного съезда греков СССР. Крымск, 1991. 84 с.
125. Материалы Пленума ЦК КПСС (январь 1987). Москва : Госполитиздат, 1987. 124 с.
126. Мацейків Т. І. Методика реалізації етнокультурної складової змісту історії України у 7–8 класах : методичний посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.
127. Мачехина О. Ролево-игровое проектирование в свете компетентностного подхода в образовании. *Преподавание истории в школе*. 2007. №5. С.13–16.
128. Мета виховання як соціально-педагогічна стратегія. *Інноватика у вихованні*. 2015. Вип. 1. С. 48–59.
129. Методика позаурочної діяльності: Навчальний посібник для студентів пед. навч. закладів. / О.М.Кобрій, М.М Чепіль. Дрогобич : Відродження, 1999. 231 с.
130. Методичні рекомендації щодо викладання історії у 2019/2020 навчальному році. Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 01. 07. 2019 р. № 1/11-5966 URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/istoriya.rar> (дата звернення: 29.10.2020).
131. Микитенко Ю. На берегах Отчизны новой: творчество греческих поэтов Украины. *Радуга*. 1988. №6. С.148–156.
132. Мороз П.В. Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України: методичний посібник. 2012. 352 с.
133. Мороз Р. З життя національних меншостей України: греки. *Сучасність*. 1980. Ч.12. С.77–88.
134. Моруженко О. Б. Возрождение традиционных праздников и обрядов в греческих общинах Приазовья в 60-х – 90-х гг. XX ст. *Україна – Греція: історія та сучасність. Тез.доп.міжнар.наук.-практ.конф.* Київ, 1995. С.151 – 152.

135. Навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 10–11 класи», затверджені наказом МОН України від 21.02.2020 № 236 URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-vnesennya-zmin-do-navchalnih-program-z-istoriyi-ukrayini-dlya-5-9-ta-10-11-klasiv-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti> (дата звернення: 29.10.2020).
136. Наулко В. Хто і відколи живе в Україні. Київ : Наукова думка, 1998. 80 с.
137. Наулко В.І. Етнічний склад населення УРСР. Київ : Наукова думка, 1965. 136 с.
138. Национальный вопрос в СССР. Сборник документов / Сост.: А. Купчинский. Київ : Сучасність, 1975. С. 196–198.
139. Национальный состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. / ГК СССР по статистике. Москва : Финансы и статистика, 1991. 159 с.
140. Никольский В.Н. Репрессии против греков в 1937 – 1938 гг. *Правда через годы. Статьи, воспоминания, документы*. Вып.3. Донецк : Регион, 1999. С.36–42.
141. Никулина Н.Ю. Методика преподавания истории в средней школе: Учебное пособие / Калинингр. ун-т. Калининград, 2000. 95 с.
142. Никулина Н.Ю. Методика преподавания истории в средней школе: Учебное пособие. Калининград, 2000. 95 с.
143. О межнациональных отношениях. Резолюция XIX Всесоюзной конференции Коммунистической партии Советского Союза. 28 июня – 1 июля 1988 г. *КПСС в резолюциях съездов, конференций и пленумов*. В 15 т. Т. 15. Москва : Госполитиздат, 1989. С. 642–648.
144. О мерах по дальнейшему развитию самодеятельного художественного творчества. Постановление ЦК КПСС. *КПСС в резолюциях съездов, конференций и пленумов*. В 15 т. Т. 13. Москва : Госполитиздат, 1979. С.255.

145. Орлов А.В. Національна самосвідомість сучасних греків: етнокультурний вимір. *Україна – Греція: Досвід дружніх зв'язків та перспективи співробітництва: Тез.доп.міжнар.наук.-практ.конф.*, Маріуполь, 24 – 26 травня 1996 р. Маріуполь : МГІ ДонДУ, 1996. С.217–218.
146. Основи законодавства України про культуру. *Вісник Верховної Ради України*. 1992. №21. Ст.39.
147. Панчук М.І. Етнонаціональна модель розвитку держави. *Відродження*. 1993. №5-6. С. 6–19.
148. Папуш И. Творческая деятельность греков Приазовья. Мариуполь, 2000. 114 с.
149. . Пахоменко С.П., Балабанов К.В. Національно-культурне та громадське життя греків України у другій половині ХХ–на початку ХХІ ст. Маріуполь, 2006. 260 с.
150. Пахоменко С.П. Організаційне становлення грецьких громад України наприкінці 1980 – на початку 1990-х рр. *Наукові записки: Зб.наук. статей Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*. Київ : НПУ, 2002. Вип. 49. С. 268–276.
151. Положення про Державний комітет України у справах національностей та міграцій. *Вісник Держкомнацміграції України*. 2002. №1. С.8.
152. Положення про Міністерство України у справах національностей, міграції та культур. *Інформаційний бюлетень Міністерства України у справах національностей, міграції та культур*. 1995. №1. С.8–12.
153. Польохін А. Створено музичний літопис Донбасу: проблема яка назріла. *Радянська Донеччина*. 1980. 7 грудня.
154. Полянский В.С. Историческая память в этническом самосознании народов. *Социологические исследования*. 1999. №3. С.20–31.
155. Пометун О. І., Пилипчатіна Л.М., Сущенко І.М., Баранова І.О. Основи критичного мислення. Навчальний посібник для учнів старших класів загальноосвітньої школи. Тернопіль, 2010. 215с.

156. Пометун О. І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2006. 328 с.
157. Пометун О. І. Актуальні проблеми методології історико-педагогічних досліджень. *Рідна школа*. 4-5. 2013. С. 53–56.
158. Пометун О.І. Компетентнісний підхід в освіті й оцінювання навчальних досягнень учнів з історії. *Історія та правознавство*. 2004. № 23. С. 2–3.
159. Постанова Президії Верховної Ради УРСР «Про інформацію комісії Верховної Ради УРСР з питань культури та духовного відродження «Про стан роботи органів державного управління по створенню умов для розвитку культур національних меншин України», 22 лютого 1991 р. *Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Зб.док. і матеріалів*. Київ : Наукова думка, 2000. С.457 – 459.
160. Про загальну середню освіту. Закон України. Київ від 13 травня 1999 року № 651-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14> (дата звернення: 29.10.2020).
161. Про мови в Українській РСР. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки. К.: Україна, 1991. 11 с.
162. Про освіту. Закон України. Київ від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 29.10.2020).
163. Про основні компетенції для навчання протягом усього життя. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 18 грудня 2006 р. URL: https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_975 (дата звернення: 29.10.2020).
164. Пряхин Ю.Д. Греческое национальное образование в Украине: к вопросу его истории, традициях и концепции возрождения. *Відродження*.1993. №7. С. 6–18.

165. Пустовіт Г. Позашкільна освіта і виховання: теоретико–дидактичний аспект: монографія. Миколаїв: Вид-во МДУ ім. ВО Сухомлинського. 2010. 452 с.
166. Ракша Н. М. Засоби мотивації учнів до участі в пошуково-дослідницькій роботі під час вивчення історії. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 3. С. 174–178.
167. Рамкова конвенція про захист національних меншин. Україна: стан виконання / Упоряд. А.Є. Савченко. Київ : Альтернативи, 2004. 64 с.
168. Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ ст.: історіографічний нарис Київ : Поліс, 2000. 447 с.
169. Ребкало В. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні: досвід, проблеми, перспективи / В. Ребкало, М. Обушинський, О. Майборода. Київ : Українська Академія Державного Управління при Президентові України, 1996. 234 с.
170. Республиканское общество греков Украины (Устав, программа). Донецк, 1990. 25 с.
171. Рильський М. Георгій Костоправ. *Літературна Україна*. 1962. 12 червня.
172. Римаренко Ю.І. Національний розвій України: проблеми і перспективи. Київ : Юрінком, 1995. 272 с.
173. Розпорядження Президента України «Про заходи щодо підтримки діяльності національних культурних товариств». *Урядовий кур'єр*. 2001. 22 вересня.
174. Румянцева О.Є. Роль національно-культурних товариств в духовному відродженні національних меншин. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Збірник ОДЕУ. Одеса: ОДЕУ, 1997. Вип.1. С. 39–42.
175. Рябошапко Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917 – 2000). Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 483 с.
176. Самодрин А. Педагогічна організація регіону: теорія і практика. Монографія. Кременчук, 2006. 385 с.

177. Силкова М. «Откуда есть пошли». *Макеевский рабочий*. 1990. 13 июня.
178. Старєва А. М. Методика навчання суспільствознавства: навчально–методичний посібник. Миколаїв : Гліон, 2013. 484 с.
179. Старомлиновка. *История городов и сел Украинской ССР*: В 26 т. Донецкая область / АН УССР. Ин-т истории; Гл. редкол.: П. Т. Тронько (пред.) и др. Київ : Гл. ред. Укр. Сов. Энцикл. АН УССР, 1976. С.79.
180. Стяжкина Е.В. Духовная жизнь греческого народа в культурных процессах Донбасса (1960 – 1990-е гг.). *Донбасс и Приазовье пробл. соц., нац. и духовн. развития*: Тез.международ. науч.-практ.конф, Мариуполь, 26 – 27 мая 1993 г. Мариуполь, 1993. С.136–137.
181. Сущенко Т. И. Основы внешкольной педагогіки : пособ. для кл. руководителей, педагогов внешкольных учреждений. Минск : Беларусь. Навука, 2000. 221 с.
182. Терентьева Н. А. Греки в Украине. Экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII – XX вв.). Київ : Аквилон-Пресс, 1999. 351 с.
183. Терентьева Н. Греки в Україні: історія і сучасність. В 2-х ч. 2. Київ : Аквілон-плюс, 2008. 318 с.
184. Терентьева Н.О. Українська Еллада. *Відродження*. 1994. №4. 69–78.
185. Тихий О. Думки про рідний донецький край. *Донбас*. 1999. №1. С. 20–26.
186. Толочко Р. Дом национальных культур: мечта или реальность? *Эллины Украины*. 2000. №40.
187. Указ Президента України «Про ліквідацію Фонду розвитку культур національних меншин України», 27 вересня 1996 р. *Урядовий кур'єр*. 1996. 1 жовтня. С.2.
188. Указ Президента України «Про створення Фонду розвитку культури національних меншин України. *Голос України*. 1992. 30 квітня.

189. Федчиняк А.О. Структура аксіологічної компетентності в шкільній історичній освіті. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 1. С.191–197.
190. Фестиваль молодых исполнителей греческой песни. *Хронос*. 2000. Ноябрь.
191. Фідря О. Чи можливо зрозуміти історію? (методологія історії та формування хронологічних і просторових компетенцій учнів). *Історія в школах України*. 2004. №5. С.2–7.
192. Фідря О., Фідря Н. Просторова компетенція й картографічні вміння та навички у шкільних курсах історії. *Історія в школах України*. 2008. №5. С.25–30.
193. Фіцула М. Правове виховання учнів: навч.–метод. посібник. Київ, 1997. 147 с.
194. Фоменко А., Пометун О. Сучасні комп'ютерні навчальні програми з історії та підходи до їх використання на уроках. *Історія в школах України*. 2017. №3. 349 с.
195. Хаджинов Е. З історії фольклору Південного Донбасу. *Народна творчість та етнографія*. 1976. №3. С.102– 15.
196. Хаджинова О. Очерк о жизни и деятельности Э.В. Хаджинова. *Эллины Украины*. 1998. №5.
197. Хаджинова О. Поэма «Жертва Авраама». *Хронос*. 2000. №8.
198. Хаджинова О. Поэт, ученый, фольклорист. *Эллины Украины*. 1999. №1.
199. Хаджинова О. Сказочница из Сартаны. *Хронос*. 2000. №38.
200. Хаджинова О. Ф.Н. Церахто. *Хронос*. 2000. №2.
201. Хайтулов Н. «Панаиру» – 10 лет. *Эллины Украины*. 2001. №7.
202. Хранитель истории края. *Эллины Украины*. 1998. №17. Июль – август.
203. XXIV съезд КПСС. 30 марта - 9 апреля 1971 г.: Стенографический отчет. Москва : Госполитиздат, 1971. Т.1. 172 с.
204. Чернишова Т. Калімера, зісімо! – Добридень, життя! *Літературна Україна*. 1963. 17 листопада.

205. Чернишова Т.М. Про грецький фольклор на Україні. *Народна творчість та етнографія*. 1960. №4. С.97–113.
206. Чернобай С. Е. Греки Приазовья: история и современность (исторический, культурологический и лингвистический аспекты). *Культура народов Причерноморья*. 1999. № 11. С. 219–222.
207. Чернышева Т.Н. Новогреческий говор сел Приморское (Урзуфа) и Ялты Первомайского района Сталинской области: история и морфология глагола / Т.Н. Чернышева. Київ : Изд-во КГУ, 1958. 52 с.
208. Шиян Н. Профільне навчання учнів у загальноосвітній школі сільської місцевості. *Педагогічні науки*. 2010. Вип. 1. С. 12–20.
209. Шиян Н. Открытая образовательная среда как средство формирования индивидуальной образовательной траектории школьника. *Международный журнал экспериментального образования*. 2014. № 4. С. 279–281.
210. Щербань П. Застосування ігрових технологій в освіті: історія і перспективи. Витоки педагогічної майстерності. Сер. Педагогічні науки. 2014. Вип. 13. С. 286 –300.
211. Якубова Л. Маріупольські греки (етнічна історія): 1778 р. – початок 30 - х років ХХ ст. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 331 с.
212. Якубова Л.А. Развитие творчих здібностей підлітків у процесі позакласної роботи загальноосвітніх навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Вінниця, 2010. 252 с.
213. Якубова Л.Д. Еллінізація приазовських греків (середина 20-х – 30-ті рр.). Мовно-культурний аспект. *Записки історико-філологічного товариства А. Білецького*. Вип.2. Київ, 1998. С.87–96.
214. Яруцкий Л.Д. Выдающиеся греки-мариупольцы. Мариуполь, 1991. 22 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

План-конспект позакласного заходу

Екскурсія до музею історії та етнографії греків Приазов'я

Тема «Культурний розвиток греків Приазов'я у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.»

Мета:

- Навчальна: ознайомити учнів з особливостями розвитку культури греків Приазов'я у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., з умовами та складовими відродження культури греків в незалежній Україні;
- Розвиваюча: продовжувати формувати в учнів вміння аналізувати, комунікувати, узагальнювати та критично оцінювати історичні процеси; здійснювати науково-дослідну роботу, працювати в групах.
- Виховна: виховувати в учнів почуття патріотизму, етнічної толерантності та громадянської свідомості.

Учасники: діти віком 15-16 років, дві команди одинадцятикласників (по 5 учнів в кожній), вболівальники.

Обладнання: ПК для демонстрації відео та аудіо матеріалів, відкриті експозиції Музею історії та етнографії греків Приазов'я.

Основні поняття: грецька спільнота, етнічна меншина, культурний розвиток, культурна самобутність.

Основні дати: 1 листопада 1991 р. – Декларація прав національностей України, 25 червня 1992 р. – Закон України «Про національні меншини в Україні», 22 березня 1992 р. – Закон України «Про об'єднання громадян».

Хід заходу

До початку заходу учні ознайомилися з публікаціями з означеної теми які зберігаються в фондах музею, взяли інтерв'ю у представників грецького культурного руху Приазов'я (Марії Георгіївни Гайтан та Тетяна Кузьмівни Богадіци), мешканців селища Сартана, ознайомилися з публікаціями у

періодичних виданнях «Эллины Украины» та «Хронос» , склали план та текст екскурсії.

I. Організаційний момент (1-1,5хв). Пояснення умов проведення заходу.

II. Актуалізація знань учнів: (5 хв).

III. Представлення команд (1 хв.)

IV. Мотивація (5 хвилин)

V. Постановка вчителем проблемних питань на початку проведення заходу.

1. Охарактеризуйте національну політику радянського керівництва у другій половині ХХ ст?
2. Які зміни відбулися у національно-культурній політиці зі здобуттям Україною незалежності?

Повідомлення теми.

Виступ першого учня (роль-екскурсовод) (10-15 хв.)

Тема міні-екскурсії «Недоспівана пісня Тамари Каци».

Здобуття Україною незалежності приніс право на національну самоідентифікацію і дав поштовх до створення національно-культурних товариств.

Символом першої хвилі відродження культури греків України став круїз «СРСР – Греція – Кіпр» на теплоході «Леонід Собінов». Серед іменитих його учасників (а це Олена Камбурова, Лакі Кесоглу, Ксенія Георгіаді, Олена Калесіді) була і солістка ансамблю «Елліни» Тамара Каци, яка підкорила всіх своїм чарівним голосом. Саме з того моменту розпочалася історія сходження до слави Тамари.

Тамара Каци народилася в сім'ї службовців. У 1983 році заочно закінчила Донецьке культурно-просвітницьке училище за фахом хормейстер. З 1978 року працювала у грецькому народному самодіяльному ансамблі пісні і танцю «Сартанські самоцвіти».

З 1993 року працювала в Москві, де зробила запис сімнадцяти фонограм грецьких пісень, видала дві магнітоальбоми та відеокліпи, зняті у Греції , була музичним редактором і співачкою в першому відеофільмі про греків

колишнього СРСР — «Сторінки історії греків Причорномор'я» (кінорежисером Х. Триандафілу). Тамара була музичним редактором відеофільму, присвяченого видатному диригентові Большого театру — грека Одиссею Дімітріаді.

На зорі відродження еллінізму в Україні, своєрідної культурної революції став гімн «Емброс патріотес» Доната Патричі являв собою довгоочікуваний ідеал. Саме Тамара Каці була першою виконавицею Гімну греків України «ΕΜΠΡΟΣ!» (Вперед!) Доната Патричі. (https://www.youtube.com/watch?v=gAhUyVIdaU0&ab_channel=sergiipatos)

Сконцентрована в ньому національна ідея будила в свідомості кожного грека почуття патріотизму і гордості за своє грецьке коріння. Першою виконавицею гімну стала Тамара. На той час вона – лауреат крайових, республіканських, всесоюзних і міжнародних фестивалів народної творчості, що проходили в Україні, Росії, Греції та на Кіпрі. За її плечима виступи на сценах великих концертних залів, в тому числі і в античному театрі «Іродію» в Греції і в київському Палаці «Україна».

І нам потрібен був саме такий виконавець, жінка з яскраво харизмою і національним колоритом, співачка з голосом, що змушував серця плакати і радіти. Тамара стала кумиром цілого покоління. Ми бачили, а скоріше, відчували потужну чарівність її творчості.

Повідомлення по місцевому радіо про автомобільну катастрофу стало спалахом блискавки в свідомості. Безглузда смерть наступила по дорозі з Києва до Маріуполя в одному з населених пунктів Дніпропетровської області. Тамара поверталася зі звітного концерту творчих колективів Донецької області, що відбувся в київському Палаці «Україна», і поспішала до Маріуполя на репетицію. Збита водієм-лихачів, вона миттєво загинула. І стала Легендою.

У день народження Тамари, 11 листопада, відбувся Фестиваль пам'яті Тамари Каці, організований Федерацією грецьких товариств України за

ініціативою Об'єднання грецької молоді України, який незабаром став Всеукраїнським.

Доля Тамари Каці – бути символом минулого часу в часі теперішньому.

Запитання до екскурсовода.

Виступ другого учня (у ролі екскурсовода) (10-15 хв.).

Тема міні-екскурсії «Грецький народний фольклорний ансамбль пісні і танцю «Сартанські Самоцвіти»

Ансамбль «Сартанські самоцвіти» був створений у 1935 році. У 1937 році через політичні репресії ансамбль був вимушений припинити своє існування.

У 1967 році зусиллями Марії Гайтан (звертання до світлини на експозиції) та інших ентузіастів його було відроджено під назвою Сартанські самоцвіти. Незабаром він став провідним грецьким колективом Приазов'я, й загалом України, тому у 1982 році ансамблю було надано звання «народного» (звернення до експозиції).

З середини 1990-х років настав новий розквіт ансамблю. Цьому сприяли нові керівники – Лідія Мітутіна, В'ячеслав Костиц та їхні колеги (звертає увагу на світлини експозиції).

Ансамбль став лауреатом Всесоюзних фестивалів народної творчості, дипломантом 1-го Всесоюзного фестивалю культури та мистецтв греків СРСР у Москві, виступав в Україні, Грузії, Росії, Греції та на Кіпрі. У 2002 році ансамбль став дипломантом Міжнародного академічного рейтингу «Золота фортуна» за значний вклад у розвиток грецької національної культури та високу виконавчу майстерність. Нині ансамбль Сартанські самоцвіти складається з вокальної, хореографічної та інструментальної груп. У репертуарі ансамблю старовинні мелодії, народні пісні і танці, а також сучасні твори румейських поетів та музикантів. Усвідомлюючи свою спорідненість із греками, що мешкають в інших країнах, учасники ансамблю також виконують пісні новогрецькою мовою, пропагують танцювальну спадщину еллінів Понту та Греції.

Ансамбль має свій неповторний творчий стиль. Особливістю даного колективу є збереження національних традицій та колориту грецького народу. Колектив постійно працює над втіленням національного колориту і шляхом підвищення виконавчої майстерності, глибокого вивчення історії та традицій грецького та українського народів зберігає нематеріальні культурні надбання.

У теперішній час до складу колективу входять 70 чоловік (вокальна, танцювальна та інструментальна групи). У репертуарі ансамблю пісні та музика греків Приазов'я, історико-побутові пісні, історичні, ліричні, обрядові, колискові пісні, акапельні пісні, танці кіпріотів. Керівниками колективу проводиться велика робота із збирання рідкісних матеріалів народної творчості.

У грудні 2014 року ансамбль взяв участь у Міжнародному фестивалі «Зимові визарунки» (нагорода I – премія).

У квітні 2015 року ансамбль брав участь у багатьох конкурсах, серед яких «Таланти твої Маріуполь», «Різдвяні свята», XVII Всеукраїнській олімпіаді з грецької художньої творчості та всеукраїнському святі танцю «Маріуполь танцювальний».

У квітні 2016 року Народний фольклорний грецький ансамбль пісні і танцю «Сартанські Самоцвіти» був запрошений до міста Радехів, міста Львова. Для участі у заходах в рамках культурної співпраці між громадами Львова та Маріуполя та у липні цього ж року танцювальна група ансамблю «Сартанські Самоцвіти» приймала участь у творчому звіті колективів Донецької області «Донецьк-перезавантаження».

У вересні місяці 2016 року ансамбль «Сартанські Самоцвіти» здійснив ювілейний тур до Греції, взявши участь у заходах в рамках розвитку всебічних контактів і укладання договору побратимських відносин між селищем Сартана та островом Кіфнос.

У 2019 року ансамбль брав участь фестивалі різноманіття «Вулик культур», котрий проходив у селищі Вигода Долинського району Івано-Франківської області. Фестиваль організувала громадська організація

«Молода Просвіта Прикарпаття» за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) у партнерстві з Вигодською об'єднаною територіальною громадою.

Також у 2019 році в грудні місяці учасники танцювальної групи ансамблю «Сартанські самоцвіти» (керівник Людмила Терєбінкіна) виступали у концертному холі «Royal» у м.Патри.(Греція). У рамках концертної програми було представлено неповторну культуру надазовських греків.

Ансамбль пісні і танцю «Сартанські самоцвіти» – постійний учасник культурних заходів, що проводяться в селищі Сартана, є постійним учасником всіх заходах, які проходять у Маріуполі та прилеглих територіях, частий гість на підприємствах, організаціях міста, бере активну участь в обласних, Всеукраїнських, міжнародних фестивалях.

Учасники народного грецького фольклорного ансамблю пісні і танцю «Сартанські самоцвіти» постійно виступають перед школярами, студентами вищих навчальних закладів популяризуючи грецьку культуру. Протягом останніх років колектив брав участь у багатьох культурно-мистецьких заходах різного рівня.

Високопрофесійний виконавський рівень Народного грецького фольклорного ансамблю пісні і танцю «Сартанські самоцвіти» продовжує дивувати й дарувати радість глядачам, ілюструє високу виконавську майстерність і культуру.

До колективу залучаються діти, молодь, зберігається зв'язок і бережне відношення до національних традицій свого народу.

Запитання до учня.

VI. Узагальнююча підсумкова бесіда (5-7 хв.)

VII. Підведення підсумків. Обговорення результатів заходу (10 хв.)

Додаток Б

Рис. Б.1. Тетяна Кузьмівна Богадіца під час інтерв'ю.

Рис. Б.1. Тетяна Кузьмівна Богадіца під час інтерв'ю учням школи (поруч вчитель історії Я. В. Гайтан).

Додаток В

Рис. В. 1. Частина експозиції музею історії та етнографії греків Приазов'я (селище Сартана) присвячена Тамарі Каци.

Рис. В. 2. Частина експозиції музею музею історії та етнографії греків Приазов'я (селище Сартана) присвячена Тамарі Каці.

Додаток Г

Рис. Г 1. Експозиція музею музею історії та етнографії греків Приазов'я (селище Сартана) присвячена історії народного грецького фольклорного ансамбля пісні і танцю «Сартанські самоцвіти».